

Galavics Géza már gimnazista korában – a soproni Berzsenyi Dániel Gimnázium diákja volt –Csatka Endre, a „legsopronibb soproni” mellett készült későbbi pályájára. Gyakran járt be a művészettörténész-igazgató múzeumi szobájába. Ekkortól datálódik szoros mester–tanítvány kapcsolatuk, amely az egyetemi évek és a fiatal művészettörténész pályakezdésének idején oly sokat jelentett Galavics Géza számára. A nagy előd öröksége egész pályája során elkísérte Galavicsot. Fiatal művészettörténészként 1975-ben elnyerte a múzeumigazgató özvegye által alapított díjat. 1983-ban ő adta ki Csatkai kéziratban maradt doktori disszertációját (Kazinczy és a képzőművészetek, 1925).

Ugry Bálint: Emlékezés Galavics Géza művészettörténészre

Ára: 900,-Ft

2023. harmadik szám

Soproni Szemle

Soproni Szemle

2023. harmadik szám

Hetvenhetedik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.

Alapította Heimler Károly.

Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány

Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes.

Megjelenik évente 4 alkalommal.

SZERKESZTŐSÉG

Dominkovits Péter, Jankó Ferenc, Kelemen István, Kiss Melinda technikai szerkesztő,
Németh Ildikó, Sági Éva, Szende Katalin felelős szerkesztő, Tóth Imre,
Turbuly Éva, Varga Imréné titkár

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Bolodár Zoltán, Csekő Ernő, Fiziker Róbert, Galavics Géza, Gömöri János,
Józan Tibor, Kücsán József, Veöreös András, Winkler Barnabás

A Soproni Szemle Alapítvány székhelye: 9400 Sopron, Új utca 4.

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, interneten <https://eshop.posta.hu> weboldalon, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), valamint az egyesületi díjjal kombinálva a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 6100 Ft-ért, nyugdíjasoknak és diákoknak 4600 Ft-ért. Előfizetési díj egy évre 3600 Ft, egyes szám ára 900 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Egyetem Növényzeti Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magasföldszint) kaphatók.

A 10404058-40510307-00000000 bankszámlaszámra történő befizetéssel támogathatja a Soproni Szemle Alapítványt. Köszönettel fogadunk minden támogatást.

Nyomdai munka: Foreno Nonprofit Kft. 9400 Sopron, Fraknói u. 22.

Felelős vezető: Major Lajos ügyvezető igazgató

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle (CD-ROM) ISSN 1786 – 9749

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen elkészítve szövegfájlban (lehetőleg Word formátumban) kérjük benyújtani.
- A leadásra szánt anyag tartalmazza a szövegfájl, a képfájlok megfelelő sorrendben számozva képjegyzékkel, valamint az illusztrációkat is magába foglaló szövegváltozatot Word vagy PDF formátumban.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kísérőlevélben vagy az illusztrált szövegfájlban kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.
- A szerkesztői felkérés vagy egyeztetés nélkül leadott kéziratok megjelentetésére a szerkesztőség nem vállal kötelezettséget.
- A folyóiratban megjelenő anyagok két lektor szakvéleménye alapján kerülhetnek közlésre. A szerkesztőség fenntartja a szöveggondozás jogát.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Digitális képek esetén JPG vagy TIFF fájlokot kérünk legalább 300 DPI felbontásban. A Word szövegfájlba illesztett illusztrációk nem alkalmasak a technikai szerkesztésre.
- A sorszámmal ellátott illusztrációkhoz kérjük, egy külön fájlban mellékeljék a képjegyzéket.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A szerzők nevét dőlt betűvel kérjük feltüntetni

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -től -ig p.)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni, hanem PDF fájl küld a megjelent közleményről.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, bankszámlaszámot, a kezelő pénzügyintézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- Sajnálattal közöljük, hogy 5000 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk.

Soproni Szemle

2023. harmadik szám

hetvenhetedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

IN MEMORIAM GALAVICS GÉZA

UGRY BÁLINT: Emlékezés Galavics Géza művészettörténészre	259
KISS MELINDA: Reneszánsz és barokk Magyarországon. Művészettörténeti tanulmányok Galavics Géza tiszteletére I–II. Budapest, 2021.	275

TANULMÁNYOK

LAKATOS BÁLINT: Répcefő–Schwendgraben. Egy ismeretlen oklevél 1401-ből. Forrásközlés	284
P. SZABÓ BÉLA: Soproni peregrinusok által megvédett, eddig ismeretlen <i>politica-disputatiók</i> a tübingeni egyetemen a 17. század első felében	295
DEMETER GÁBOR – JANKÓ FERENC: Burgenland előtörténete írásban és térképeken	321

SOPRONI ARCOK

BORSOS ÁRPÁD: Akikre emlékezünk, akikre nem – Sopron és a Gerstlauer család....	343
VÖRÖS ÁKOS: Vásonkeői Gróf Zichy Ottó sírja immár a Nemzeti Sírkert része	355

SOPRONI KÖNYVESPOLC

CSURGAI HORVÁTH JÓZSEF: Sopron vonzásában. Ünnepi tanulmányok Dominikovits Péter 60. születésnapjára. Szerk. Fiziker Róbert – Kelemen Dávid. Budapest – Sopron, 2022.	361
SZENDE KATALIN: Julia Burkhardt – Christina Lutter: Ich, Helene Kottannerin. Die Kammerfrau, die Ungarns Krone stahl. Darmstadt, 2023.	368
SZIBLER GÁBOR: Gerencsér Péter: Az 1584. évi kapuvári urbárium. Csorna, 2023. ..	371
BORSODI HENI: Kiss Jenő: Mihályi tájszó- és névtár. Tájszavak, földrajzi, személy- és állatnevek. Múlt és jelen. Budapest, 2022,	374
FIZIKER RÓBERT: Dominkovits Péter (szerk.): Thirring Gusztáv emlékkönyv (1861–1941). Sopron, 2022.	376

IN MEMORIAM GALAVICS GÉZA

UGRY BÁLINT

Emlékezés Galavics Géza
művészettörténészre

„A »Bevezetés a művészettörténetbe« számomra a gimnáziumi órákon, a soproni belváros utcáin, s a tudós soproni muzeológus, Csatkai Endre múzeumi szobájában kezdődött ...”¹

Lövő és Sopron. A 2023. március 21-én elhunyt Galavics Géza művészettörténész életének két kiemelkedően fontos helyszíne. A kis Sopron vármegyei faluban töltötte gyermekéveit, a Civitas Fidelissima pedig gimnáziumi éveinek helyszíne volt. Családjának a városba költözése után Sopronba járt haza az akkor már az Eötvös Loránd Tudományegyetemen tanulmányokat folytató fiatalember. Bár későbbi munkahelyei Budapesthez kötődtek – először a Magyar Nemzeti Múzeumban, majd az MTA Művészettörténeti Kutatóintézetében dolgozott –, ő mindvégig Sopron „*civis fidelis*”-e maradt. A következőkben egyfelől olyan szövegrészletekkel emlékezünk rá, amelyekben ő maga vallott, illetve pályatársai szóltak szűkebb pátriájához fűződő kapcsolatáról, ahhoz való kötődéséről. Másfelől pedig Galavics Géza tudományos publikációiból idézünk részleteket. Utóbbiakkal arra buzdítjuk az olvasót, hogy vegye kezébe azokat a tanulmányokat, amelyek Sopron egy-egy műemlékét mutatják be, a városban alkotó művészekről vagy helyi gyűjteményekben őrzött műtárgyakról szólnak. (A „tájékozódást” az idézetek utáni könyvészeti adatok segítik.) Ismerkedjen meg azokkal a műalkotásokkal, adott esetben fel is keresve, alaposan szemügyre véve azokat, amelyek körülveszik, és amelyek mellett mindennapjai során elmegy. Hisz ezek a műemlékek, és -alkotások részesedést kívánnak a mai soproniak identitásának formálásában is.

Galavics Géza már gimnazista korában – a soproni Berzsényi Dániel Gimnázium diákja volt – Csatkai Endre, a „legsopronibb soproni”² mellett készült későbbi pályájára. Gyakran járt be a művészettörténész-igazgató múzeumi szobájába. Ekkortól datálódik szoros mester–tanítvány kapcsolatuk, amely az egyetemi évek és a fiatal művészettörténész pályakezdésének idején oly sokat jelentett Galavics Géza számára. A nagy előd öröksége egész pályája során elkísérte Galavicsot. Fialat művészettörténészként 1975-

¹ Interjú dr. Galavics Géza művészettörténésszel, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjával (beszélgetőtárs: Harangi Anna). Műemlékvédelem 54 (2010), 418–424, 418.

² Ha a néprajzkutató, művészettörténész Bálint Sándort máig a „legszögedibb szögedi”-ként tartják számon szeretett városában, akkor annak analógiájára a fenti jelző Sopronban mindenképpen Csatkai Endrét illeti.

ben elnyerte a múzeumigazgató özvegye által alapított díjat. 1983-ban ő adta ki Csatkai kéziratban maradt doktori disszertációját (*Kazinczy és a képzőművészetek*, 1925). 2006-ban az először az *Enigma* folyóiratban, majd 2010-ben a *Soproni Szemlében* megjelent tanulmányában emlékezett meg mesteréről. (Előbbiből mi is idézünk.)

Galavics Géza első, még egyetemistaként írt publikációi Sopronhoz kötődnek (1960, 1962), amelyekből e megemlékezésben is helyet kaptak részletek. Már fiatalon eldöntötte, hogy művészettörténészként a kora újkor kutatója lesz. Erre mintegy determinálta az a környezet, amely fiatal korában körülvette: a barokk emlékekben bővelkedő Nyugat-Dunántúl. Több tudományos publikációjában is Sopron felé fordult: írt tanulmányt az egykori Esterházy-palota 18. századi kapuzatának Madonna-szobráról, elemezte a soproni belváros műemléki feltárásakor az Új utca 18. számú házban a vakolat alól előkerülő falképsorozatot, azonosította a Szentlélek-templom mellékoltárának festőjét. Első munkahelye, a Magyar Nemzeti Múzeum folyóiratának hasábjain közölte első tanulmányát a számára oly kedves id. Dorffmaister Istvánról (1965), hogy aztán újra és újra visszatérjen a soproni festő munkásságához. A Dorffmaisterről szóló írásai közül talán a legfontosabb a festő halálának kétszáz éves évfordulója alkalmából rendezett kiállítás katalógusába írt tanulmánya (*Dorffmaister István történeti képei*). Ugyanebből az alkalomból ő avatta fel a soproni Szentlélek-templom falán elhelyezett, Dorffmaisterről megemlékező domborművet is, Soltra E. Tamás munkáját. Az 1993-ban megrendezésre került „A közép-európai barokk éve” kiállítás-sorozat tudományos tanácsának tagjaként támogatta, hogy Sopron is rendezzen tárlatot a városi múzeum gyűjteményében fellelhető barokk rajzokból, amelyet aztán ő nyitott meg. A vele folytatott beszélgetések során is többször hangsúlyozta a népi vallásosság cselekedeteihez és tárgyaihoz való kötődését. Gyermekkorában bámulattal nézte a falusi közösség megtartó erejét szimbolizáló, Lövő központjában álló pestisoszlopot, amelyet egykor a járványt túlélők emeltek, és amelyet az ő leszármazottaik évszázadokon keresztül gondoztak, és gondoznak ma is. A családjában élő búcsújáró hagyomány egyik emlékét, egy 1913-ban felmenőiről készült fotográfiát kölcsönözte a 2004-ben a Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeumának *Mariazell és Magyarország* című kiállítására, majd írt róla a tárlat katalógusába – szerényen elhallgatva a tárgyhoz való személyes kötődését.

A régió barokk kultúrája és művészeti öröksége pályája során mindvégig Galavics Géza érdeklődésének homlokterében állt. A kutatásai eredményeit tartalmazó tanulmányait csak felsorolni is nehéz volna.³ Ezért kellett tehát most megmaradnunk életének – Budapest mellett – legfontosabb helyszíneinél, Lövönél és Sopronnál.

Galavics Gézára emlékezünk.

³ Publikációinak jegyzékét két, a tiszteletére szerkesztett kötet tartalmazza. „Ez világ, mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére. Szerk.: Bubryák Orsolya. Budapest, 2010. 805–814.; *Reneszánsz és barokk Magyarországon. Művészettörténeti tanulmányok Galavics Géza tiszteletére. I–II.* Szerk.: Gulyás Borbála – Mikó Árpád – Ugrý Bálint. Budapest, 2021. II. 315–318.

„1959. december 5-én nyitotta meg Trautmann Rezső építésügyi miniszter a Nemzeti Szalonban rendezett »Műemlékvédelmünk 10 éve« című nagyszabású kiállítást, amely eredeti leletekkel és kitűnő fényképfelvételekkel mutatta be az egész ország területére kiterjedően műemlékvédelmünk legkiemelkedőbb alkotásait az utolsó 10 esztendőből. Nemcsak az építészetre gondolok, hanem a szobrászatra, sőt iparművészetre is. Sopron – mint az ország második legnagyobb műemlékegyüttese – méltó képviselőt kapott.”

Részlet *Galavics Géza* Sopron a fővárosi műemléki kiállításon című írásából.
(Megjelent: Soproni Szemle 14 [1960] 3. sz. 268–269, 268.)

„Ez évben is megrendezték a már hagyományossá vált Soproni Ünnepi Heteket, ezen a nyáron gazdagabb program várta a Sopronba látogatót, mint máskor. Az ünnepi hetek hangversenyei, előadásai, kirándulásai és műemléki sétái mellett nagy látogatottságnak örvendtek az újonnan megnyílt kiállítások is. A különböző tematikájú kiállítások közt a legnagyobb teret a képzőművészet foglalta el. A helyreállított Fabricius házban, még mielőtt a soproni Liszt Ferenc Múzeum régészeti anyaga állandó kiállítás formájában nyert volna elhelyezést, a Szépművészeti Múzeum anyagából *Barokk képek és szobrok* címmel nyílt kiállítás, s ugyancsak a Fabricius házban kapott helyet a *Magyar viseletek* kiállítása, melyet a Történeti Múzeum anyagából állítottak össze, és vele együtt került bemutatásra a »Rákóczi-kincs«⁴ is. A Festőteremben reprodukciós kiállítás nyílt, a soproni képzőművészek képeit a Járásbíróság épületében levő kiállítóhelyiségben láthatta a tárlatlátogató közönség, s a Liszt Ferenc Múzeum ekkor nyitotta [meg] népművészeti, zene- és színháztörténeti és iparművészeti tárlatát, a múzeum 81. különkiállítása pedig Horváth József rajzait mutatta be.”

Részlet *Galavics Géza* A Soproni Ünnepi Hetek képzőművészeti vonatkozásai című írásából. (Megjelent: Művészet 3 [1962] 12. sz. 42–43, 42.)

„... a hazai premontreiek csehországi kapcsolatai révén Magyarországra került Dorffmaister, aki Sopronban telepedett meg s itteni polgárlányt vett feleségül, épp úgy dolgozott a soproni polgárok, Sopron városa vagy a kisebb igényű szerzetesrendek számára, mint a dunántúli főurak kastélyaiban, kegyúri templomaiban vagy éppen a szombathelyi püspök rezidenciájában. [...]

A magyar köznemesi arckép típusára emlékeztető háromnegyedes kivágású portré alakja [Kamper Jakab] egyszínű sötét háttér és drapéria előtt áll, prémszegélyű kabátot, zsinóros széles övű ruhát visel, oldalára díszes kardot kötött, bal kezét csipőre teszi, jobb kezével pedig a hivatalát jelző tintatartó és lúdtoll mellé elhelyezett papírlapra támaszkodik. A színezés itt hűvösebb lett, a jellemzés elnagyoltabb, az egyéni karakter

⁴ Elias I. Drentwett augsburgi ötvös aranyozott ezüst serlegesorozata (1633). – *Bubryák Orsolya*: Erdődy Anna serlegesorozata – a források tükrében. In: „Ez világ, mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére. Szerk.: Bubryák Orsolya. Budapest, 2010. 187–204. [Az emlékező válogatás jegyzetanyagát itt és a továbbiakban is Ugry Bálint állította össze – *A Szerk.*]

hangsúlyozása veszített erejéből, s mindez főleg az arc sematikus megfestésében a legszembetűnőbb. E városi tanácsos talán nem is kívánt többet Dorffmaistertől, mint amit a kép hátoldalára írt nem sokkal később az ábrázolt leánya, hogy a kép »gut getroffen« (jól talált) legyen, s ennek a feladatnak – a felirat szerint – Dorffmaister meg is felelt. Nem érdektelen az a szintén a kép hátán levő feliratból megtudott adat sem, hogy városi polgárunk képmását egy számára ünnepélyes alkalomkor, születésnapján – 1777. febr. 19-én – festette meg.” (1. kép)

Részletek Galavics Géza Az arcképfestő Dorffmaister István című tanulmányából. (Megjelent: Folia Archaeologica 17 [1965], 225–236, 226, 228–229.)

1. kép. Id. Dorffmaister István: Kamper Jakab városi tanácsos portréja, 1775⁵

„A mai Sopron arca állandóan változik, s ezt értő műemléki helyreállítások eredményei, középkori városkép szépségét felerősítő, s múltat a mával összeötvöző beépítések, modern szellemű lakóházak és fenyőerdőtől körülölelt új szállodaépület egyértelműen jelzik. Ugyanezt a változó világot s kultúráját tükrözi a soproni múzeum is napjainkig

⁵ Olaj, vászon, 96 × 73 cm, Fotó: Bolodár Zoltán, Soproni Múzeum, Képzőművészeti gyűjtemény, ltsz. SOM-KP 54.766.1.

vezetett új kiállításával, amelyek a város gazdag múltjából egy-egy korszakot, egy-egy műfajt vagy mestert mutatnak be a látogatónak. A múzeum legutóbbi különkiállításán barokk rajzanyagot, mintegy negyven lapot állított ki. A rajzok mesterei között csak egy művész soproni, a kismester Molitor József, viszont a többiek: Altomonte, Troger, Bergl, Maulbertsch, »Kremser Schmidt«, Schmutzer, az osztrák barokk festészet vezető mesterei, valamennyien szívesen dolgoztak magyarországi megrendelők számára is, s nem egy művész saját, vagy műhelyéből származó alkotással képviselve van Sopronban is, így a kiállítás a barokk Sopron hangját erősíti. [...]

Mivel nálunk vidéki múzeumnak nem állt módjában barokk rajzokat gyűjteni, szólnunk kell a soproni rajzanyag eredetéről is. Ezt – sok más soproni vonatkozású emlékekkel együtt – a háború után Csatkai Endre vezetésével gyorsan talpra állt soproni múzeumnak egy műgyűjtő ajándékozta, a soproni születésű Scholtz [valójában: Scholz] János, a húszas években itthon is neves csellista, aki korán az Egyesült Államokban telepedett le.⁶ A rajzok egy része a 19. században keletkezett kismartoni Mayr gyűjteményéből,⁷ tehát a történeti Magyarország területéről származik, de van köztük soproni eredetű is, másik része a gyűjtő későbbi vásárlása volt. A kiállítás kiegészítéseként a múzeum Csatkai Endre gyűjteményének ugyancsak a kismartoni Mayr-gyűjteményből származó néhány barokk rajzát is bemutatta.” (2. kép)

Részlet *Galavics Géza Barokk rajzok a Soproni Múzeumban* című tanulmányából. (Megjelent: *Művészet* 7 [1966] 9. sz. 29–31, 29.)

„A Csatkai-díj odaítélésére kiküldött bizottság (vö. Domonkos Ottó: *SSz.* 1974, 83) 1975. április 11-én tartotta meg ülését. Az 1975. évi díjat egyhangú határozattal Galavics Géza művészettörténésznek ítélte meg.

Galavics Géza 1965, tehát tíz év óta közöl művészettörténeti tanulmányokat, köztük többet a soproni művészet történetéből. Érdeklődése elsősorban a reneszánsz és a barokk korra irányul. Módszere az eszmetörténeti értelmezés, amellyel egy-egy mű ikonográfiáját, művészettörténeti összefüggéseit szoros kapcsolatba tudja hozni a mű keletkezése korának társadalmával, pontosabban e társadalom törekvéseivel, igényeivel. Soproni

⁶ Scholz János (1903–1993) rajzgyűjteményének csak kis részét őrzi a Soproni Múzeum. Először az 1940-es évek végén adományozott grafikákat az akkori Liszt Ferenc Múzeumnak, amelyet később több ajándékozás is követett. A két világháború között az Egyesült Államokba emigrált csellista és műértő gyűjteményét 1973-ban a New York-i Pierpont Morgan Librarynek adományozta. Az egykor Scholz gyűjteményébe tartozó rajzokat a világ további nagy múzeumai is őrzik, például a londoni British Museum vagy a New York-i Metropolitan Museum of Art. – *Janos Scholz: Italian Master Drawings 1350–1800 from the Janos Scholz Collection.* New York, 1976.; *Nagy Alpár: In memoriam Scholz János (1903–1993).* Soproni Szemle 50 (1996) 1. sz. 20–38.

⁷ A bécsi születésű, korábban az udvari színházban is tevékenykedő díszletfestő, Michael Mayr (1796–1870) 1846-ban nagy örökséghez jutott. Ekkor költözött Kismartonba, ahol rajzok gyűjtésébe kezdett, amelyeket saját házában mutatott be az érdeklődő közönségnek. Mayr pénzügyi nehézségekkel küzdő lánya a gyűjteményt Scholz-nak adta el. – *Die Sammlung des Theatermalers Michael Mayr, 1796–1870. Architektur und Theaterblätter.* Hrsg. von Peter Weininger. Sonderausstellung. Wien, 1984.

2. kép. Molitor József: Tanulmányfej, 1805⁸

szempontból kiemelendő Dorffmaister István festő működésének új értelmezése (Folia Archaeologica 1965; Program és műalkotás a 18. század végén. Bp., 1971, vö. SSz. 1972, 92), az 1894-ben lebontott középkori városháza barokk mennyezetképének a felvilágosult abszolutizmus eszmetörténetébe való beágyazása, az Új utca 18. számú ház barokk falfestményeinek és az európai felvilágosodás kapcsolatainak tisztázása. Galavics Géza azonban a magyarországi művészet történetének egésze szempontjából is tudott újat mondani (Mányoki Ádám Rákóczi-arcképéről, a barokk művészet győri kezdeteiről, a kassai városháza mennyezetképeiről,⁹ stb.). Művészettörténeti kutatásunk még számos eredményt várhat tőle.

Dr. Erdély Sándor városi tanácselnök, a bíráló bizottság elnöke az 1975. április 29-i tanácsülésen adta át az 1975. évi Csatkai-díjat Galavics Gézának.”

Mollay Károly: A Csatkai-díj 1975. évi odaítélése. (Megjelent: Soproni Szemle 30 [1976] 1. sz. 72.)

⁸ Rőtli, papír, 380 × 510 mm, Fotó: Bolodár Zoltán, Soproni Múzeum, Képzőművészeti gyűjtemény, ltsz. SOM-KP 54.339.1.

⁹ Az idézett tanulmányok: Mányoki Ádám: II. Rákóczi Ferenc arc képe. / Le portrait de Ferenc II Rákóczi par Ádám Mányoki. Művészet 10 (1969) 9. sz. 42–44, 44–45.; A barokk művészet kezdetei Győrben. Ars Hungarica 1 (1973) 97–126. A kassai (Košice) városháza mennyezetképei. (Művészet és polgárság a XVIII. század végén). Acta Iuvenum 2 (1968) 359–382.

„A kiállítás, amelynek megnyitására összegyűltünk, egy közép-európai rendezvénysorozat, »A közép-európai barokk éve« program része. Közép-Európa országai egy éven át sokféle formában mutatják be szűkebb és tágabb környezetükben a térség barokk kultúrájának egy-egy szeletét. [...]

Ez a rajzkiállítás [...] a rajzok eredetét tekintve, két részre osztható. Az egyik, a kisebb csoport az, amelyet soproni művészek készítettek a barokk idején, s itt a városban maradtak meg napjainkig. A másik, a nagyobb csoport pedig, Scholz János, a soproni származású, híres amerikai csellista-műgyűjtő ajándékként került a Soproni Múzeumba. De ez nem soproni, hanem – mint ezt a kiállítás megtekintése után látni fogják – közép-európai rajzanyagból áll, s műfaját, technikáját, témáját tekintve több virtuóz darab is akad közöttük. Én azonban hadd szóljak mégis inkább arról a kisebb csoportról, amely részben a kiállításon látható, s amelynek másik részét – főként helyhiány miatt – kollégáim nem tudták kiállítani. Tehát a Sopronban készült, itt is megőrződött barokk rajzokról.

»Megőrződött« – mondom személytelenül – holott ezeknek a rajzoknak itt a városban valakik évszázadokon át gondját viselték, s lapjaikat mindvégig megőrizték. Ezért úgy gondolom, ez a kiállítás egy kicsit róluk is szól. Nekünk soproniaknak pedig különösképpen. A rajz ugyanis a legjobban, legkönnyebben pusztuló műalkotások közé tartozik. Mert mit is jelenthetett a barokk rajz egy átlagos soproni polgár számára? Egy apró papírlapot, 50 majd 100 vagy 300 évvel ezelőtről, amelyre hajdanán egy festő, szobrász vagy akár ötvös tollal, tussal, szénnel, vöröskrétával rajzolt valamit, legtöbbször azzal a céllal, hogy valamely mintát megtervezzen, előkészítsen vagy akár magát a mesterségben gyakorolja. Ezután a rajzban elgondolt mű, egy portré, egy oltárkép, egy szobor vagy egy kehely elkészült, megbízója kifizette és átvette, a rajz azonban a mesternél maradt. Ő életében talán még őrizhette azokat, gondolván, hogy még egyszer felhasználhatja, de mi történt azután, hogy a mester meghalt, gyermekei más pályára mentek, unokái vagy ükunokái eladták vagy újjáépítették a régi házat vagy elköltöztek a városból, s közben háborúk dúlták az országot, a városban nem egyszer tűzvész és járvány pusztított. Bizonyos, hogy nagyon sok rajz elpusztult, bizonyos, hogy az itt készületek zöme. A közel fél évszázadon át Sopronban működött Dorffmaister Istvántól például egyetlen rajzot sem ismerünk. Néhány rajz azonban mégis megmaradt, mert mindig akadt valaki a városban, akinek gondja volt arra a kis papírra, egy soproni művész vagy iparosmester valamely rajzára. Ezért magához vette, becsben tartotta, vagy talán csak nem volt szíve kidobni és megőrizte. Nemzedékeken és generációkon át valójában különösebb képzőművészeti műveltség nélkül, csupán jóízlésének, a mesterség, a tudás tiszteletének követelményeképp. S oly módon, hogy az ebben kifejeződő kultúra, a kulturáltságnak ez a foka folyamatos volt, azaz az egymást követő nemzedékek az értékek megbecsülését képesek voltak egymásnak átadni.

Részletek *Galavics Géza* A „Barokk rajzok a Soproni Múzeum gyűjteményéből” c. kiállítás elé című megnyitászövegéből. (Megjelent: Soproni Szemle 47 [1993] 4. sz. 328–331.)

3. kép. Az egykori Esterházy-palota kapuja (Sopron, Templom utca 2.), fölötté a soproni „Esterházy Madonna”, ismeretlen szobrász, 1750-es évek¹⁰

„Esterházy Pál Antal [1711–1762] soproni palotája [ma a Központi Bányászati Múzeum épülete] Mária-szobrával az Esterházy-ösök által kialakított hagyományt folytatja, s az ő kegyességi gesztusaikat követi. Madonna-szobra emellett rímel arra az aprócska XVII. századi Mária-szoborra is, amely a másik, a szomszédos Esterházy-palotát díszíti, ám pontosan nem tudjuk, hogy Miklós nádor [1582–1645] vagy Pál nádor [1635–1713] idejében kerülte-e a palota homlokzatára. Van azonban a soproni Esterházy-palota újonnan kialakított kapuzatának – a Madonna-szobor és az Esterházy címer mellett – még egy díszítő motívuma, a kapuív és a főpárkány közötti páros mező haditrófeái, zászlók, páncélok, lándzsák, nyilak, pajzsok és buzogányok együttese. Első pillantásra akár dekoratív térkitöltő motívumnak hihetnénk, ám szerepe jóval több ennél: ez a megrendelő legszemélyesebb, s hangsúlyosan önmagára vonatkoztatott gesztusa. Általa szól a török és az osztrák örökösödési háború huszár tábornoka saját életútjáról, a csatamezőkön elért hadisikereiről, s győzelmeinek kőbe faragott jelképeit mintegy Mária lábai elé helyezi. Ily

¹⁰ Soproni Múzeum, Fotótár, Leltári szám: SOM-AF 23607, Fotó: Diebold Károly, 1938.

módon lesz a soproni Esterházy-palota kapuzata több mint egy régmúlta utaló művészeti citátum, több mint a múlt s az Esterházy-ösök kezdeményezéseinek demonstratív vállalása, s válik e haditróféák révén a diadal kapujává, Esterházy Pál Antalnak, a mecénásnak személyes monumentumává.” (3. kép)

Részlet *Galavics Géza* A „soproni Esterházy-Madonna” című tanulmányából. (Megjelent: *Tanulmányok Csatkai Endre emlékére*. Szerk.: Környei Attila – G. Szende Katalin. Sopron, 1996. [A Soproni Múzeum Kiadványai 2.]

„Lövői parasztgazda feleségével és leányával mariazei zarándoklaton, 1913
Fénykép, mariazei gyorsfényképész dombornyomású kartonján; fénykép: 12 × 8,2 cm,
hordozókarton: 22 × 15,3 cm
Jelzése: Schnellfotografie von J. Pomberger & Cie / vormals H. Rögl Mariazell ges.
geschützt
Budapest, magántulajdon

A fénykép egy Sopron megyei katolikus falu, Lövő jómódú parasztgazdáját és feleségét [Galavics Géza felmenőit] ábrázolja 1913-ban mariazei zarándoklaton. A Mariazellben mozit is működtető Hans Rögl gyorsfényképész műtermi felvétele a magyar búcsúokat a kép készülése idejéig jelző, magyar nyelvű táblával: »Emlék MáriaCellből 1913« mutatja. A zarándokfénykép a falu ritka fényképezési alkalmainak egyik legkorábbi formája volt. E nyugat-dunántúli faluból már a 19. század végéről ismerünk – még fémlap alapú, ferrotipia technikájú – celli fényképeket, s családi fotók között a celli fényképezkedés gyakorlata a II. világháború kezdetéig nyomon követhető.

Az 1913-as felvételen a csizmás, rövid kabátot viselő (a zarándoklat idején 38 éves) apa kezében éppúgy rózsafüzért tart, mint kötényt viselő felesége (36 éves) és leányuk is, aki fehér ruhában, leeresztett hajjal, fején kis fehér búcsúkoronával állt a fényképész elé. Ezt a zarándoklatot már vonattal tették meg, de a családban korábban is szokás volt a kegyhelyet felkeresni. A fényképen látható leányka nagypája – az emlékezet szerint – huszonöt évesen járt Mariazellben. Gyalogosan is, és több ízben, mint a gyalogos zarándokok holmijainak szekeres kísérője. Felesége Mariazellből lövői házukba faragott, öltöztethető kegyzobormásolatot hozott, amelyet a családból később a legidősebb, férjhez menő leány vihetett magával. Ez a szobor ma már nincs meg, de a faluban több helyen őriznek még 19. században Mariazellből hozott öltöztető Mária-szobrokat. A rendszeres búcsújárás szokásában, az öltöztető Madonnák hazahozatalában és tiszteletében a 17. századi főúri búcsújárás és a 19. század végi paraszti búcsújárás között a kapcsolat jól kimutatható.” (4. kép)

Galavics Géza: Lövői parasztgazda feleségével és leányával mariazei zarándoklaton, 1913. (Megjelent: *Mariazell és Magyarország. Egy zarándokhely emlékezete*. Szerk.: Farbak Péter – Serfőző Szabolcs. Kiállítási katalógus: Budapesti Történelmi Múzeum Kiscelli Múzeuma. Budapest, 2004. Kat. XII-7. 504–505.)

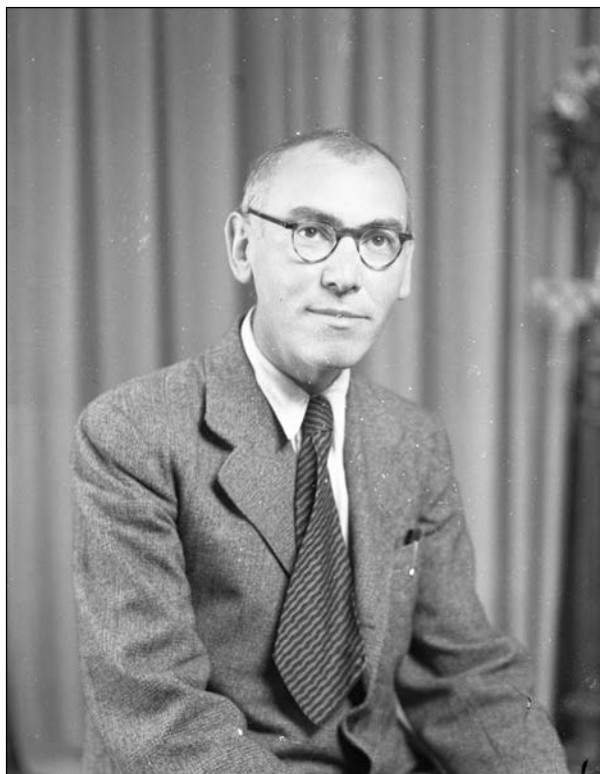
4. kép. J. Pomberger & C^{le}: Lövői család mariazelli zarándoklatuk alkalmából készült fényképe, 1913.¹¹

„E sorok írója [Galavics Géza], aki őt [Csatkai Endrét] 1958-ban művészettörténet szakra készülő, negyedikes soproni gimnazistaként ismerte meg, hogy alakját hívebben idézhesse fel, egyes szám első személyre vált. Beszélgetni jártam én is hozzá, múzeumi szobájába. Könyveket adott, megnézendő dolgokra hívta föl a figyelmemet, érdeklődésemet terelgette, s (tudtomon kívül) ajánló sorokat írt felvételi vizsgámhoz. 1958 tavaszán, 17 évesen a felvételi vizsgakor jártam először Budapesten, s az év őszén ugyanott már az egyetemet is elkezdtem. Bár igen jó évfolyamba kerültem, de mégis, Sopron környéki faluból és Sopronból hirtelen a fővárosba kerülni, s ott a teljesen más egyetemi élet és követelmények, másfajta írott és íratlan szabályok, egyéni és közösségi viszonyok, s hihetetlen gazdagságú kulturális lehetőségek világába átlépni számomra nem volt egyszerű.

Fogódzót keresve leveleket írtam Csatkai Endrének, s ő rendre gyorsan válaszolt. Útkereséseimre, kételyeimre, félelmeimre saját életéből vett példákkal válaszolt, bölcsességgel, okos szóval egyengette utamat. Fél évszázaddal azelőtt maga is hasonlókat

¹¹ A *Mariazell és Magyarország* című kiállítás katalógusának alapján, 504. oldal

élhetett meg (ráadásul apját ő is fiatalon elvesztette), pontosan érezte, mire volt igazán szükségem. Az első voltam, aki hosszú évtizedek után Sopronból indult művészettörténésznek (ma már jó néhányan vagyunk). Egyetemi dolgaimról, szemináriumi dolgozatokról, tanárimról, barátságokról, múzeumi, színházi, operai élményekről, engem és évfolyamtársaimat foglalkoztató kérdésekről (mint például a szecesszió akkortájt kezdődő felfedezéséről, a historizmus – akkor még eklektika – korának megítéléséről) írtam neki, s ő az ifjú kollégának kijáró komolysággal válaszolt. Írt hajdani tanáiról, Pasteinerről, Heklerről, Gerevich Tiborról,¹² bécsi éveiről (amelyeket oly meghatározónak tartott, hogy magát a bécsi iskola növendékei közé sorolta),¹³ soproni munkáiról, kutatási metodusáról, múzeumi dolgairól s külön kérésemre a barokk festő, Dorffmaister Istvánról

5. kép. Csatai Endre¹⁴

¹² Pasteiner Gyula (1846–1924), Hekler Antal (1882–1940) és Gerevich Tibor (1882–1954) a Budapesti Tudományegyetem legendás tanárai, a Művészettörténeti és a Keresztényrégészeti Tanszék vezetői voltak.

¹³ Csatai tanulmányait betegsége és a numerus clausus hátráltatták. 1920 és 1922 között a bécsi egyetem diákja volt, ahol olyan iskolateremtő professzorokat hallgatott, mint Julius von Schlosser (1866–1938), Max Dvořák (1874–1921) vagy Hans Tietze (1880–1954).

¹⁴ Fotó: Diebold Károly, 1945, Soproni Múzeum, Történeti fényképtár, ltsz. SOM-AF 15751.

és társairól. Fontosak voltak számomra ezek a levelek, s nem csak az engem foglalkozó kérdésekre adott, gyakran szélesebb perspektívába állított válaszai okán. Hanem azért is, mert általuk személyesen is megélhettem azt a művészettörténészé válásban oly fontos tapasztalatot, hogy mindannyian művészettörténész elődeink, korábbi nemzedékek által megkezdett úton járunk, akár az ő eredményeikre építünk, akár új irányokat, módszereket, közelítésmódokat keresünk. S ezt teszik az utánunk jövő generációk is. Erről (is) szólt persze egyetemi okításunk is, mégis máig szerencsésnek tartom magam, hogy ezt a tapasztalatot Csatkai Endrétől, az idősebb pályatárstól nagyon is személyes formában szerezhettem meg. Úgy láttam, hogy nem egy pályatársam életében hasonló jelentőségre tett szert egy-egy ilyen kapcsolat.” (5. kép)

Részlet *Galavics Géza Csatkai Endre (1896–1970) című tanulmányából.*
(Megjelent: *Enigma* 13 [2006] No. 48. 449–463, 458–459.)

„A 18. század közepének, második felének kultúrájában a rokokó és a késő barokk szobafestés műfajának megjelenése egyfajta társadalmi kiegyenlítődést jelez, amelynek ez a dekoratív, a mindennapi élet színtereit, háttérét színes ornamentikává változtató műfaj az egyik leginkább elérhető formája volt. [...] Hogy ez mit jelentett a 18. század második felében a hazai városi polgárság széles rétegei számára, azt a soproni Fabricius-ház 1780 körül festett enteriőrjében az Askercz Éva által rendezett kiállítás ma is eleven mutatja.” (6. kép)

Részlet *Galavics Géza A barokk szobafestés mint dekorációs műfaj. Egy nyugat-dunántúli festő vázlatrajzai* című tanulmányából. (Megjelent: *Soproni Szemle* 62 [2008] 3. sz. 262–278, 278. [Város és művészet. Tanulmányok Askercz Éva 70. születésnapjára])

„Kutató művészettörténészként e munkába [ti. Sopron belvárosának műemléki feltárásába] akkor kapcsolódtam be, amikor egy Új utcai lakóház (18. szám) három szobából álló teremsorának falképeiről új művészettörténeti, ikonográfiai értelmezéssel álltam elő.¹⁵ A középső terem alakos kompozícióit addig csak »mitológiai jelenetek«-ként írták le. Ám amikor a soproni Zettl-Langer-gyűjteményben (ahol egyébként soproni barokk festők hagyatékából származó rajzokat is őriznek) megtaláltam az egyik falkép-kompozíció metszetelőképét, felfejthető lett az egész terem képi programja. Kiderült, hogy a hat kompozícióból álló együttes egyetlen történetet ad elő, az apját, a tengereken bolygó Odüsszeuszt kereső fiú, Telemachos kalandjait. Ezeket a XVIII. század közepének legkedveltebb, sok nyelvre lefordított francia regényének, valójában egy tanító jelleggel megírt fejlődési és nevelési regénynek (François Fénelon: *Les Aventures de Télémaque*)

¹⁵ *Galavics Géza*: Francia regény két XVIII. századi falképsorozaton. (Fénelon Télémaque-jának hazai fogadtatásához.) In: *Művészet és felvilágosodás. Művészettörténeti tanulmányok.* Szerk.: Zádor Anna – Szabolcsi Hedvig. Budapest, 1978. 393–415.

6. kép. A Fabricius-ház enteriőrje – 18. századi kiállítóterem¹⁶

az elbeszélése alapján festették meg. A regény írója, s az ő nyomán a soproni barokk festő is, hősét végigvezette mindazokon a megpróbáltatásokon, amelyeknél a főhős helyes döntése a kor ifjúsága számára erkölcsi tanulságot hordozott. A falképek megrendelője a Vas megyében birtokos Polányiné báró Sennyei Anna volt, akinek Sopronban volt városi lakóháza. Bizonyos, hogy az emeleti középső terem falaira morális céllal festette a falképeket, de a két oldalsó terem festett díszítése is azok funkciójához kötődött.”

„Szemerédi László mérnök-tanár, esztéta, egy kiskunhalasi kulturális intézmény egykori igazgatója és családja három éves munkával kívül-belül megszépítette az Új utca 18. szám alatti műemlék épületet. A XVIII. század második feléből származó szekkkók is visszanyerték eredeti szépségüket.

– Három évvel ezelőtt kaptuk meg a palotát az általunk korábban megvett és rendbe tett Dorffmaister utcai, Szent Mihályról elnevezett iskolaépületért cserébe – fogott történetébe Szemerédi László. – Ekkor, 2006 novemberében Galavics Géza, a művészettörténet nemzetközi szaktekintélye ezt írta a nekünk dedikált könyvébe: »Szemerédi Lászlónak és Rolandnak, akikre mostantól a magyar művészettörténetnek ez a különleges

¹⁶ Fotó: Adorján Attila, 1982, Soproni Múzeum, Történeti fényképtár, ltsz. SOM-AF 42403.

értéke bíztatik.« Ugyanis az Új utcai, eredetileg gótikus, de 1748-ban barokk stílusban átépített palota fenti termeit a XVIII. század második felében Sennyei bárónó szekkkókkal ékesítette. A mitológiai tárgyú festményeket később a ház átalakításakor bevakolták. Egy vakolatmáskor tűntek elő az értékes művészettörténeti emlékek, amelyeket négy évtizede restauráltak is. Ám amikor tulajdonunkba került az épület, nyilvánvalóvá vált, hogy a szekkkók is teljes felújításra szorulnak. Nemessányi Klára és Boromisza Péter elkészítették a restaurálási dokumentációt, majd a kivitelezést a szakmai zsűri különleges értékű művészettörténeti kincsnek minősítette.” (7. kép)

Részlet Harangi Anna *Galavics Gézával* 2010-ben készített interjújából. (Interjú dr. Galavics Géza művészettörténésszel, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjával [beszélgetőtárs: Harangi Anna]. *Műemlékvédelem* 54 [2010] 6. sz. 418–424, 421.)
Illetve: Részlet A harmadik műemlék épület szépült meg című újságcikkéből. (Megjelent: *Kisalföld* 64 [2009] 243. sz. 8.)

7. kép. A soproni Új utca 18. szám alatti lakóház szobájának 18. századi falképei a feltárás után, 1975-ben¹⁷

¹⁷ Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Művészettörténeti Intézet, Fényképtár, ltsz. N 14354.

8. kép. Az 1711-ben emelt lövői pestisoszlop¹⁸

„Valahogy természetes volt, hogy nem kortárs művészettel szeretnék foglalkozni, nem is mondjuk román korról, hanem a barokk kultúrával, amelynek hatása a gyerekkorig élt. Az 1711-ből való szoborról [azaz a lövői pestis-oszlopról], amely előtt iskolába jártam, s amely megmozgatta gyermeki fantáziámat, már beszéltem, meg a falu barokk-kori fogadalmának megtartásáról is. De én magam is jártam a falumbeliekkel búcsút a szomszédos barokk-kori búcsújáróhelyen. A családi fényképek közt ott voltak a nagyszüleimről és szüleimről is a máriacelli fényképésznél készült emlékfotók, éltek még a történetek, a templomban 17–18. századi egyházi éneket énekeltünk, a határban a rokonság által állíttatott fogadalmi szobrok álltak... S ezek csak a gyerekkor impulzusai, amelyet a barokk Sopron gimnazista kori élménye erősített föl igazán.” (8. kép)

¹⁸ Fotó: Adorján Attila, 1972, Soproni Múzeum, Történeti fényképtár, ltsz. SOM-AF 15751.

Részlet Turbuly Éva *Galavics Gézával* 2014-ben készített interjújából. (A hagyomány mint megtartó erő és inspiráció. Interjú Galavics Géza művészettörténésszel. [Beszélgetőtárs: Turbuly Éva] Soproni Szemle 68 [2014] 3. sz. 297–325, 305.)

„Soprontól csak egy lépésnyi távolságra volt annak a művészetnek területe, amelyet az »egyetemes« jelzővel szoktunk emlegetni. Galavics Géza ennek az egyetemes jellegnek tudatában mozgott a helytörténetben. Közben, meghaladva a lokális kereteket, meghatározta azok helyét a Nyugat-Magyarországot és a mai Szlovákia nagy részét alkotó felvidéki területek által meghatározott művészettörténeti régióban. Ebben a régióban mutatta ki a barokk magyarországi kezdeteit, legfontosabb vállalkozásait, egész munkásságában fix viszonyítási pontként ragaszkodva a kezdettől vállalt lokális történelmi kiindulóponthoz.”

Részlet *Marosi Ernő* Galavics Géza nyolcvan éves című írásából.
(Megjelent: *Enigma* 27 [2020] No. 102. 9–15, 10.)

„1963–1982 között, amíg Dávid Feri Sopronban élt, minden alkalommal fölkerestem, mutassa meg, éppen melyik belvárosi lakóházat kutatja, s hol tart a város múltjának megismerésében. Közről s munka közben láttam, hogyan dolgozott. S azt is, hogy egy-egy vakolatától és kifestésétől megfosztott lakóház több évszázad átépítéseinek, funkcióváltásainak nyomaival és töredékeivel mekkora talány volt egy szakmabeli számára is. Ő azonban a különböző századok tér- és lakáshasználatának maradványai között egyre jobban kiismerte magát.”

Részlet *Galavics Géza Régi épületek vonzásában – Dávid Ferenc pályaképe* című megemlékezéséből. (Megjelent: *Soproni Szemle* 74 [2020] 1. sz. 5–44, 9–10.)

„Számomra az a természetes, hogy a hajdani Nyugat-Magyarországot művészettörténészként egységben lássuk, valahogy ebbe nőtem bele. Nagyapám testvére a mézeskalácsos férjével néhány faluval arrébb találtak piacot, s telepedtek le, és 1920-ban a határ túloldalára kerültek, ott voltak a családi emlékezetben (voltam is náluk), nagynénéim St. Margarethenben voltak német szón, ott jártak néhány évet iskolába, s 1968-ban az őket befogadó család küldött nekem »meghívó levelet«, hogy kimehessek három hónapra Ausztriába. Akkor Postbus-szal, biciklivel, autóstoppal jártam be Burgenlandot először, s azóta sokszor újra meg újra aztán autóval is. Azt láttam Csatkai Endrétől, azt olvastam Mohl Adolftól,¹⁹ aztán dolgoztam a kismartoniakkal a kastélykertben, a Museum für Österreichische Kulturál Gerda Mrazzal,²⁰ az Esterházyak művészettörténészeivel, tényleg jó dolgokra találtam rá, s néha meg is írtam.”

Részlet *Galavics Géza* Ugyr Bálintnak írt e-mail üzenetéből (2020. október 26.)

¹⁹ A lövői születésű történész, Mohl Adolf (1855–1939) írta meg szülőfaluja első monográfiáját: *Lövő története*. Győr, (1892, majd jóval bővebben) 1930.

²⁰ Az osztrák történész-művészettörténésszel, Gerda Mrazzal (1940–2019) közösen szerkesztette Galavics Géza a *Von Bildern und anderen Schätzen. Die Sammlungen der Fürsten Esterházy* című kötetet (Wien, 2001).

A BTK Művészettörténeti Intézet gondozásában, Gulyás Borbála, Mikó Árpád és Ugry Bálint szerkesztésében jelent meg 2021-ben Galavics Géza művészettörténész tiszteletére 80. születésnapja alkalmából egy nagy volumenű tanulmánykötet.

Amikor e recenzió írását – az ünnepelt megtisztelő felkérésére – ez év elején elvállaltam, még úgy terveztem, a kötet bemutatását Galavics Géza köszöntése mentén építem fel. Nem sejthettem, nem sejthettük, hogy néhány hónap múltán a szomorú hír mindezt átírja és a köszöntés emlékezéssé lényegül át. Galavics Géza megrendítően hirtelen halála a művészettörténészek, kollégák, barátok számára és a társtudományok művelőinek, művészetszeretőkné is nagy veszteség. A kétkötetes opusban felvonultatott nagyszámú tanulmány és a kötet elején szereplő *Tabula gratulatoria* hosszú névsora is bizonyítja, hogy Galavics Géza életművét, patronáló, inspiráló személyiségét mind az idősebb mind a fiatalabb művészettörténész korosztály példaértékűnek tartja.

A szerzők között is külön csoportot alkotnak az MTA Isabel és Alfred Bader kutatási ösztöndíjasai. Nem véletlenül, hisz Galavics tanár úr a kuratórium vezetőjeként sok pályakezdőnek tudott jelentős támogatást biztosítani, szíven viselte a fiatalok tudományos előrehaladását.

A két kötetből álló opus címválasztása az 1975-ben Galavics Géza szerkesztésében megjelent *Magyarországi reneszánsz és barokk* tanulmánykötetre reflektál, mely manapság is fontos mű a korszakkal foglalkozó kutatók számára.¹ A szerkesztők tudatosan úgy építették fel e kötetet, hogy az említett 1975-ös könyv párdarabjává alakuljon át, amivel azonban nem számolhattak, hogy e két munka tulajdonképpen az ünnepelt teljes és immár lezárult életművét is keretbe foglalja. Ugyanakkor fémjelzi az eltelt idő megannyi tudományos, publikációs változását, fejlődését, eredményét.

Míg az előbbi kötetben nagyszabású, összefoglaló tanulmányok szerepelnek, addig a 2021-es műben, rövidebb rész tanulmányokkal találkozhatunk, melyek egy-egy jelenségre, művészeti emlékre, emlékcsoportra összpontosítanak, az adott típuson, műfajon belül is a „mikrotörténetek” dominálnak, emellett sok adalékkal szolgálnak a magyar reneszánsz és barokk művészet nagy kirakós játékához. A tanulmánykötet sokrétűségét tovább

¹ Magyarországi reneszánsz és barokk. Művészettörténeti tanulmányok. Szerk: Galavics Géza. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.

színesíti a szerzőgárda összetétele. Megtaláljuk közöttük a fiatal pályakezdő generáció tagjait, az említett Bader-ösztöndíjasokat, valamint a széles középmezőnyt és az idősebbeket, Galavics Géza kortársait is.

A 32 tanulmány szigorú szerkesztés mellett hét nagyobb tematikus egységre tagolódik, melyet nyolcadikként a *Personalia* zár le. Egy kis személyes meglepetés volt az ünnepelt számára, hogy minden blokk előtt az adott részre jellemző mézeskalácsforma fotója szerepel az Iparművészeti Múzeum gyűjteményének anyagából. Géza köztudottan nagy kedvelője volt a mézeskalácsnak.

A tanulmányok zöme a témaválasztás szempontjából – szűkebb vagy tágabb értelemben véve – kapcsolódik az ünnepelthez. Ezért döntöttem úgy, hogy a recenzió tartalmi részében minden tanulmány legalább egy-egy mondat erejéig említésre kerüljön. Rajtuk keresztül talán bepillantást nyerhetünk Galavics Géza szerteágazó munkásságának fontosabb területeire is. Kiemelt hangsúlyt kapnak a soproni – győri régiót érintő írások; mely régió nemcsak meghatározó kutatási területe volt Galavics Gézának, hanem egyben a szülőföldje is.²

Az első kötet kronológiai szempontokat is figyelembe véve a későközépkor és a reneszánsz időszakával indít a *Reneszánsz művészet* alcím alatt szereplő hat tanulmánnyal. A kezdő tanulmány Nagy Eszter tollából az ún. Vitéz *pontificále* (szertartáskönyv, Vatikáni Könyvtár) történetét, eredetét és tartalmát vizsgálva keresi a választ az egykori tulajdonosa kilétére. A kódex kapcsán az eddigi kutatásokban mind Mátyás király, mind ifj. Vitéz János püspök neve felmerül. A szerző egy eddig nem vizsgált elmélet mellett érvel írásában, miszerint a kódexet Mátyás király rendelte a püspöknek ajándékba, és nem fordítva.

A blokk következő tanulmánya a Szépművészeti Múzeum gyűjteményében található 16. század eleji német rajzzal foglalkozik. A Szent Anna harmadmagával kompozíció Dürer műhelyéhez köthető, azon belül is Hans Schäufolein kezétől származik. A szerző, Bodnár Szilvia elsősorban a rajz attribúciós kérdéseit, funkcióját és vele összefüggésbe hozható alkotásokat boncolgatja.

Nyitra (Nitra) városához kötődő reneszánsz emlékcsoporttal ismerkedhet meg az olvasó Zuzana Ludikova és Mikó Árpád következő tanulmányában. A késő gótikus, az itáliai és az északi reneszánsz formajegyek sajátos egységén keresztül mutatják be a szerzők, miként alakult ki, élt együtt a törökök által megkímélt felvidéki városban a művészeti heterogenitás.

Ezt követően a 16. század második felében működő bécsi udvari metsző és festő, Donat Hübschmann munkásságába nyújt bepillantást tanulmányában Gulyás Borbála. Elsősorban magyar megrendelésre készített munkáival foglalkozik, különösképpen a

² Galavics Géza 1940-ben Győrben született, Lövön töltötte gyermekéveit, majd középiskolai tanulmányait Sopronban a Berzsényi Dániel ev. gimnáziumban (Líceumban) végezte el, 1958-ban érettségizett. A középiskola végén és az egyetemi éveiben is nagy hatással volt rá Csatkai Endre, akit tanulmányai alatt a mentorának is tekintett. Lásd még: *Turbuly Éva: A hagyomány mint megtartó erő és inspiráció. Interjú Galavics Géza művészettörténésszel.* In: Soproni Szemle, 68 (2014) 3. sz. 297–325. Ugrý Bálint: Galavics Géza köszöntése. In: Soproni Szemle, 74 (2020) 3. sz. 275–276.

Reneszánsz és barokk Magyarországon

Művészettörténeti tanulmányok
Galavics Géza tiszteletére
I.

Reneszánsz és barokk Magyarországon

Művészettörténeti tanulmányok
Galavics Géza tiszteletére
II.

magyar arisztokratáknak készített négy címereslevél-miniatúrát vizsgálja. A bécsi udvarhoz szorosan kötődő magyar megrendelők és a művész kapcsolatainak ezirányú építésében a Magyar Udvari Kancelláriának fontos szerepet tulajdonít.

A következő tanulmányban Papp Júlia portréikonográfiai szempontból vizsgálja az I. Miksa császár síremlékén szereplő Habsburg-Jagelló kettős eljegyzés ábrázolását. II. Ulászló és I. Zsigmond korabeli ábrázolásait sorra véve keres előképeket a relief uralkodóportréihoz.

A síremlékek portréábrázolásánál maradvá, egy régióhoz kapcsolódó emlékcsoporttal, az erdélyi fejedelemség területén fennmaradt tudósportrékkal foglalkozik Mérai Dóra soron következő tanulmánya. Írásában a síremlékek vizuális és szöveges elemeinek együttes vizsgálatával nyerhetünk bepillantást a kora újkori szász papi értelmiség humanista műveltségét hangsúlyozó portréikonográfiájába.

A második tematikus blokk címválasztása: *Kössünk kardot az pogány ellen* nem véletlen, hisz Galavics Géza talán legismertebb, a művészettörténész hallgatók által is sokat forgatott könyvének címe köszön vissza, amelyben akadémiai doktori disszertációját adta közre.³ Az alcím alatt szereplő három tanulmány lényegében iparművészeti ihletésű.

³ Galavics Géza: *Kössünk kardot az pogány ellen*. Török háborúk és képzőművészet. Képzőművészeti Kiadó, Budapest, 1986

Jelentős viselettörténeti adalékkal szolgál Szabó Ágnes írása, mely a diplomáciai iratokból ismert *turca* öltözképvény – egyfajta török kaftán szerű luxus ruhadarab – történeti-etimológiai eredetét, használatát tárgyalja, összevetve a subával, valamint a korabeli magyar viselettörténet darabjaival.

Nem maradhat ki a tanulmánykötetből a fraknoi Esterházy-kincstár, azon belül is egy ominózus darab, a vezekényi-dísztal. Galavics Géza többször is foglalkozott az Esterházy családdal, főként Esterházy Pál művészetpártolásával.⁴ Kiss Erika tanulmányában a dísz mosdótál és a hozzá tartozó lovas szobor (kiöntő) megrendelése, keletkezése körülményeit tárgyalja az inventáriumok tükrében. Az 1652-es vezekényi csatában elesett Esterházy Lászlónak emléket állító kvalitásos ezüstmű az augsburgi Drenwett testvérek munkája. A szerző alaposan végig járja az ötvösmű születésének körülményeit, de továbbra is nyitott kérdésként kezeli, hogy a források tükrében akár két hasonló készlet is készülhetett a Drenwett testvérek műhelyében. Egyik Esterházy Pál, másik a sógora, Homonnai Drugeth György megbízásából.

A blokk utolsó tanulmánya Mikó Árpád tollából erdélyi török szőnyegekkel foglalkozik. 2020-ban jelent meg egy rekonstruált katalógus (Pásztor Emese szerkesztésében) az 1914-ben rendezett nagyszabású törökszőnyeg-kiállítás anyagából (Iparművészeti Múzeum). A szerző e kiadvány bemutatása kapcsán összegzi gondolatait, hívja fel a figyelmet az emlékegyüttes művészeti értékére, szerepére. Az erdélyi török szőnyegek egyedülálló világa, ez a „párját ritkító gazdagság”, ahogy a szerző fogalmaz, nem hétköznapi, hanem reprezentatív célt szolgált, elsősorban a templomokban, de világi, főúri udvarokban is.

Az első kötet utolsó tematikus csoportja az *Uralkodói és főúri reprezentáció* alcím foglalja egységbe és szintén sok szállal kapcsolódik Galavics Géza munkásságához.

A hazai barokk-kutatás több példát is ismer, arra vonatkozólag, hogy az Itáliában tanulmányúton járt magyar arisztokraták miként építették be főúri reprezentációjukba az utazásuk során szerzett élményeiket. Ugy Bálint írásában azonban egy olyan példát választott, ahol egy magyar arisztokrata, Szunyogh János nem hazatérte után, hanem az itáliai tanulmányútja során használja a mecénatúrát és a címerállítást saját reprezentációs céljaira. Szunyogh egy római templomépületről (Santa Maria Maggiore) készült metszet finanszírozását vállalta tanulmányai alatt, valamint a padovai egyetem központi épületében címerét is megfestette.

A blokk következő tanulmányaiban barokk portrék, portrégalériák kerülnek bemutatásra. II. Rákóczi Ferenc ún. podolini típusú portréit, illetve annak egy újonnan előkerült változatát elemzi Gödölle Mátyás. Majd Serfőző Szabolcs nagyobb volumenű tanulmányban rekonstruálja azt az uralkodóportré-sorozatot, mely a Magyar Udvari Kancellária bécsi palotájában a tanácsterem falain függött és a korábbi kutatások számára ismeretlen volt. Szintén rekonstruálja az Erdélyi Udvari Kancellária uralkodóportré-sorozatát. A Habsburg uralkodók mint magyar királyok képzőművészeti reprezentáció-

⁴ Lásd pl.: Galavics Géza: A mecénás Esterházy Pál. Vázlat egy pályaképhez. Művészettörténeti Értesítő, 37 (1988) 136–161.

ja Galavics Géza kutatásainak is fontos szegmensét képezte.⁵ A portrészorozat közül bár néhány darab elveszett, így is rávilágít a Habsburg-portréikonográfia magyar vonatkozásaira. Az egészalakos portrékon megörökített „idegen uralkodóházból származó király magyar ruhát öltve jelképesen magyarrá válik” (idézet a szerzőtől), a kép a legitimáció fontos eszköze lett.

Az uralkodók után a főúri portréreprezentációt két magyar arisztokrata ábrázolásán keresztül mutatja be, elemzi Ingrid Halászová. Pálffy (V.) Miklós és testvére János – mindketten betöltötték a nádori méltóságot – portréin nem magyar nemesi viseletben, hanem az Aranygyapjas rend tagjaiként, a rend öltözkéiben jelennek meg, prezentálva az uralkodóhoz, a bécsi udvarhoz kötődő szoros kapcsolatukat.

Az első kötet utolsó tanulmányát egy 2016-ban a Szépművészeti Múzeum által aukción vásárolt portré: „gróf Pálffy Franciska török ruhában” köré fűzi fel a szerző, Jávor Anna. A festmény ikonográfiai elemzésén túl részletesen ír a családtagokról, a festőről, Anton Rosierről, kapcsolatairól a kortásokkal és a családdal.

A második kötet első blokkja a *Barokk freskófestészet* alcím alatt három tanulmányt foglal magába. Elsőként Dorffmaister István kiskomáromi mennyezetképeit Jernyei Kis János elemzi, részletesen bemutatva ikonográfiai programját, előképeit. A választás nem véletlen. Galavics Géza a barokk festészet területén Dorffmaister munkásságával nagyon sok alkalommal foglalkozott, különösen történeti tárgyú festményeivel, ill. arcképeivel.⁶ A kiskomáromi mennyezetképek programja, az „egyházért látványosan kiálló királyok” történeti-egyházi jelenetei egyben reflektálás jelenkorának „elhibázott” jozefinista egyházpolitikájára. A freskósorozaton találkozik egymással a *Historia sacra* és a *Historia profana*.

A következő tanulmány soproni vonatkozású, friss kutatási eredményeket közöl. A Zichy-Meskó palota díszterem-mennyezetképének témáját és festőjét igyekszik azonosítani Gaylhoffer-Kovács Gábor. A barokk városi palota műemléki, művészeti kutatása 2014-ben indult,⁷ ezért a belső kialakítás képi programjának behatóbb vizsgálatára az elmúlt években kerülhetett sor. Az ikonográfiai program meghatározásán túl a szerző igyekszik a festő, valamint a megrendelő személyét és a témaválasztást is tisztázni. A magas színvonalú látszatarchitektúra nem Dorffmaister – ahogy eddig gondolták –, hanem Gaetano Fantini munkája lehet. A középkép nem halászdíszű ábrázol, hanem Pandóra „szelencéje” téma egy kevésbé szokványos feldolgozását. A megrendelő talán Meskó Éva lehetett.

⁵ Galavics Géza: Habsburgok mint magyar királyok és a képzőművészeti reprezentáció. In: *Fazekas István – Ujvári Gábor szerk.: Császár és király 1526–1918. Történelmi utazás. Ausztria és Magyarország 1526–1918. Kiállítási katalógus* (Collegium Hungaricum, Österreichische Nationalbibliothek, Wien). Bécs 2001, 9-19.

⁶ Galavics Géza: Dorffmaister István történeti képei. In: *Kostyál László – Zsámbéky Mónika szerk.: Dorffmaister István emlékkiállítás. Kiállítási katalógus*, (Szombathelyi Képtár) Szombathely 1997, 83–109, 111–126.

⁷ *Dávid Ferenc – Nemes András: A Zichy-Mesko palota falkutatása 2014, 2017.* In: *Soproni Szemle 74* (2020), I. sz. 66–89.

A blokk utolsó tanulmányában a győri származású jezsuita, Vanossi Antal *Idea Sapientis* emblémáskönyvének recepciójával foglalkozik Kusler Ágnes. Vanossi könyve az egyik leggyakrabban alkalmazott forrása volt a 18. századi emblemikus dekorációnak a freskófestészetben. E tanulmány arra vállalkozik, hogy több példán keresztül bemutassa minként módosul, változik az emblémák alapjelentése a különböző megrendelői célok, eltérő egyházi/világi terek kontextusában.

A szerkesztők nem feledkeztek meg az ünnepelt szülőföldjéről, a Nyugat-Dunántúlról sem. A következő blokk a *Barokk a Nyugat-Dunántúlon* cím alatt négy tanulmányt foglal magába. Az első írás Buzási Enikő tollából a Lorettói (ma Lorettom, Ausztria) szervita templom 17. századi építéstörténetét részletezi. A fennmaradt források alapján igyekszik tisztázni az építkezésekben részt vevő mesterek kilétét. A mecénás Nádasdy Ferenc 1653-ban kötött szerződést Carlo Martino Carlone építésszel a kolostor kivitelezésére. A források szerint a szerzetesek 1659-re vették birtokba a még befejezetlen templomot és kolostort. A tanulmány záró fejezete részletesen foglalkozik a templom és kolostor befejezéséhez készített szakértői szemle és költségelbírálás jegyzőkönyvével. (1672). Az Udvari Kamara által felkért bécsi kőművesek és kőfaragók, valamint Carlone örökösének képviselői által összeállított jegyzőkönyv a maga nemében egyedülálló a 17. századi hazai építéstörténeti forrásanyagban.

A következő tanulmányban, maradván az építészettörténetnél, Lővei Pál Győr 18. század második harmadának építő-mestereivel foglalkozik. Mint írja, a nagyjából másfél tucat győri építőmesterről „többet tudunk az osztrák, cseh, morva, német területekről való származásukról, mint tevékenységükről: épületeket a legritkább esetben tudunk hozzájuk kapcsolni.” Az építő- (kőműves) mesterek közülük talán a legjelentősebb Jungwirth Károly (Carolus), aki a régi győri városháza (Rákóczi u. 1.) építésvezetője volt. Az ő példáján keresztül, levéltári kutatások segítségével igyekszik a szerző feltérképezni családi és munkakapcsolatokat, lakóhelyeket, címeres pecsétet, melyek Jungwirth és környezete munkásságához, épületekhez szolgálnak adalékokkal.

A következő tanulmányban Boda Zsuzsanna azokról az ikonikus angyalszobrokról ír, melyek a szóban forgó tanulmánykötet borítóján is szerepelnek. A szobrokat a Magyar Nemzeti Galéria 1992-ben vásárolta meg a soproni Szentlélek plébániától. Eredetileg a Szent Mihály-templom barokk berendezéséhez tartoztak annak historizáló átalakításáig.⁸ Jávor Anna írt róluk először 1993-ban, a *Barokk művészet Közép-Európában – Utak és találkozások* című kiállítás katalógusában, amelyet Galavics Géza szerkesztett, valamint a kiállítást is ő rendezte.⁹ A szerző lehetségesnek tartja, hogy több szobor, köztük ez a két angyal is Bécsből érkezhetett. Analógiaként említi Lorenzo Mattielli (1687–1748) szobrász hatalmas kőangyalait, melyek a bécsi Karlskirche főhomlokzati lépcsőjének két

⁸ A Szent Mihály templom 19. századi felújítása id, Storno Ferenc tervei szerint készült el 1862 és 1866 között.

⁹ Barokk művészet Közép-Európában – Utak és találkozások. Szerk.: Galavics Géza, (kiállítási katalógus) Szépművészeti Múzeum, Budapest, 1993.

oldalán állnak. Említi még Jakob Christoph Schletterer (1699–1774) szobrászművészt, aki dolgozott Sopronban is (Mária-oszlop) és nem kizárható, hogy az angyalszobrok az ő műhelyéből kerülhettek ki. A művész kilétét azonban csak egy írott (levéltári) forrás tudná tisztázni.

E blokk utolsó tanulmányában Mentényi Klára egy id. Dorffmaisternek tulajdonított Vízitációt (Mária látogatása Erzsébetnél, 1769) ábrázoló főoltárképről ír, mely egykor a szombathelyi vártemplom főoltárához tartozott, majd 1791-ben az épület bontását megelőzően, a kőszegi városlakók megvásárolták Szent Imre-templomuk számára. Mentényi Klára analógiák segítségével megerősíti Dorffmaister szerzőségét. Egyháztörténeti kontextusban mutatja be a festmény történetét, foglalkozik többek között a szombathelyi székesegyház szintén Vízitációt ábrázoló főoltárképével (1792) és a 18. századi Mária-kultusz jelentőségével. Ennek kapcsán Galavics Gézára hivatkozva az említett oltárképeket belehelyezi abba a folyamatba, mely a katolikus egyháznak a felvilágosodás eszméjével folytatott küzdelméhez sorolható és Szily János püspök által létrehozott szombathelyi püspökség épületegyüttesében csúcsondik ki.¹⁰

A következő tematikus blokk a *Barokk devóció* összefoglaló fejezetcím alatt a keresztény hitélet, áhitat szegmenseit bemutató – fogadalmi, votív, oltár- és kegyképek, a magánáhitatot szolgáló – alkotásokból hoz példákat öt tanulmány.

A polgárok vagy közösségek által építtetett pest-budai kápolnákkal foglalkozik Farbaký Péter tanulmánya. A korabeli hitélet fontos színterei a kápolnák, melyeket különböző célból építtettek, ill. különböző funkciót töltek be.

Francesco Trevisani keresztre feszítést ábrázoló oltárképének Közép-európai hatástörténetét mutatja be Terdik Szilveszter néhány példán keresztül. A Trevisani által alkalmazott újszerű ábrázolásmód, Mária fájdalmának tragikus megjelenítése népszerű ikonográfiai típusá vált a 18. században.

A barokk devóció fontos részét képezi a kegyképek kultusza. Smohay András a *Presticei Sirató Piétà* egy Budapesten őrzött másolatával foglalkozik. A felvidékről származó kegyképmasolat bizonyíték arra, hogy a Nyugat-Csehországból kisugárzó kultusz magyar területen is jelen volt.

A következő tanulmány egy, a Budapesti Néprajzi Múzeumban őrzött kétoldalas votív ikont mutat be. A szerző, Puskás Bernadett részletesen elemzi a Patakófaluról származó donátorfigurás ikont, mely kvalitása szempontjából ugyan nem kiemelkedő, viszont ikonográfiája és története figyelemreméltó.

A devócióval foglalkozó blokk utolsó tanulmánya Szilágyi András tollából a Pannonhalmi Bencés Főapátság képtárában található főpapi apoteózisokat ábrázoló festménysorozattal foglalkozik. Az öt festményből álló sorozat különösen figyelemreméltó darabja *Szelepcsényi György érsek az utókor emlékezetében* címet viseli. A szerző a festményt

¹⁰ Lásd pl.: Galavics Géza: Program és műalkotás a 18. század végén. Egy festmény születése és fogadtatása. (Művészettörténeti Füzetek, 2) Budapest 1971.; Galavics Géza: A szombathelyi püspökség mint műalkotás. In: Melchior Hefele (1716–1794) építész emlékkiállítása, 1994, 105–107.

Gregorio Gugliemi, római születésű, de 1755 körül Bécsben tevékenykedő festőnek tulajdonítja, a sorozat többi darabját pedig a művész műhelyéhez köti.

A kötet következő és egyben utolsó blokkja a *Personalia* előtt *Kastély - színház - kert - palota* címmel hat különböző építészettörténeti és kertművészeti tanulmányt foglal magába. Galavics Géza az 1990-es évektől kutatásainak területét kibővítve kerttörténettel is foglalkozott. Az újkori magyarországi kastélykertek (angolkertek) művészettörténeti szempontú vizsgálatával új kutatói horizontot teremtett.¹¹ Elsőként Kelényi György ad áttekintést tanulmányában Franz Anton Hillebrand (1719–1797) építész életműve kapcsán milyen új eredmények születtek az elmúlt évtizedekben.

A következő tanulmányban Ecsedy Anna Lippay György esztergomi érsek (1657–1663) pozsonyi kertjének építéstörténetéhez szolgál jelentős adalékokkal. Az érsek pozsonyi nyaralójában és kertjében olyan együtttest, különleges attrakciókat kívánt létrehozni, amely az érsekség rangját és politikai jelentőségét képviselik. Fennmaradt levelezése Lippay bécsi orvosának és bizalmasának Bonannusnak – aki a kert kialakításában is meghatározó személy volt –, az augsburgi származású Daniel Neuberger bécsi udvari szobrásszal. A tanulmány a közük zajló levelezésből ismerteti milyen munkákat vállalt Neuberger a kert szobrászati dekorációja kapcsán.

A következő tanulmány színháztörténeti ihletésű Velladics Márta tollából. 1794-ben Károlyi József (1768–1803) születésnapjára ünnepséget szervezett édesanyjának, özvegy Károlyi Antalné báró Harruckern Jozefának a bécsi nyaralókastélyuk „kerti színházában”. Az előadást többször megismételték. A tanulmány a Károlyi levéltár Acta theatrale dokumentumai segítségével érzékelteti a család színház iránti rajongását, adalékkal szolgál a korabeli színháztörténethez.

Maradva a Károlyi családnál, Bara Júlia tótmegyeri kastélyuk egykori festménygyűjteményével foglalkozik írásában. Levéltári források segítségével igyekeznek a szerző rekonstruálni a gyűjteményt, mely a 19. század elejére tekintélyessé gyarapodott, de aztán az idők folyamán fokozatosan szétszóródott.

A történeti kertekhez visszatérve a következő tanulmányban Alföldy Gábor az Andrassy család kertépítészetén keresztül mutatja be, miként adaptálta, hasznosította a család több generáción keresztül is az úgynevezett Grohmann-féle *Ideenmagazin für Gartenliebhaber*, az angolkertekhez ötleteket adó kiadványsorozat építményeit.

A blokk utolsó írásában Sisa József a Magyar Tudományos Akadémia palotájával foglalkozik, mint hazánk első monumentális léptékű neoreneszánsz középületével. Az akadémia építéstörténetét szélesebb perspektívából szemlélve, a szerző vizsgálja a tervező, Friedrich August Stüler munkásságát, stílusfejlődését, kitér a reneszánsz és neoreneszánsz előképekre.

¹¹ Lásd: Galavics Géza: Az angolkert. Magyarországi angolkertek: a klasszicizmus és a romantika kertművészete, Budapest 1999; Történeti kertek. Kertművészet és műemlékvédelem, szerk. Galavics Géza Alföldy Gábor, Budapest 2000; Galavics Géza: Az angolkert mint utópia. Akadémiai székfoglaló előadás, in: Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián 2001: Társadalomtudományok, szerk. Vizi E. Szilveszter, Budapest 2005, Galavics Géza: Az oszlopos körtemplom és az angolkert. Az antikvitás vágyképe és aktualitása, in: Művészettörténeti Értesítő 62 (2013)

Lezárva a művészettörténeti tanulmányok sorát az ünnepelt tiszteletére összeállított *Personalia* következik. Végh János *Galavics Géza, az ikonográfus* című méltató írásából áttekintést kaphatunk arról, hogy az ünnepelt sokoldalú munkásságában milyen jelentős szerepet játszott az ikonográfiai kutatás. Az ábrázolások témája, tartalmi háttere, a hozzájuk kapcsolódó mecénáskutatás, előképvizsgálat, a történelmi, kulturális kontextus felderítése, a megbízó szándéka, politikai, vallási hovatartozása, mind építőkövei az ikonográfiai vizsgálatoknak. Hisz egy műalkotás nem csak „szép látvány”, hanem fontos kordokumentum, egy korszak kultúrájának, történelmének része.

A tanulmány után a bibliográfiai összeállítások következnek: Galavics Géza 2010-től nyomtatásban megjelent művei,¹² majd köszöntő és emlékkötetekben szereplő írásai, az ünnepelthez kapcsolódó méltatások, interjúk, végezetül a Bader ösztöndíj nyerteseinek névsora (2010–2021) zárja ezt a blokkot.

A kötet végén részletes képjegyzék és mutatók segítenek az eligazodásban.

Az igényes kivitelű, gondosan felépített kétkötetes kiadványt lapozgatva atmoszféráját érezhetően belengi az ünnepelt személyiségét övező megbecsülés, szeretet. A szerzők valamilyen módon, akár a témaválasztásban, kutatási módszertanban vagy akár személyes emlékeiken keresztül vissza-visszatérnek Galavics Géza tanár úr inspiráló személyéhez, életművéhez. A tanulmányokból érezhetjük azt a szándékot is, mely az ünnepelt kutatási eredményeit folytatva, módosítva, fejlesztve vigye tovább ezt a szellemiséget.

A kötet előszavából idézve: „Így vagy úgy, mindannyian részesei vagyunk annak a kutatói galaxisnak, melynek közepén az ünnepelt személye képezi az óvatos vonzódások és diszkrét távolodások centrumát.”

Galavics Géza emlékét megőrizzük.

¹² Galavics Géza publikációs jegyzékéhez lásd Ugrý Bálint a Soproni Szemle jelen számában megjelent emlékező írásának 3. lábjegyzetét.

TANULMÁNYOK

LAKATOS BÁLINT

Répeceő–Schwendgraben. Egy ismeretlen oklevél 1401-ből. Forrásközlés

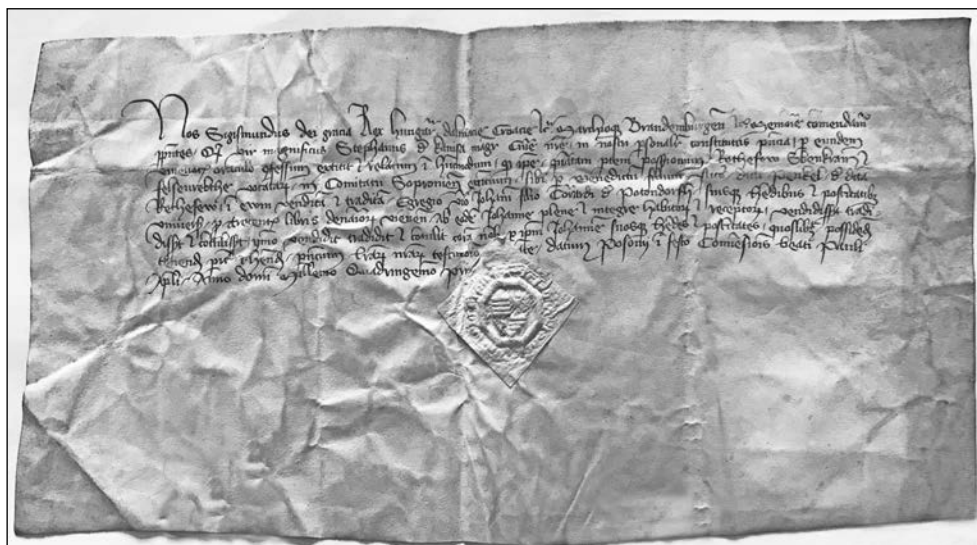
A hajdani Sopron vármegye területének délnyugati csücske általában nem képezi különösebb történeti érdeklődés tárgyát. Ez a térség az osztrák Burgenland szövetségi tartományhoz tartozó egykori felsőpulyai járás nyugati szegélye, amely a Répce folyó felső szakaszát is magában foglalja. E közlemény egy eddig ismeretlen dokumentum és topográfiai tanulmányai miatt foglalkozik a területtel. A magyar történettudományban közhelyszerű tény, hogy mivel a Magyar Királyság középkori történetére vonatkozó forrásanyag javarészt megsemmisült, minden egyes újonnan előkerülő irat becses nyereség. Az alábbiakban közölt oklevél ezért nemcsak a helytörténeti vagy regionális kutatás számára bír fontossággal, hanem 15. század eleji történelmünkhöz szállít aprócska adalékot és bővíti ismereteinket.

A magyar és az osztrák kutatás számára egyaránt ismeretlen dokumentumot Koltai András és Szekér Barnabás, a Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltárának munkatársai fedezték fel 2023 tavaszán az osztrák rendtartomány (Piaristenordensprovinz Österreich) Bécsben található központi levéltárának rendezési munkálatai közben.¹ Az oklevél – egyedüli 15. századi dokumentumként – a 17–19. századi vegyes tervdokumentáció és pápai oklevelek közt lappangott. Provenienciája tisztázatlan, kontextus nélküli. A megtalálók tájékoztatása szerint egy vegyes tartalmú időrendi iratsorozatban került elhelyezésre (Urkundensammlung, Nr. 1.). Fényképmásolatának a Magyar Nemzeti Levéltár Diplomatikai Fényképgyűjteményébe való bekerülése folyamatban van.

Az oklevél kibocsátója Zsigmond magyar király; egy kegynyilvánító királyi oklevélről van szó. Fekvő alakú, mérete 25,3x13,6 cm; anyaga hártya, amely elég szabályosan, egyenesen vágott szélű. Állapota ép, de kissé gyűrött. Az oklevél pátens formában, szöveg alá nyomott pecséttel van kiállítva (lásd 1. kép). Pecsetje a második, 1397 és 1401 között használt királyi titkospecsét, amely nyolcszögletű és köriratos. A vörös viaszú ép lenyomaton pergamenfelzet található.² A pecsét a hátoldalra két bevágással vízszintesen

¹ Archiv der Piaristenordensprovinz Österreich (Pfarre Maria Treu), 1080 Wien, Piaristengasse 43. – E helyütt köszönöm nekik, hogy az oklevelet közlésre átengedték, P. Labancz Zsolt SchP ausztriai tartományfőnöknek pedig, hogy a közléshez készséggel hozzájárult. – A levéltár rövid ismertetését lásd *Koltai András*: Bevezetés a piarista rend magyarországi történetének forrásaiba és irodalmába. Budapest, 2007. (Magyarország piarista múltjából 1.) 207.

² *Kumorovitz L. Bernát*: A magyar királyi egyszerű- és titkospecsét használatának alakulása a középkorban. A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet évkönyve 7. (1937) 87. és 105–106., összefoglalóan lásd *Engel Pál*: Zsigmond király pecsételési szokásai. *Ars Hungarica* 41. 2015/2. 114–115.

1. kép. Zsigmond király 1425. január 25-én kelt oklevelének előoldala

átbújtatott pergamencsíkkal van felerősítve. A kiadvány latin nyelvű, szövege fekete tintával íródott, írásképe rendezett, de nem díszített; nyolc és fél sor terjedelmű. Az első sor első szava (*Nos*) nagyobb kezdőbetűs, de az iniciálé nincs a sorok elé kiemelve. Az első sorban még az ötödik szó (*rex*) nagyobb kezdőbetűs, hosszított írású. Kancelláriai jegyzetet nem tartalmaz. Hátoldala két kora újkori vagy újkori levéltári jelzetet leszámítva üres (lásd 2. kép). Az írás külleme és a szöveg nyelvi megformálása teljességgel illeszkedik a korszak pápens alakú királyi okleveleinek sorába. A dokumentum formai és tartalmi jegyei alapján eredeti és hiteles.

Milyen jogi tényrt rögzít? A Pozsonyban tartózkodó Zsigmond király színe előtt megjelent udvarmestere, Kanizsai István, és tanúsítványt, illetve királyi jóváhagyást kért három Sopron megyei birtokrészének eladásáról. Az uralkodó 1401. január 21. és február 28. között időzött Pozsonyban,³ az oklevél január 25-i dátuma ezek közé esik. Kanizsairól maga a szöveg állítja, hogy ügyéről személyesen tett bevallást – mivel 1395 óta királyi ajtonállómester és egyúttal udvarmester is volt, tehát a királyi udvartartás egyik fő tisztviselője, ebben semmi meglepő nincs.⁴ Kanizsai István különben testvéreivel, János esztergomi érsekkel és Miklós volt tárnokmesterrel együtt⁵ alig három héttel később, február

³ Engel Pál – C. Tóth Norbert: *Itineraria regum et reginarum. Királyok és királynék itineráriumi (1382–1438)*. Budapest, 2005. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 1.) 78.

⁴ Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. 1–2. köt. Budapest, 1996. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak) I. 49., utolsó adat méltóságviselésére ez év ápr. 28.-ról való; egyúttal somogyi ispán is 1395–1401 között, uo. 176.

⁵ Vö. Engel Pál: *Középkori magyar genealógia*. In: *Uő: Magyar középkori adattár. Magyarország világi archontológiája 1301–1457. Középkori magyar genealógia*. CD-ROM. Bp. 2001. (a továbbiakban: *Engel: Genealógia*), Oslí nem 5. tábla.

17-én még ugyancsak Pozsonyban nyerte királyi adományul Kapu, Borostyánkő és Léka várakat, valamint Csepreg mezővárost és további Győr, Sopron és Zala megyei birtokokat,⁶ ami szintén alátámaszthatja udvari jelenlétét ezekben a napokban.

A három Sopron megyei birtokrész az oklevél szerint Répcefő (*Rethefew*), Schwendgraben (*Sbenkram*), valamint Felsőrépce (*Felseurebthe*) birtokok mindegyikének negyedrésze volt. (A településneveket, így a középső németet is, a hangalak és korabeli kiejtés alapján jegyezték le.) E birtokrészeket maga Kanizsai István korábban Répcefői Penkel Miklós fia Benedektől vásárolta meg, és most Konrad von Pottendorf fiának, Hansnak (Jánosnak) adta el. A háromszáz bécsi fontdénáros⁷ vételárat az új birtokos az oklevél keltezésének időpontjában már teljességgel meg is fizette neki. Az adásvétel a tárgya, illetve a birtokrész becsülhető értéke miatt nem jelentős: kis túlzással jószerével bármelyik környékbeli hiteleshely, akár a pozsonyi, a győri, a vasvári káptalan vagy a csornai konvent előtt is meg lehetett volna ejteni a bevallást és az oklevél kiállítását. Amiért Kanizsai mégis az uralkodóhoz fordult, annak saját udvari pozíciója mellett az is lehetett az oka, hogy a vevő nem magyarországi illetőségű volt, így egy királyi oklevél számára nagyobb jogbiztosító értékkel bírhatott, és a szomszédos Osztrák Hercegségben is közhitelűnek számíthatott.

Oklevelünk tartalmának három eleme nyújt új történelmi ismereteket: a korábbi eladó, illetve az új vevő személyéről, valamint magukról a birtokokról. A Rábcáfőiek avagy Répcefőiek egy megyebeli kisbirtokos család voltak. Az itt szereplő birtokrészek korábbi eladójának, Répcefői Penkel Miklós fia Benedeknek a személye más adatból eddig nem volt ismert. Minden valószínűség szerint testvére volt annak a Répcefői Penkel fia Jánosnak, aki 1398-ban és 1402-ben bukkan fel a forrásokban. 1398-ban mint *Jensel filius Perloph de Rapchafey* a borsmonostori apát familiárisa, aki többedmagával állítólag az osztrákok számára kémkedett, és ezért királyi parancsra le kellett foglalni birtokait.⁸ Utóbb, 1402 márciusában fivérével, Bertalannal együtt mint *Iohannes filius Penklini de Rebnich* van megnevezve királyi emberként két Sopron megyei birtokrész ügyében.⁹ Figyelemre méltó, hogy első esetben a keresztnevet (Jensel), második esetben a birtoknevet (Rebnitz) írták német nyelvű formában.

⁶ *Nagy Imre*: Sopron vármegye története. Oklevéltár 1–2. köt. Sopron, 1889–1891. (a továbbiakban: Sopron vm.) I. 541–553., tartalmi kivonata: Zsigmondkori Oklevéltár. I–XV. Szerk. Mályusz Elemér, Borsza Iván, C. Tóth Norbert, Lakatos Bálint, Mikó Gábor. Budapest, 1951–2022. (a továbbiakban: ZsO és kötetszám) II/1. 884. sz.

⁷ *Vö. Bogdán István*: Magyarországi őr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig. Budapest, 1991. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai IV. 7.) 443–444.

⁸ 1398. ápr. 14. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: MNL OL DL) 8309. Kiadása Sopron vm. I. 529., kivonata ZsO I. 5271. sz.

⁹ 1402. márc. 20. Sopron szabad királyi város története. Közli *Házi Jenő*. I/1–7. köt., II/1–6. köt. Sopron, 1921–1943. (a továbbiakban: *Házi* és kötetszám) I/1. 269., kivonata ZsO II/1. 1523. sz.; átírta a vasvári káptalan 1413. aug. 17-i oklevelében, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: MNL OL DF) 202062., kiad. Házi I/2. 70., kivonata ZsO IV. 986. sz.

2. kép. Az oklevél hátoldala két korábbi levéltári jelzettel

A három testvér – János, Bertalan vagy Benedek – valamelyikének a fia lehetett az a Rábcafői/Répcéfői Penkel, akit 1434–1438 között a borsmonostori apátság kárára elkövetett hatalmaskodásai miatt pereltek.¹⁰ A csornai konvent 1434. április 26-i jelentése szerint Penkelt akkor répcéfői birtokrészén (*in portione sua possessionaria in dicta Rapchafew*) idézték meg;¹¹ ezek szerint a névadó birtok egy része még ekkor is a család kezén volt. Az utolsó általam ismert forrásban, egy 1438. november 1-ji perhalasztó oklevélben a borsmonostori apátsággal folyó perében Penkelt egy bizonyos Répcéfői Gergely képviselte, aki nyilvánvalóan szintén a család tagja volt.¹² A famíliáról azonban a későbbiekben nem hallunk többet.

Ami a Pottendorfereket illeti: a vevő, Hans von Pottendorf III. (avagy ifjabb) Konrad von Pottendorf és Elisabeth von Wallsee egyik fia volt. Az Osztrák Hercegségben honos család még a Babenberg-dinasztia szolgálatában emelkedett fel, és a 14. század második felében a tartomány legtehetősebbjei közé tartoztak.¹³ Névadó településük a magyar határ

¹⁰ 1434: DL 58080. (Vasvári káptalan jelentése, Penkel de Raphafew; a hátlapon: Contra Penkelt), MNL OL DL 43994. (Csornai konvent jelentése), 1435: MNL OL DL 44051. (de Rapczafew), 1437: MNL OL DL 44145. (de Rapczafew), MNL OL DL 44172. 1438: MNL OL DL 13159. (de Repczefew), kiad. Sopron vm. II. 284. („Peunkel” alakban), MNL OL DL 13247.

¹¹ MNL OL DL 43994.

¹² MNL OL DL 13247.

¹³ J. Siebmachers grosses und allgemeines Wappenbuch. IV. Bd. 4. Abt. Niederösterreichischer Adel. 1. A–R. Bearb. von J. Kirnbauer von Erstätt. Nürnberg, 1909. 356. (a családtagok 1322-ig) és Tafel 195. Az itteni adatok forrása: Franz Karl Wißgrill: Schauplatz des niederösterreichischen landsässigen

túoldalán, a Lajta balpartjától nem messze fekvő Pottendorf volt, de a 13. század végétől két másik uradalmat is birtokoltak: az ebenfurthit és a kirchschlagit. Ebenfurthot 1286-ban Hans dédapja, (I.) Konrad von Pottendorf vásárolta meg.¹⁴ A család ezt követően pottendorfi és ebenfurthi ágra vált szét. Miután I. Konrad és (formálisan) testvérei a rokon Kuenring családtól 1287-ben csere útján megszerezték a Répce felső folyásával közvetlenül szomszédos, a határ osztrák oldalán található Kirchschlag várat és mezővárost is, az ebenfurthi ágból utóbb egy kirchschlagi mellékág is létrejött. A kirchschlagi uradalmat a család 1304-től, illetve más vélemény szerint folyamatosan adatolhatóan csak a század közepétől bírta.¹⁵ Hans atyja, III. Konrad (életére adatok 1369–†1396) már itt tartotta állandó rezidenciáját, és a kirchschlagi várhegy oldalában egy Szűz Mária tiszteletére szentelt kápolnát (Liebfrauenkirche) is alapított.¹⁶ Konrad birtokszerzései miatt is jelentős tagja volt a családjának: Kirchschlag környékén az 1370-es, 1380-as években folyamatosan terjeszkedett: udvari kapcsolatai seítségével sikerült megszereznie a feistritz

Adels vom Herren- und Ritterstande vom XI. bis zu Ende des XVIII. Jahrhunderts an. Jahrbuch der heraldischen Gesellschaft Adler in Wien 5 (1878), 79–98, ebből 94–98. – A család történetének modern és elég megbízható feldolgozása *Christiane Buzzi*: Die Herren von Pottendorf. Jahrbuch der Heraldisch-Genealogischen Gesellschaft „Adler“, 3. Folge, Bd. 11. (1982–1983) 75–145. (a továbbiakban: *Buzzi*: Herren von Pottendorf), ebből a családfa uo. 144–145. (E munka alapja saját korábbi doktori értekezése, *Christiana Haider*: Die Herren von Pottendorf. PhD Diss. Wien, 1970.)

¹⁴ *Buzzi*: Herren von Pottendorf 84–86.

¹⁵ *Buzzi*: Herren von Pottendorf 83., 89., 99., de uo. 103. szerint (figyelembe véve Kőszegi Iván alább idézett jogigényét) ténylegesen csak 1362-től birtokoltak; ezzel szemben folyamatosnak tekinti a birtoklásukat *Bruno Schimetschek*: Geschichte der Marktgemeinde Kirchschlag. Bd. 1. Von den Anfängen bis 1658. Kirchschlag, 1995. (a továbbiakban: *Schimetschek*: Marktgemeinde Kirchschlag I.) 53–55., 57. – A Bécsben 1287. júl. 12-én kelt csereszereződés: Niederösterreichisches Landesarchiv (a továbbiakban: NÖLA) Urkundensammlung des Ständischen Archivs (a továbbiakban: StA Urk.) Nr. 4443., kiadása *Max Weltin*: Die Urkunden des Archivs der niederösterreichischen Stände. II. közl. Mitteilungen aus dem Niederösterreichischen Landesarchiv 4. (1980) 25–58. (a továbbiakban: *Weltin*: Urkunden II. közl.), ebből 28–30., teljes szöveggel, a korábbi közlések feltüntetésével. – Konrad von Pottendorf már az uradalom birtokában volt, mivel Ebenfurthon 1304. nov. 1-jén kelt magánoklevelével bizonyos javait, köztükk Kirchschlagot is a feleségének és fiainak adta: NÖLA StA Urk. Nr. 4449., kiad. *Weltin*: Urkunden II. közl. 57–58., teljes szöveggel, korábbi közlések feltüntetésével. – Kőszegi Iván jogigényét az 1295. jan. 25-én Borostyánkőn kiadott, az előző birtokos Kuenring családdal között egyezséglevelé bizonyítja: Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. II. Bd. Die Urkunden von 1271 bis 1301. Bearb. von *Imtraut Lindeck-Pozza*. Graz–Köln, 1965. (a továbbiakban: Ub Bgl. II.) 294.; ám Max Weltin szerint ez az oklevél helyesen 1285-re datálendő, éppen az 1287. évi csereszereződés miatt. Lásd Max Weltin recenzióját az Ub Bgl. III. kötetéről: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 34. (1981) 490.; illetve *Imtraut Lindeck-Pozza*: Bemerkungen zum Urkundenbuch des Burgenlandes. Burgenländische Heimatblätter 48. (1986) 111., valamint *Uő*: Bemerkungen zum Urkundenbuch des Burgenlandes III. Burgenländische Heimatblätter 50. (1988) 101–102. Az 1285. évi datálást különböző más érvek alapján mégis elveti *Schimetschek*: Marktgemeinde Kirchschlag I. 54–55.

¹⁶ *Buzzi*: Herren von Pottendorf 102–105.; *Schimetschek*: Marktgemeinde Kirchschlag I. 58. és 56. 13. kép. Részletesen *Bruno Schimetschek*: 700 Jahre Pfarre Kirchschlag. Kirchschlag, 1982. 14–15.

(ma Feistritz am Wechsel) várat, birtokrészeket Aspang mezővárosban, házakat Bécsben és Bécsújhelyen, továbbá zálogként a pitteni és a gutensteini hercegi uradalmakat.¹⁷

Három fia közül a legfiatalabb, Hans von Pottendorf vitte tovább a családot. Hans először 1391-ben szerepel mint az atyja által az említett kirchschlagi kápolna javára tett misealapítvány tanúja.¹⁸ 1395-ben már mint Feistritz birtokosa iratkozott be a bécsi egyetemre.¹⁹ A következő évben megörökölte a kirchschlagi uradalmat. Atyjához hasonlóan expanzív birtokpolitikát folytatott,²⁰ amely során a határ magyar oldalán is igyekezett érdekeltségeket szerezni. 1401-ben ráadásul nem az oklevelünkben szereplő birtokvásárlása volt az egyetlen magyarországi akciója. A répcéfői ügyletet követően alig szűk két héttel később, 1401. február 6-án Mórichidai János arról tett a pozsonyi káptalan előtt bevallást, hogy a Sopron megyei Derecske (Vámosderecske, ma Draßmarkt) nevű birtokát 300 bécsi fontdénárért *magnifico viro Iohanni filio Conradi Potendorffar* vetette zálogba. A bevallás szerint a pénzt a zálogba vevőtől már teljességgel megkapta.²¹ A két ügyletben az összeg ugyanakkora, ráadásul Derecske éppen a répcéfői birtokrészek északkeleti szomszédja. A fizetés teljesítése miatt még azt is feltételezhetjük, hogy maga Hans von Pottendorf is Pozsonyban tartózkodhatott 1401 elején. (Ennek nem mond ellent, hogy március 7-én már Pottendorfban tartózkodott, mert egy itteni uradalmi birtokrész zálogosításáról állított ki magánoklevelet.)²²

Hans azonban nem sokáig élvezhette szerzeményeit. Viszonylag fiatalon halt meg 1412 táján. Nejétől, Margarethe von Stubenbergtól, akivel éppen 1401-ben kötött házasságot, több gyermeke is született, akik azonban mind kiskorúak voltak még. Ezért az ebenfurthi ágból való Hartneid von Pottendorf (nagyapjuk testvérének a fia) lett a gyámjuk.²³ Hans leányai közül kettő a határ túloldalára ment férjhez: Anna 1418-ban Fraknói Gróf Pálhoz,²⁴ míg Anastasia 1419-ben Kanizsai Jánoshoz – az oklevelünkben szereplő

¹⁷ Buzzi: Herren von Pottendorf 103–105., ez alapján *Schimetschek*: Marktgemeinde Kirchschlag I. 57., 62.

¹⁸ 1391. jún. 22. Konrad von Pottendorf magánoklevele, MNL OL DL 108159.

¹⁹ Buzzi: Herren von Pottendorf 131. – Die Matrikel der Universität Wien. Bearb. von Willy Szaivert, *Frank Gall*. I. Bd. 1377–1450. Graz–Wien–Köln, 1956. (Publikationen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung VI. 1.) 44. 1395. ápr. 13. iratkozott be az osztrák nemzet tagjai közé Johannes de Botendorf, és 2 garast fizetett. A szakirodalommal ellentétben a forrásban nem szerepel a feistritzi birtok megjelölése.

²⁰ Buzzi: Herren von Pottendorf 131–132.

²¹ MNL OL DF 226635., említi *Csánki Dezső*: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. 3. köt. Budapest, 1897. (Hunyadiak kora Magyarországon VIII.), reprint Budapest, 1985. (a továbbiakban: *Csánki III.*) 605. – A magyarországi szerzeményeket Buzzi nem ismeri.

²² NÖLA StA Urk. Nr. 1550. Lehenbrief Hans Pielacher és felesége számára.

²³ Buzzi: Herren von Pottendorf 116., 131. (felesége), 132–133.; *Schimetschek*: Marktgemeinde Kirchschlag I. 62.

²⁴ *Engel*: Genealógia, Fraknói (Nagymartoni, Gróf). Adatolt feleségként 1418–1439 között (1418: János már néhai, házassági szerződésük, MNL OL DL 10701., kivonata ZsO VI. 2151. sz., 1431: a férje végrendelete, MNL OL DL 12849., 1437: özvegy, pereskedik, MNL OL DL 12993, 1439: Sopron vm. II. 295.; elhunyt 1450. márc. 20. előtt, Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius. IV. köt. Kiad. *Nagy Imre* et al. Győr, 1867. 371.; Buzzi: Herren von Pottendorf 131–132.

István unokaöccséhez, Kanizsai Miklós tárnokmester fiához.²⁵ Így Hans magával az eladóval is rokonságba került, igaz, már a halála után.

Hans von Pottendorf két fia, Albrecht és (IV.) Konrad a nagykorúságukat követően sokáig osztatlanul birtokoltak. Konrad 1433-ban bekövetkezett halálát követően végül Konrad fia, Christoph von Pottendorf és Albrecht 1459. május 19-én megosztottak. Előbbi lettek egyebek mellett a pottendorfi, ebenfurthi és feistritzi birtoktestek, míg utóbbi Kirchs Schlag uradalma összes tartozékaival, közöttük „zu Obern und Nidern Reabnitz und Swentgraben” birtokrészek.²⁶ Ezekben nem nehéz az 1401-ben vásárolt birtokrészeket felismernünk.

A Pottendorfer család Albrecht fiával, Friedrich von Pottendorffal 1488-ban kihalt. (Az ebenfurthi ág utolsó tagja, Georg von Pottendorf néhány évvel korábban, 1484-ben hunyt el.)²⁷ A birtokok jelentősebb részét leánya, Sophie révén annak férje, Christoph (IV.) von Zinzendorf örökölte.²⁸

Végezetül fordítsuk figyelmünket az 1401. évi oklevelünkben felsorolt településekre. Répcefő, Schwendgraben, és Felsőrépce a megye délnyugati szegletében fekszenek, azonosításuk azonban elsőre nem egyszerű, mert ugyanitt jelenleg Unterrabnitz (Alsórámóc), Schwendgraben (Répcefő) és Oberrabnitz (Felsőráámóc) falvakat találjuk. Ugyanúgy három település, de melyik melyik? Az azonosítást nehezíti a Csánki Dezső késő középkori történeti földrajzának Sopron megyét tárgyaló fejezetében található pontatlanság is. Csánki ugyanis Alsó- és Felsőráámócot nem tárgyalta – joggal, mivel, mint látni fogjuk, ezek nem is középkori helységnevek –, és ugyanígy mellőzte a Schwendgraben nevet is, mivel erre nem talált 15. századi adatot. Kizárólag Répcefőt ismertette, amelynek a 14–15. századi adatait szabatosan felsorolta, majd a lokalizációt is megadta: „A megye dny. [= délnyugati L. B.] sarkában fekszik. (Németül: Schwendgraben).”²⁹

²⁵ Engel: Genealógia, Osli nem, 5. tábla: Kanizsai (adatolt 1420–1431 között). 1420. okt. 28., István tiltakozása a pozsonyi káptalan előtt az ellen, hogy unokaöccse a felesége (aki *filie Iohannis dicti Potendorfar de Kereslagh, consortis puta ipsius Iohannis*) hitbéreként és jegyajándékként bizonyos meg nem nevezett birtokrészeket eladjon vagy lekössön, elzalogosítson, MNL OL DL 10984. Anastasia 1431-ben már özvegy: MNL OL DL 43887. – Buzzi: Herren von Pottendorf 113. és 144. tévesen Albrecht von Pottendorf leányai közé sorolja Anastasiát, mivel 1419-ben gyámja Hartneid és ennek testvére, Heinrich házasítják ki, és ezer bécsi fontdénárt adnak át neki mint Kanizsai János feleségének; ebben a forrásban mint „muhme” (nőrokon) és testvér szerepel, atyja megnevezése nélkül. Urkunden und Regesten zur Geschichte des Benedictinerstiftes Göttweig. Bearb. von Adalbert Franz Fuchs. II. Teil. 1401–1468. Wien, 1901. (Fontes rerum Austriacarum II/52.) 173–174.

²⁶ Buzzi: Herren von Pottendorf 136. (NÖLA StA Urk. Nr. 4515.), *Schimetschek*: Marktgemeinde Kirchs Schlag I. 62–63.

²⁷ Ennek magyarországi vonatkozásait, közöttük a Kanizsaiaknak a szarvkői uradalom visszaszerzésére irányuló szándékát lásd *Péterfi Bence*: A Lajtán innen, az Innen túl. Kanizsai János pályafutása a Magyar Királyságban és a Szent Római Birodalomban a 15–16. század fordulóján. Századok 150. (2016), 446–448.

²⁸ Buzzi: Herren von Pottendorf 141–142.

²⁹ Csánki III. 627.

A Répcefő megnevezés legalább 1851 óta valóban adatolt Schwendgraben falura.³⁰ A 19. század végi, hivatalosan törzskönyvezett magyar neve ugyanez,³¹ tehát ez egy mesterségesen felújított név. A Répcefő név ugyanis a 16. századra kikopott a használatból, így utólag ruházták rá az Alsórámóc és Felsőráámóc között elhelyezkedő, csak német névvel rendelkező Schwendgrabenre. Mindez megzavarhatta Csánki Dezsőt, ráadásul téves azonosítása mind a történeti földrajzi adattárakban, legújabban Engel Pál térképén, mind a szakirodalomban továbbélt.³² Noha Moór Elemér már 1936-ban óvatosan cáfolta Csánkit, valójában Mollay Károly volt az, aki éppen itt, a Soproni Szemle hasábjain 1981-ben megjelent tanulmányában részletesen tisztázta a kérdést: Répcefő a mai Alsórámóccal azonos.³³ Az újabb szakirodalom (Kiss Lajos szótára, illetve Johann Seedoch helységnévtörténeti lexikona) is már ennek megfelelően halad.³⁴

A három település a Rábca/Répcse völgyében jött létre. (A folyó felső szakasza az újkorig nem volt külön névvel megkülönböztetve.) A Répcefő településnév – mint Mollay joggal rámutat – a víz melletti első jelentősebb lakott helyet jelölte, ráadásul a falu neve is az első ismert előfordulásakor még egyszerűen csak Répce (villa Repza, 1279).³⁵ A Rabnitz mint a Répcefő német neve először éppen Répcefői Penkel fia Jánosnak az 1402. évi említésekor fordul elő.³⁶ A Rabnitz név tehát a folyót és a települést egyaránt jelöli,³⁷ de a 15. század végéig a magyar név lehetett az általánosan használt, legalábbis a magyarországi okleveles latinságban. A Répce/Répcse birtoktesten belül már a 14. század

³⁰ *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményessen leiratik. I–IV. köt. Pest, 1851. III. 288.

³¹ *Gyalay Mihály*: Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon. 2. kiad. Budapest, 1997. II. 1200.

³² *Eberhard Kranzmayer – Karl Bürger*: Burgenländisches Siedlungsnamenbuch. Eisenstadt, 1957. (Burgenländische Forschungen 36.) (a továbbiakban: *Kranzmayer–Bürger*: Siedlungsnamenbuch) 142., *Engel Pál*: Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről. CD-ROM. Térinformatika: Kollányi László, Sallay Ágnes. Budapest, 2002. Második, online kiadása: Budapest, 2020. <https://abtk.hu/hirek/1713-megujult-engel-pal-adatbazisa-a-kozepkori-magyarorszag-digitalis-atlasza>, pontkód 3SN24; *Schwartz Elemér*: A nyugatmagyarországi német helynevek. Budapest, 1932. (a továbbiakban: *Schwartz*: Nyugatmagyarországi) 224–225. A történeti szakirodalomban is fellelhető a félreértés: *Csermelyi József*: Örökségvadászat. Bakóc Tamás, az Erdődiek és a Stubenbergeek. In: *Micae mediaevales IX. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk. Kovács Enikő et al. Budapest, 2020. (ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola. Tanulmányok – Konferenciák 15.) (a továbbiakban: *Csermelyi*: Örökségvadászat) 74. 40. jegyz.

³³ *Elemér Moór*: Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen. Szeged, 1936. (Acta litterarum ac scientiarum Reg. Universitatis Hung. Francisco-Iosephinae, Sectio Philologica X.) (a továbbiakban: *Moór*: Westungarn) 83., 251., 281. – *Mollay Károly*: Földrajzi neveink magyarázatáról. Soproni Szemle 35 (1981) (a továbbiakban: *Mollay*: Földrajzi neveink) 242–243.

³⁴ *Kiss Lajos*: Földrajzi nevek etimológiai szótára. 4., bőv., jav. kiad. 1–2. köt. Budapest, 1988. (a továbbiakban: *Kiss*: Földrajzi nevek) I. 88. és II. 409.; *Johann Seedoch*: Die Gemeindenamen des Burgenlandes im Wandel der Zeit. Eisenstadt, 2010. (Burgenländische Forschungen 100.) (a továbbiakban: *Seedoch*: Gemeindenamen) 101–102., 105–106., 111.

³⁵ Ub Bgl. II. 127.

³⁶ Lásd a 9. jegyz.

³⁷ Lásd 10. jegyz., *Mollay*: Földrajzi neveink 242., *Kiss*: Földrajzi nevek I. 88., *Seedoch*: Gemeindenamen 102.

folyamán létrejött külön Felsőrépcefő falu (mint az 1401. évi oklevelünkben is láthatjuk), és innentől kezdve Répcefőt Alsó- előtaggal különböztették meg. A Pottendorferek fentebb idézett, 1459. évi osztálylevele azért is fontos számunkra, mivel a „Ober Reabnitz” és „Nider Reabnitz” megkülönböztetése mutatja, hogy a német helységnevek a magyar megnevezéssel azonosan tagolódtak. 1496-ból, amikor Bakóc Tamás egri püspök és kancellár és rokonsága, tehát az Erdődy család az Ellerbachoktól a monyorókeréki, vasvörösvári és körmendi uradalmakkal együtt megszerezték a falvak egy részét, ismert a Répcefő, Alsó- és Felsőrépcefő, illetve „mindkét Répcefő” megjelölés; a hármas felsorolás esetleg arra is utalhat, hogy Schwendgraben is beleértették a „mindkettő” mellé.³⁸ Bár az Alsó- és Felsőrépcefő név még 1553-ban előfordul,³⁹ a 16. század második felére a német elnevezések, az Ober- és Unterrabnitz váltak uralkodóvá. A Rámóc (Alsó- és Felsőráámóc) névalak pedig a német név visszamagyarításával keletkezett a kora újkorban.⁴⁰

Egy 1516. évi oklevél segítségével az egykor a Pottendorferok kezén lévő részek birtoklástörténetét is tudjuk követni. Christoph von Pottendorf halálát követően valamilyen módon az ebenfurthi ágból való Geogra szálltak, aki adósságai fejében a nemes Wilhelm Mischulbingernek kötötte le azokat még 1480 körül minden haszonvételükkel és tartozékaikkal együtt (*seine gueter der Obern unnd Nidern-Rabnitz mitsambt dem Swentgraben unnd seinen taill der mull, alles auf dem hungarischen, im Odenburger spanschafft gelegen*). Ehhez II. Ulászló magyar király is hozzájárult. A birtokok Wilhelm halálát követően a nemes Erhart Vorlaufra, majd ennek özvegyére, Margarethára szálltak, ezt követően utóbbi második férjére, Friedrich von Weissingre, aki eladta Baumkircher Györgynek, a szalónaki uradalom birtokosának. Baumkircher özvegye, Margaretha von Stubenberg szolgálataiért nemes Peter Weldischhofernek adományozta, aki végül Christoph von Puchheimnek adta el. E Christoph pedig 1516 nyarán Georg von Puchheim zu Krumbach osztrák asztalnokmester (Erbtruchsess in Österreich) számára.⁴¹

Összességében tehát az újonnan megismert 1401. évi oklevelünk fontos településtörténeti adatot nyújt. Bizonyítja, hogy a birtoktest területén már a 15. század legelején három különböző település feküdt. Az elősorolt későbbi adatokkal összevetve oklevelünk logikus térbeli sorrendben halad a Répce völgyében a forrás irányában, északnyugat felé: Répcefő (ma Alsóráámóc/Unterrabnitz), Schwendgraben (ma Répcefő/

³⁸ A birtokszerzésre lásd *Csermelyi: Örökségvadászat 70–74.* – 1496. márc. 30. Ellerbach János bevallása a pozsonyi káptalan előtt „ac utrisque Repczefew in Soproniensi comitatibus”, MNL OL DL 101229.; II. Ulászló 1496. ápr. 26-i iktatási parancslevelében, amelyet átírt a budai káptalan 1496. jún. 6-i oklevelében „necon portionibus possessionariis in possessionibus Repczeffew, Alsorepcezew, FelsewRepcezew in Soproniensi comitatibus...”, Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Familienarchiv Erdődy, Urkunden D 10178., másodpéldánya MNL OL DL 101233. Vö. *Csánki* III. 644.

³⁹ A falvak részben a láncséri uradalomhoz is tartoztak. Lásd *Ernst Mihalkovits: Die Geschichte der Grundherrschaft Landsee – Lackenbach im Mittelalter bis in die Frühe Neuzeit.* MA Diplomarbeit, Wien 2000. 84–85. (hivatkozva Oláh Miklós számára történt adásvétel 1553. évi királyi megerősítését, MNL OL P 108, Esterházy cs. hercegi ága, Repositorium, 12. Fasc. A. Nr. 8.)

⁴⁰ *Moór: Westungarn 83., Mollay: Földrajzi neveink 242., Kiss: Földrajzi nevek I. 88.*

⁴¹ MNL OL DL 89074.

Schwendgraben), illetve Felsőrépce (ma Felsőrámóc/Oberrabnitz) sorrendben. Ami Schwendgrabent illeti, a név az eddigi nyelvészeti adatok szerint csak 1554-ben jelent meg.⁴² Noha – mint láttuk – ehhez képest már 1459-ben és 1516-ban is szerepel egy-egy német nyelvű dokumentumban, de ezek nem versenyezhetnek az 1401. évi oklevél adatával: ez kétségtelenül Schwendgraben első ismert írásos említése! A csak másfél évszázaddal későbből adatolt német településnév tehát, és ebből következően maga az irtványföld illetve irtásfalu is a 15. század legelején már létezett.

Ami pedig a proveniencia kérdését illeti, oklevelünknek a Pottendorf-örökös családok (a Zinzendorfoék és a Puchheimék) levéltáraiban kellett volna továbbhagyományozódnia. Az Alsó-Ausztriai Tartományi Levéltár állományában kutatva feltűnt, hogy az Urkundensammlung des Ständischen Archivs, illetve jelzésszerűen a Fremde Urkunden nevű oklevélsorozatokban olyan darabok is találhatóak, amelyek egyértelműen a Pottendorferék anyagából valók, és amelyek Gregor Maximilian Gruber (1739–1799) piarista tanár hagyatékából származnak.⁴³ E jeles 18. századi történész és tankönyvíró különösen oklevéltani és segédtudományi munkássága révén ismert. 1772-től a K. K. Savoyische Ritterakademie, majd az akadémiának a Theresianumba olvasztását követően 1776-tól a Theresianum latin- és történelemtanára volt, 1783-tól pedig a bécsi egyetemen volt az oklevéltan és történeti segédtudományok professzora.⁴⁴ Az 1760-as évek végétől különböző alsó-ausztriai uradalmi, városi és kolostori levéltárakból eredeti okleveleket gyűjtött össze, főleg tanítási, szemléltetési céllal; kollekciója állítólag közel ezer darabos lehetett.⁴⁵ Az Alsó-Ausztriai Tartományi Levéltár Gruber oklevélgyűjteményének csekély maradványát, 167 darabot vásárolt meg két részletben, 1923-ban és 1956-ban.⁴⁶ Mivel

⁴² Schwartz: Nyugatmagyarországi 224. alapján Kranzmayer–Bürger: Siedlungsnamenbuch 142., Seedorf: Gemeindenamen 105., Kíss: Földrajzi nevek II. 409.

⁴³ <https://www.noela.findbuch.net/php/main.php#46726555726b> (NÖLA Fremde Urkunden, a fond leírásában; Silvia Petrin Bécsben, 1987 aug.-i kelt ismertetése), <https://www.noela.findbuch.net/php/main.php#5374412055726b>, (NÖLA StA Urk. ismertetése) – A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Diplomatikai Levéltára 8 darab, 1324–1501 közötti, részben a Pottendorferekhez kötődő oklevelet őriz, amelyet az intézmény 1995-ben szerzett meg (1995/6185. OL szám). Jelzetük DL 108155–108161. (Kós Hubert gyűjteménye). A kora újkori, 1560–1653 közötti darabok az MNL OL R 376, 1526 utáni gyűjtemény, Gyűjteménytörödékek, 15. sorozat, Kós Hubert gyűjteménye sorozatban találhatóak. Mindez valószínűleg a Puchheim-levéltárból került Gruberhez, onnan a gyűjtőhöz. Lásd a következő jegyzeteket.

⁴⁴ Otto Lienhart: Gregor Maximilian Gruber, ein bedeutender Lehrer der Diplomatie und Heraldik an der Wiener Universität. Wiener Geschichtsblätter 15. (1960) (a továbbiakban: Lienhart: Gruber, ein Lehrer) 180., Utó: Gregor Maximilian Gruber. Sein Leben und seine Verdienste um die Geschichtsforschung und ihre Hilfswissenschaften. Wiener Geschichtsblätter, Beiheft 5/1999. (teljes füzet) (a továbbiakban: Lienhart: Grubers Leben und Verdienste) 7–10.

⁴⁵ Lienhart: Grubers Leben und Verdienste 7.

⁴⁶ Lásd 43. jegyz. és Lienhart: Grubers Leben und Verdienste 7. A levéltári ismertetés szerint a „Privaturkunden” sorozatban (ez a NÖLA StA Urk. sorozat korábbi elnevezése) a Nr. 4442–4536, 5098 és 5130–5199. jelzetű darabok származnak Gruber gyűjteményéből. Lienhart szerint az 1923-ban 95 oklevél került a levéltárba, amelyek 1286–1667 között keletkeztek és alsó-ausztriai történelemmel kapcsolatos darabok, ezek a NÖLA StA Urk. Nr. 4442–4536. jelzetre lettek beosztva. 1956-ban további 72 oklevél került be, ezek az 1281–1775 közötti időszakból valók, vegyes tartalmúak, és uo. a Nr. 5130–5261. jelzeten találhatóak.

Gruber 1766-tól évtizedeken keresztül a rend bécsi rendházában lakott, és itt is halt meg 1799. április 20-án,⁴⁷ azt sejtethetjük, hogy a most megtalált oklevél valamilyen módon szintén a kollekcijához tartozhatott. Csak éppen halála után helyben, a bécsi piarista rendház levéltárában maradt, illetve keveredett el. E feltevés bizonyítása és az oklevél eredetének felderítése azonban a jövőbeli kutatások feladata.

1401. január 25. Pozsony

Zsigmond magyar király tanúsítja, hogy Kanizsai István királyi udvarmester a Répcefő, Schwendgraben és Felsőrépce birtokokban lévő negyedrészt, amelyet Répcefői Penkel Miklós fia Benedektől vásárolt meg, Konrad von Pottendorffjának: Hansnak és örököseinek 300 bécsi fontdénárért eladta.

Nos Sigismundus Dei gratia rex Hungarie, Dalmatie, Croatie etc. marchioque Brandenburgensis etc. memorie commendamus per presentes, quod vir magnificus, Stephanus de Kanisa, magister curie nostre in nostri personaliter constitutus presentia per eundem vive vocis oraculo confessum extitit et relatam in hunc modum, quod ipse quartam partem possessionum Rethefew, Sbenkram et Felseurebthe vocatarum, in comitatu Soproniensi existentium, sibi per Benedictum filium Nicolai dicti Penkel de dicta Rethefew in evum venditam et traditam egregio viro, Iohanni filio Conradi de Potendorfh suisque heredibus et posteritatibus universis pro trecentis libris denariorum Vienensium ab eodem Iohanne plene et integre habitorum et receptorum vendidisset, tradidisset et contulisset, immo vendidit, tradidit et contulit coram nobis per ipsum Iohannem suosque heredes et posteritates quoslibet possidendam, tenendam pariter et habendam presentium litterarum nostrarum testimonio mediante. Datum Posenii, in festo conversionis Beati Pauli apostoli, anno Domini millesimo quadringentesimo primo.

Fekvő hártán, a szöveg alá nyomott és az oklevélen keresztben átfűzött hártacsíkkal megerősített nyolcszögletű, köriratos és pergamenfelzettel fedett második királyi titkospecséttel. Hátán középen fölül kora újkorinak látszó levéltári jelzet: *Nro. 2. Alatta későbbi kézzel (a jelzet áthúzva): No. 1186, de 1401.* – Bécs, Archiv der Piaristenordens-provinz Österreich (Osztrák piarista rendtartomány levéltára), Urkundensammlung, Nr. 1.

⁴⁷ Lienhart: Gruber, ein Lehrer 180., 181., Lienhart: Grubers Leben und Verdienste 13.

Amikor a korai újkor hazai művelődéstörténet bármely szegmense kutatójának egy magyarországi szerző vagy közreműködő nevéhez köthető nyomtatvány akad a kezébe, bizony nincs könnyű helyzetben, ha el akarja dönteni, hogy az adott nyomtatványt tekintheti-e új „felfedezésnek”, a könyvészeti *hungaricumok* sokezres listáját bővítő tételnek.¹ Megfelelő források és kapacitás hiányában ugyanis az ún. RMK III kiadványok módszeres gyűjtése évek óta nem folyik. Az Országos Széchényi Könyvtár munkatársainak csak arra van lehetősége, hogy a különböző publikációk és önkéntes kutatói jelzések nyomán tudomásukra jutott kiadványokat regisztrálják.²

A Kárpát-medencéből kiinduló koraújkori peregrináció kutatói számára tehát nem áll rendelkezésre egy olyan könnyen hozzáférhető hazai adatbázis, amely könnyű úton lehetővé tenné annak felmérését, hogy milyen számban és milyen „tudományterületekhez” kapcsolódóan maradtak fenn nyomtatásban megjelent szövegek korújkori peregrinusaink nevével, illetve ami lehetővé tenné a szövegek fellelését, és ezáltal az egyes vándordiákok tanulmányainak legalább részbeni tartalmi rekonstrukcióját. A hiányzó rendszeres feltáró munkát sokszor a véletlen, vagy egy-egy szerencsés kutatói megérzés természetesen nem helyettesítheti, mégis bővítheti meglévő ismereteinket, vonatkozó nemzeti bibliográfiánk bővülését.

Az alábbiakban három olyan – inkább a véletlennek köszönhetően előkerült és beazonosított – vitairat bemutatására tehetünk kísérletet, amelyek bizonyos többlet információt nyújthatnak két Sopronból induló és legalább négy éves peregrináció után haza-

¹ A rendszeres gyűjtés 100 évének felbecsülhetetlen értékű eredményei: Szabó Károly, Hellebrant Árpád: Régi magyar könyvtár III/1–2. Magyar szerzőktől külföldön 1480–1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve. Budapest, 1896–1898. Régi magyar könyvtár III. kötet. Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. 1–4 füzet: Pótlások kiegészítések, javítások. 5. füzet: Mutató – függelék. *Borsa Gedeon* irányításával összeáll. Dörnyei Sándor, Szálka Irma. Budapest, 1990–1996. Régi Magyar Könyvtár III/XVIII. század. Magyarországi szerzők külföldön, nem magyar nyelven megjelent nyomtatványai I. kötet: 1712–1760. 2. kötet: 1761–1800. Összeállította Dörnyei Sándor, Szávuly Mária. Budapest, 2005–2007.

² A nyilvántartás kézirat formában (cédulakatalógusban, bejegyzésekkel bővített RMK III – Pótlás kötetekben) hozzáférhető és kutatható az Országos Széchényi Könyvtárban, a Könyv- és Művelődéstörténeti Kutatócsoport segítségével. Az utóbbi két évtizedben feltárt, „új” tételek publikálása egyelőre nincs napirenden, s így a nem bennfentes kutatók abból indulhatnak ki, hogy minden olyan nyomtatvány, ami az említett publikációkban nem található meg, az a tudós közönség számára „ismeretlennek” tekinthető. Köszönet a kutatócsoport szíves közléséért, 2021 áprilisából.

térő ifjú tübingeni egyetemi tanulmányairól, amelyek arra készítették fel őket, hogy – ha nem is vezető, de figyelemre méltó – szerepet játszanak közösségük közéletében.

Ami eddig ismert lehetett, és ami nem

Ha a magyarországi koraujkori peregrinációjával kapcsolatos, az utóbbi évtizedekben megszorodott kutatási eredményeket áttekintjük, azt állapíthatjuk meg, hogy a soproni vándordiakok számára a 16. és 17. században Wittenberg, Jena, Lipcse és Altdorf főiskolája is előrébb állt a lehetséges úticélok rangsorában, mint a tübingeni egyetem.³ A tübingeni egyetem nemcsak a soproniak, hanem általánosságban a magyarországiak és erdélyiek peregrinációjában is viszonylag szerény szerepet töltött be, ami több okkal is magyarázható. A többi lutheránus egyetem konkurenciája, az egyházi és fejedelmi hatalom kettős szorításából fakadó kisebb játéktér a tanítási szabadság és az oktatási módszerek modernizálása tekintetében, valamint az intézmény provinciális jellege jelentősen ki-hathattak az *Eberhardina* népszerűségére a Kárpát-medencéből érkezők szemében. A 17. század folyamán ehhez még hozzájárulhattak a háborús viszonyok is,⁴ bár a harmincéves háború viszontagságait viszonylag érintetlenül vészelte át a tübingeni főiskola.⁵ A háború első éveit bár éreztették hatásukat, de nem voltak olyan súlyosak, hogy az egyetem működését jelentősen akadályozták volna, a nagyobb nehézségek csak 1634 után, elsősorban a hallgatók elvándorlásában mutatkoztak meg.⁶ A 17. század első felében még alapítványok sem vonzották a teológusokat a Neckar-partjára, és a magyarországi nemesek sem fedezték fel a *Collegium Illustre*-t.⁷

³ *Grüll Tibor*: „Studia humanitatis” a XVI–XVII. századi Sopronban. In: Soproni Szemle 47 (1993) 4. sz. 340. A Grill által akkoriban számított arányok ma is megállják a helyüket, de az abszolút számokban kisebb korrekciókat tett lehetővé Szögi László gyűjtésének figyelembe vétele. Vö. *Szögi László*: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon 1526–1700. Budapest, 2011, (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 17).

⁴ *Márta Fata*: Studenten aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Tübingen. Eine 500 Jahre lange Beziehungs- und Wirkungsgeschichte. In: *Peregrinatio Hungarica: Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*. Hrsg. *Márta Fata, Gyula Kurucz, Anton Schindling*. Stuttgart, 2006. 233.

⁵ Annak ellenére, hogy a hallgatóság társadalmi és területi megoszlása még nincs feltárva, a háború gazdasági és szociális következményei sincsenek még felmérve, megállapítható, hogy a tanítás folyamatos volt, a professzorok száma nem csökkent, a hallgatók nem maradtak el, bár a messzebről jövők száma csökkent. Vö. *Susanne Häcker*: Universität und Krieg: Die Auswirkungen des Dreißigjährigen Krieges auf die Universitäten Heidelberg, Tübingen und Freiburg. In: *Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit*, 11. (2007) 2. sz. 163–173.

⁶ *Volker Schäfer*: Die Universität Tübingen zur Zeit Schickards. In: Zum 400. Geburtstag von Wilhelm Schickard: Zweites Tübinger Schickard-Symposium. Hrsg. *Friedrich Seck*. Sigmaringen, 1995. 20.

⁷ A teológus-hallgatók alapítványi bennlakásos intézményébe és a nemesi kollégiumba is csak a ’50-’60-as évek fordulóján nyertek bebocsátást, illetve jelentek meg magyarországiak a híres ügyvéd, Vittinger István közbenjárására. Vö. *Márta Fata*: i. m. 243. és 247. A *Collegium Illustre* kapcsán vö. *Norbert Conrads*: Ritterakademien der frühen Neuzeit. Bildung als Standesprivileg im 16. und 17. Jahrhundert Göttingen, 1982. (Schriftenreihe der Historischen Kommission bei Bayerischer Akademie der Wissenschaften, 11) 105–115.

A harmincéves háború folyamán például mindössze 19 magyarországi hallgató ke-
reste fel a tübingeni egyetemet, ebből a talán még békésebbnek tekinthető 1620-as évekre
összesen 12 esett, akik között három sopronit, két erdélyi szásztt, egy nyugat-ma-
gyarországi német ajkú *Hungarust* és hat (neve alapján) magyar anyanyelvűt találunk.
A többség valószínűleg a teológiai tanulmányokat folytattott. A három soproniként je-
lölt *peregrinus* közül az egyik, a Tübingenben *doctor utriusque iuris* címet szerzett, szü-
lővárosában utóbb fényes politikai pályát befutó Wilhelm Artner volt,⁸ s a másik két
hallgató is a jogi tanulmányait készíthette elő az alább ismertetendő *politica-disputatiók*
megvédése révén.

Az említett két soproni diák - Johannes Stainer és Michael Kern - a '20-as évek máso-
dik felében együtt peregrinált városuk támogatásával. Mind Tübingenben, mind két évre
rá Strassburgban együtt iratkoztak be. Előbbi helyen 1626. május 2-án egymás mellet-
t találjuk nevüket a *matriculában*, arra azonban nincs utalás melyik *facultason* kívánták ta-
nulmányaikat folytatni.⁹

Tübingeni tartózkodásukról, kétévnyi tanulásukról röviddel ez előttig – kivéve Kern
néhány onnan a soproni tanácsnak írott levelét – szinte semmit nem tudtunk, pusztán
azt vélelmezheték a kutatók, hogy a két soproni hallgató szerepet kaphatott Christoph
Lackner fontos könyveinek tübingeni kiadásában. A hagyomány szerint¹⁰ ugyanis
Stainer és Kern voltak azok a soproni *peregrinusok*, akik Lackner 1625-ben Eberhard
Wild tübingeni sajtója alól kikerülő két munkája, a *Galea Martis*¹¹ című katonai jellegű
emblemikus idézetgyűjtemény, valamint az *Aphorismi politici*¹² című politikai köz-

⁸ Tübingeni tanulmányaira vö. P. Szabó Béla: A talán első (római) jogi monográfia magyarországi szerző
tollából – A soproni Wilhelm Artner Brevissima Discussiója. In: Universitas „unius rei”: Tanulmányok
a római jog és továbbélése köréből. Szerk. P. Szabó Béla, Újvári Emese. Debrecen, 2014. 257–295. Uő.:
Hungarológiai munkácska jogtudományi hangsúlyokkal a 17. század első feléből. In: Gerundium –
Egyetemtörténeti Közlemények, 8. (2017) 1. sz. 147–165.

⁹ Albert Bürk, Wilhelm Wille: Die Matrikel der Universität Tübingen II.: 1600–1710. Tübingen, 1953,
163. Gémes István: Hungari et Transylvani: Kárpát-medencei egyetemjárók Tübingenben (1523–1918).
Budapest, 2003. 38. Szögi László: i. m. nr. 2562 és 2559.

¹⁰ Payr Sándor Lackner egyik beszédére hivatkozva feltételezi a két soproni diák nevét. Payr Sándor:
Emlékezés Doktor Lackner Kristófról, Sopron szab. kir. város első polgármesteréről, halálának
háromszázados évfordulóján (1571–1631). Sopron, 1932. 33. Vö. Kovács József László: Lackner Kristóf és
kora. Sopron, 2004. 37.

¹¹ Galea Martis, hoc est Bona Militia Pro Publica salute epitomice a Christophoro Lacknero, J. U. D. & Com.
Pal. conscripta. Tubingae, 1625. RMK III. 1389.

¹² Aphorismi Politici Pro Principe, Republica, Pace, Bello, Oeconomia, Et Bonis moribus, Ex Horologio
Principum, In Decadas distributi, Authore Christophoro Lacknero, J. U. D. & Com. Pal., Tubingae, 1625.
RMK III. 1390. Nevezett munka elemzésére lásd Kovács József László: Lackner Kristóf: Aphorismi politici.
Adalék Lackner Kristóf politikai eszmevilágához. In: Studia Litteraria, 9. (1971) 51–61. Ezen könyv kéziratát
nagy valószínűséggel a híres tübingeni jogász- és *politica*-professzor, Christoph Besold rendezte sajtó alá.
Lackner – eddig részletesen nem ismertetett – leveleskönyvében ugyanis levelek maradtak fenn, amelyek
a nyomdászhoz és Besold professzorhoz íródtak. Erre a kérdésre vö. Németh Noémi, Schaffer Andrea:
Adalékok a tübingeni heterodoxia nyugat-magyarországi kapcsolataihoz az 1620-as években. In: Magyar
Könyvszemle, 112. (1996) 2. sz. 225. Vö. Hoffmann Gizella: Artner Vilmos (1602–1657) testimóniuma. In:
Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, 29. Ötvös Péter Festschrift. Szeged, 2006. 78. Márta Fata: i. m. 253.

hely-összeállítás kiadásának előkészítésében Lackner segítségére lehettek.¹³ Stainer és Kern – Payr Sándor szerint – Lackner pártfogoltjai voltak.¹⁴

Újabban azonban további adatok is napvilágra kerültek Stainer és Kern tübingeni tartózkodásával kapcsolatban: a német nyomdákban kikerült nyomtatványok egyre bővülő adattárában¹⁵ böngészve kiderült, hogy 1628-ban mindketten *politica-disputatiók respondensei* voltak Johannes Geilfus logika professzor elnöklete alatt, sőt Stainer ugyan-ezen professzor segítségével egy másik politikai vitatkozáson is főszerepet vállalt.

A Sopron egyik vezető családjából származó, a várostól ösztöndíjat is kiérdemlő Johannes Stainer, Jacobus Stainer, belső tanácsos, többszörös városbíró és későbbi polgármester fia volt.¹⁶ Peregrinációja idején (1625?–1630) apja éppen ismét városbíró volt.¹⁷ Az *Eberhardinán* töltött közel kétévnyi tanulmányairól annyit tudunk, hogy azok mintegy lezárásaként, szorgalma bizonyosságául részt vett két tudományos vitán is. Előbb valószínűleg azon vitasorozat keretében állt – a valószínűleg tanára, Geilfus professzor által megfogalmazott tézisek védelmében – opponensei elé, amely *disputatiók* tézisei röviddel a nyilvános események után Geilfus neve alatt nyomtatásban meg is jelentek.¹⁸ Diáktársa, Kern peregrinációja a város vezetésének három Tübingenből és egy Strassburgból küldött levele okán valamivel jobban dokumentált. Leveleiben – mint az megszokott volt – elsősorban az addigi támogatást köszönte meg és újabb segítséget kért.

¹³ Mivel a két hallgató – mint adataink mutatják – csak 1626 májusában iratkozott be a tübingeni egyetemre, viszont Lackner könyvei 1625-ös keltezésűek, a közreműködés korántsem bizonyos. Ahhoz ugyanis vagy azt kellene feltételeznünk, hogy a két *peregrinus* már a hivatalos immatrikuláció előtt jóval Tübingenben tartózkodott és – Besoldddal kapcsolatot tartva – segítették a könyvek kiadását, vagy azt kellene vélnünk, hogy a nyomtatványokat előre dátumozták, ami persze nem volt ismeretlen a korabeli gyakorlatban. Az anyakönyvek szerint 1625-ben az említet hármon kívül más soproni *peregrinus* nem tartózkodott Tübingenben. Stainernek és Kernnek a Tübingenben megjelent munka nyomdába kerülésében játszott esetleges szerepével máshol már foglalkoztunk röviden. Vö. P. Szabó Béla: *Hungarológiai...* i. m. 157–158.

¹⁴ Payr Sándor: i. m. 33.

¹⁵ *Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts* – www.vd17.de [a továbbiakban: VD17]

¹⁶ Kovács József László: Lackner Kristóf és kora, i. m. 37. *Házi Jenő*: Soproni polgárcsaládok: 1535–1848. 2. Budapest, 1982. nr. 10448.

¹⁷ Az apára vö. *Házi Jenő*: i. m. nr. 10447.

¹⁸ *Opvscvlm Politicvm In quo Civilis et Architectonica Prudentia, succintè proposita, exhibitur. Cura Johannis Geilfusi Organi Aristotelici Professoris Tubing.* In fine addita est, *Dan. Heinsii*, de Servitute Naturale, accurata epistola, Tvbingae, Typis Philiberti Brunnii, Anni MDCXXVIII. – Lelöhely: BSB (München) – J.pract. 41/1.; Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel – 576.18 Quod. (2). Ezen kötetekben az ajánlások után fel van sorolva a hét *exercitatio respondens*ének neve: „*I. Joh. Stainer, Oedenburg. Ungarus [...] VI. Michaël Kern, Oedenb. Vngarus*”. A könyv ugyanazon évben kiadott másik hozzáférhető példányában a *respondens*ek neveit tartalmazó lapot rögtön a címlap után kötötték be. Vö. BSB (München) – Pol.g. 352. – VD17 23:280121P. A *respondens*ek nevei viszont már nem szerepelnek a könyv később sajtó alá adott, jelentősen bővített kiadásában.

„*Studia mea sunt Vestra*” jelenti ki magabiztosan első levelében, mutatva, hogy tanulmányait a közösség érdekében végzi.¹⁹ Ugyanezzel érvel egy másik levelében is.²⁰

Arról is büszkén számolt be támogatóinak 1628-ban, hogy „*de Belli Pacisque Jure*” disputált „*per Exercitationes Vernales*”, és hogy a vitatkozás nyomtatásban is megjelent.²¹ Csak valószínűnek tarthatjuk, hogy utóbbi közlése egy önálló címlappal rendelkező nyomtatványként kiadott füzetre vonatkozik, amelynek azonban ma már nincs elérhető példánya: sem Stainer, sem Kern, sem a többi *respondens* nevével nem lelhetők fel a vonatkozó tézisfüzetek a rendelkezésünkre álló adatbázisokban.

Ismert még, hogy tübingeni tanulmányaik után Stainer és Kern 1628. július 4-én joghallgatóként iratkoztak be a strassburgi egyetemen.²² Itt Stainer egy üdvözlőverset írt 1629 júliusában a pozsonyi Martinus Schödel híres, Matthias Bernegger elnöklete alatt megvédett és utóbb többször kiadott strassburgi *politica-dissertatió*jához.²³ A vers az 1630-ban újból kiadott füzetben is szerepelt.²⁴ Ugyanő 1630. március 12-én egy teológushallgató emlékkönyvébe jegyzett Strassburgban: „*Johannes Stainer Semproniensis Hungarus Argentina abiturus posuit.*”²⁵ Még ugyanebben a hónapban (valószínűleg hazafelé utaztában) Nürnbergben egy német barátja, Burchard Grossman emlékkönyvében is megjelenik a bejegyzése, akit frankfurti utazása útítársának jelöl.²⁶ A kérdéses *album* tulajdonosa, Grossman – jénai tanulmányok után a következő hónapban az altdorfi egyetemre iratkozott be.²⁷ Nem tudjuk, hogy az említett frankfurti utazásra mikor került sor és hogy Kern is elkísérte-e barátját, s azt sem, hogy együtt tértek volna haza.

¹⁹ 1627. július 12. Tübingen. MNL GyMSM SL SVL Lad. XII. et M. Fasc. IV. num. 166.

²⁰ „... *quo metam assecutus exoptatam, non solum mihi ornamento, verum etiam Patriae dulcissime emolumenta esse queam.*” 1627. december 15. Tübingen. MNL GyMSM SL SVL Lad. XII. et M. Fasc. IV. num. 170.

²¹ 1628. Tübingen. „*Cum vero nulla alia hactenus me invitaret occasio, quam quae proxime per Exercitationes Vernales mihi contigit, quorum frugem in brevem collegi dissertatiunculam, de Belli Pacisque Jure inscriptam, quam Typis adornatam in studiorum meorum, perpetuae gratitudinis, simulque filialis observantiae testimonium, hoc literarum praesentia Vobis Patriae Columinibus Reipublicae offerre volui...*” MNL GyMSM SL SVL Lad. XII et M. fasc. IV. 171.

²² *Gustav C. Knod*: Die alten Matrikeln der Universität Straßburg 1621–1793. II. Die Matrikeln der medicinischen und juristischen Facultät. Straßburg, 1897. 220. és *Szögi László*: i. m., nr. 2327 és 2326.;

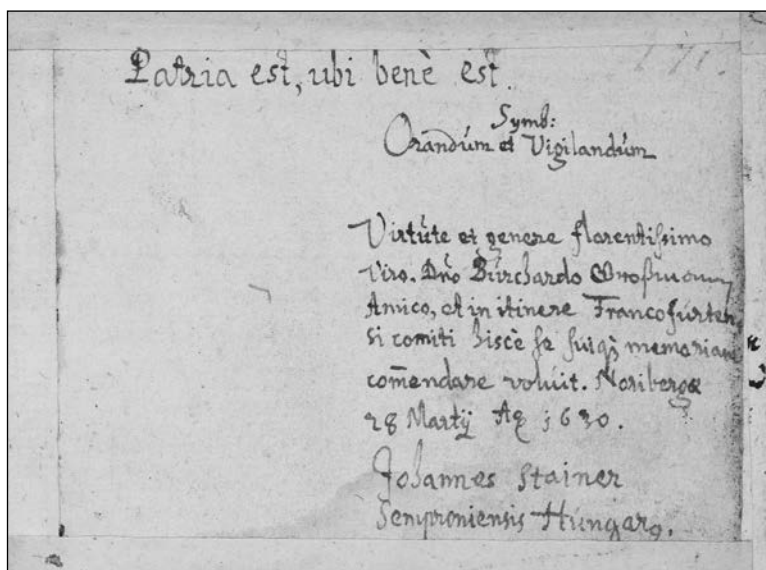
²³ *Disquisitio Historico-Politica De Regno Hungariae quam In Inclyta Unversitate Argentoratensi, Patrocinate ... Dn. Matthia Berneggero ... Publicae et amicabili Censurae subjicit Auctor Martinus Schödel, Posonio-Hungarus...* Argentorati, Typis Johannis Reppi, Anno 1629. RMK III. 1440 és 6173 – VD17 547:691850E – VD17 12:115073C – VD17 39:134458B.

²⁴ RMK III. 1460 – VD17 23:308266U.

²⁵ *Latzkovits Miklós*: Inscriptiones Alborum Amicorum. 2003–2023. Vö. http://iaa.bibl.u-szeged.hu/index.php?page=browse&entry_id=16 (letöltés: 2020.02.20.)

²⁶ „*Johannes Stainer Semproniensis Hungarus*”. *Album amicorum* (II) van Burchard Grossmann, Koninklijke Bibliotheek – 133 C 14 C, fol. 234.2r. Vö. <https://webgoc.oclc.org/cbs/DB=2.37/SET=3/TTL=21/SHW?FRST=24> és http://resolver.kb.nl/resolve?urn=EuropeanaTravel:133C14_C:234_2r (letöltés: 2023.05.15.) Ezt a bejegyzést az *Inscriptiones Album Amicorum* nem tartja nyilván.

²⁷ *Joshua Rifkin*: Rembrandt and Burchard Grossmann the Younger: Some Context, Some Speculations. In: *Kroniek van het Rembrandthuis* (2020) 23–63. <https://doi.org/10.48296/Kvhr2020.02>. Az *album* érdekessége, hogy annak egyik oldalára 1634-ben Rembrandt egy idős férfi portróját rajzolta rá.

1. kép. Johann Stainer bejegyzése Buchard Grossmann naplójába

További életútjukról a kutatás eddig az alábbiakat tárta fel: Johannes Stainer 1638-ban tette le a polgáresküet Sopronban,²⁸ 1649-től *vormund*, 1651-től pedig belső tanácsos volt, vélhetően egészen 1661-ben bekövetkezett haláláig.²⁹

Michael Kern hatérése után valószínűleg modori városi jegyző lett. Ezt a munkát 1632 februárjáig végezte, amikor is a modori városi tanácshoz írott levelében lemondott ottani városi írnoki (*Vice Notarius*) tisztségéről rossz egészségi állapotára hivatkozva.³⁰ 1633 februárjában esküdtött fel soproni polgárnak és ügyvédkedni kezdett.³¹ Nem bizonyos, hogy azonos azzal a Michael Kernnel, aki 1634-ben egy 200 kötetes, jogi könyveket is tartalmazó könyvtárat hagyott örököseire.³²

²⁸ Stainer pusztán nevét megadva 1645 októberében Gottfried Graff emlékkönyvébe tett bejegyzést Sopronban. Vö. *Latzkovits Miklós*: i. m. nr. 6155. http://iaa.bibl.u-szeged.hu/index.php?page=browse&entry_id=6155 (letöltés: 2023.06.20.) Egnapos eltéréssel, Stainer apja, Jacob („*in patria Consul*”) is bejegyzést tett ugyanabba az albumba. Uo. nr. 1548.

²⁹ *Házi Jenő*: i. m. nr. 10448. 1661. február 9-én kelt végrendeletét közli: Adalékok és források a soproni evangélikus városvezető és szellemi elit 17–18. századi társadalomtörténeti kutatásához, végrendeletek, Szerk. *Dominkovits Péter, D. Szakács Anita*. Sopron, 2018. 127–129. Ebben két fiának tanulmányi célokra jelentős összeget hagyott. Mindketten 1660-ben iratkoztak be Altdorfban. *Szögi László*: i. m. nr. 99. és 100.

³⁰ „[...] *keine lust Zu schreiben oder sonstn etwas meiner Geschäften Zu Verrichten [hat].*” Egy másik aktából kiténik, hogy előtte több mint másfél évig szolgálta a várost. Vö. *Deutschsprachige Handschriften in slowakischen Archiven: Vom Mittelalter bis zur Frühen Neuzeit*, hrsg. *Jörg Meier, Ilpo Tapani Piirainen, Klaus-Peter Wegera*. Berlin, 2009. 777. Lásd még uo., 656, 774, 880.

³¹ *Házi Jenő*: i. m. nr. 2352.

³² *Lesestoffe in Westungarn I. Sopron (Ödenburg) 1535–1721*. Hrsg. *Tibor Grüll, Katalin Keveházi, József László Kovács, István Monok, Péter Ötvös, Katalin G. Szende*. Szeged, 1994. (Adattár XVI–XVIII. századi

A *politica*-szak fejlődéstörténete

Mivel az alábbiakban a két soproni *peregrinus*nak a korabeli *politica* tudáskörébe tartozó vitairatát kívánjuk megismerni, talán nem lesz haszontalan röviden szólni arról, milyen jelentősége is volt a 17. század német egyetemi világában ennek az akkoriban felvirágzó tudásterületnek.³³

Az utóbbi évtizedek kutatásai kimutatták, hogy a német protestáns egyetemek *artes*-karain a 17. század elejétől egy új tudásterület gyors felemelkedése volt megfigyelhető: a már Melanchton által a *philosophia practica* körébe sorolt és az *ethica* és *oeconomia* mellé elhelyezett *politica ars*, a *saeculum* első évtizedeiben egy sor birodalmi egyetemen előadásokat és „tanszékeket” kapott.³⁴ A *politica* sajátos kérdésfeltevésével, megismerési céljával ekkoriban határolódott el más tudásterületektől, s alakított ki magának egy „új”, saját szaknyelvet, terminológiát és módszertant. Ekkor bontakozott sajátos irodalma, amely több, addig a filozófia körében oktatott ismeretkörből táplálkozott, mintegy kiaknázva és integrálva azokat. A szoros kapcsolat különösen a történelem, az etika tekintetében volt egyértelmű, de egyéb „*artes*” is bázisául, segédtudományául szolgáltak. A *politica* – „interdiszciplináris” nyitottságának megfelelően – tartalmilag épített ezekre, illetve módszer-tanilag is profitált belőlük. Ugyanilyen hatást tulajdoníthatunk az idősebb, másik karon oktatott társtudománynak, a *iurisprudentiának* is.

A protestáns német egyetemeken – így Tübingenben is – nagy számban megvédett *politica-disputatiók* jelentőségének értelmezése érdekében fontos megjegyeznünk,³⁵ hogy a 17. század első felétől azok a filozófia- és jogászprofesszorok, akiket a politikatudomány korabeli teoretikusainak tekinthetünk a *politicat* mintegy királyi diszciplínának, olyan ve-

szellemi mozgalmaink történetéhez, 18/1) 72–77. Házi adattára szerint legalább két Michael Kern volt polgár a 17. század első harmadában. Az egyikük Házi szerint már 1622-ben a külső tanács tagja volt (nr. 2354) és 1634-ben halt meg, s egy jelentős ingatlan is szerepelt a hagyatékában. Az említett könyvtárjegyzék-kötet összeállítói egyrészt ezzel a személlyel azonosították a könyvtár tulajdonosát. Ugyanakkor azt is állítják, hogy ugyanő 1626-ban Tübingenben, illetve 1628-ban Strassburgban peregrinált. Ez az adat azonban inkább a nr. 2352-vel jelölt Michael Kernre lehet igaz. Vö. *Házi Jenő*: i. m. nr. 2352. és 2354.

³³ A koraiújkorai politikatudomány németországi fejlődésére alapvetők – többek között – a következő munkák: *Wolfgang E. J. Weber*: Prudentia gubernatoria. Studien zur Herrschaftslehre in der deutschen Politischen Wissenschaft des 17. Jahrhunderts. Tübingen, 1992. (Studia Augustana, 4). *Hans Maier*: Die Lehre der Politik an den deutschen Universitäten vornämlich vom 16. bis 18. Jahrhundert. In: Wissenschaftliche Politik. Eine Einführung in Grundfragen ihrer Tradition und Theorie. Hrsg. Dieter Oberndörfer. Freiburg am Breisgau, 1962. 59–116. *Wilhelm Bleek*: Geschichte der Politikwissenschaft in Deutschland. München, 2001. különösen 52–65. A fejlődés korszakolására vö. *Michael Philipp*: Die frühneuzeitliche Politikwissenschaft im 16. und 17. Jahrhundert. In: Schulen in der deutschen Politikwissenschaft. Hrsg. Wilhelm Bleek u.a. Opladen, 1999. 67–68.

³⁴ *Michael Philipp*: Die frühneuzeitliche... i. m. 66.

³⁵ A *disputatiók* politikai szakirodalomban, annak fejlődésében betöltött fontos szerepére vö. *Michael Philipp*, Politische Dissertationen im 17. Jahrhundert. In: Promotionen und Promotionswesen an deutschen Universitäten der Frühmoderne. Hrsg. Rainer A. Müller. Köln, 2001. 21–44. *P. Szabó Béla*: A német politikatudomány hatása a magyar államtani gondolkodásra a 17. században (Magyarországi politikatudományi disputációi). Budapest, 2020. 63–65.

zető tudományterületnek képzelték el, amely ésszerű, szakszerű és gyakorlati válaszokat képes adni a korszak valamennyi közösségi problémájára, társadalmi, vallási és egyéb kihívására. A vonatkozó korabeli irodalom abból indult ki, az ezen ismeretkörben elmélyedt hallgatók normatív, valamint tapasztalati-történeti ismereteik alapján *politicussá* (a *politica*ban képzett szakemberré) válva elvileg képesek lehetnek felismerni egy közösség működésének legalapvetőbb törvényeit, át fogják látni egyrészt az alkotmány és a kormányforma közötti összefüggéseket, másrészt a közösség létének egyéb, társadalmi és természeti-gazdasági keretfeltételeit.³⁶

A korabeli megközelítés szerint a *politica* olyan hatalom-tudomány volt, amely a világi uralom elsődleges céljának a tartós rend és béke megteremtését és biztosítását tekintette. Ezen cél megvalósítása a korabeli viszonyok között azonban elképzelhetetlen volt az állami hatalom szükségyszerűségének elismerése és annak elméleti apológiája nélkül. A 17. század elején előre törő *politica* mint egyetemi szak alkalmasnak látszott arra, hogy a területi államok kialakulása és kiépülése során a gyakorlati vonatkozású, a közösségek létének alapjaira (*status*) vonatkozó ismeretek iránt egyre növekvő igényt kielégítse.³⁷ S ez a 17. század végéig általánosan elfogadott álláspontnak volt tekinthető.

A kor jellegzetességeként megjegyzendő, hogy a 17. század vezető tudományágának tekinthető *iurisprudentia* jelentősen hozzájárult a *politica* mint önálló diszciplína megerősödéséhez. A két tudásterület – a dolog természetéből adódóan – egészen a 18. század első feléig szoros kapcsolatban állt egymással, amely kapcsolat azonban szinte nemzedékről nemzedékre változott.³⁸

A *politica* és a *iurisprudentia* figyelme középpontjában egyaránt az állam és annak jogrendje állt, így osztoztak vizsgálati tárgyukon. Nem véletlen, hogy az elsősorban az állam szervezetével, továbbá jogi berendezkedésével foglalkozó *ius publicum* (közjog) tudománya, párhuzamosan, szinte ugyanabban az időben fejlődött ki és erősödött meg a német egyetemeken, mint a *politica*.³⁹ A kezdetben harmonikus együtt fejlődést egy idő

³⁶ A *politicus* tanulmányaira részletesen vö. Wolfgang E. J. Weber: Prudentia gubernatoria. i. m. 31–42. Vö. még Michel Philipp: Die frühneuzeitliche... i. m. 75.; Horst Dreitzel: Absolutismus und ständische Verfassung in Deutschland: Ein Beitrag zu Kontinuität und Diskontinuität der politischen Theorie in der frühen Neuzeit. Mainz, 1992. 10. Wolfgang E. J. Weber: Die Erfindung des Politikers. Bemerkungen zu einem gescheiterten Professionalisierungskonzept der deutschen Politikwissenschaft des ausgehenden 16. und 17. Jahrhunderts. In: Aspekte der politischen Kommunikation im Europa des 16. und 17. Jahrhunderts. Hrsg. Elise Schorn-Schütte. München, 2004. 347–370.

³⁷ Michael Stolleis: Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland: Erster Band: Reichspublizistik und Polizeywissenschaft. München, 1988. 116 és 120.; Michael Philipp: Die frühneuzeitliche... i. m. 67.

³⁸ A kérdéstről áttekintően vö. P. Szabó Béla: A jogi és politikai tanulmányok összefüggései a 17. századi magyarországi peregrinusok példáján. In: Társadalom és jog a közép- és kora újkori Magyarországon, Jogtörténeti tanulmányok. Szerk. Nagy Gábor, Sárly Pál, Tringli István, Viskolcz Noémi (Miskolci történelmi tanulmányok 2), 90–100.

³⁹ Michael Stolleis: Geschichte... i. m. 141–146.; Michael Stolleis: Tradition und Innovation in der Reichspublizistik nach 1648. In: Tradition, Norm, Innovation. Soziales und literarisches Traditionsverhalten in Deutschland. Hrsg. Wilfried Barner. München, 1989. 4. Michael Philipp: Die frühneuzeitliche... i. m. 69.

után bizonyos versengés váltotta fel: a *politica* határán kibontakozó közjogi tudásterület (*Ius publicum imperii Romano-Germanici*) kérdései ugyanis a század előrehaladtával mind nagyobb szerepet kaptak a *politica* oktatásában is. S minél inkább „eljogiasodtak” az állam működésével kapcsolatos kérdések, a *politikai* ismeretek annál inkább veszíthettek általános érvényességükből.⁴⁰

Vizsgálati tárgyak közelsége miatt a *politica* teoretikusainak – hosszabb távon – folyamatosan ügyelniük kellett arra, hogy lehetőség szerint tartalmilag elhatárolják tudásterületeket a jogtudománytól. A tudományszak legjelesebb német képviselői az önállóságot hirdetve azt kívánták alátámasztani, hogy a jogászok feladata kizárólag a pozitív, a mindennapok konfliktusaiban érvényesülő jog értelmezése és alkalmazása, míg az áttekintő tudással bíró *politicus*nak a normaalkotó, főként a törvényhozó szerepét szánták.⁴¹ Az ellentétes oldalról közelítve ugyanakkor az is megemlítenedő, hogy a 17. században a jogászok a *politica*t nagyjában-egészében a jogtudomány szolgálóleányának, vagyis pusztán a joghallgatók számára fontos alapozó tárgynak tekintették.

Az ellentmondásoktól és ellentétektől sem mentes kapcsolat ellenére a *politica*- és a jogoktatás szükségszerűen komplementer jelleggel bírtak, és ennek megfelelően közeledtek egymáshoz a protestánsok egyetemi fellegváraiban.⁴² Ezen intézményekben a szakok és karok közötti határok a 17. század jelentős részében egyébként sem voltak még áthághatatlanok, s a korábbinál erősebb szeparáció csak a század végére alakult ki.⁴³

A vonatkozó kutatások azonban azt is kimutatták, hogy a *politica* és a *iurisprudentia* viszonyára nem csupán a jelentős tartalmi átfedések voltak jellemzőek, hanem az is nyilvánvaló, hogy a két tudásterület kénytelen volt osztozni a célközönségnek tekinthető hallgatókon. A jogtudomány tehát egyúttal versengő tudományterülete is volt a *politica*nak, és fordítva.⁴⁴

A két szak kapcsolatát az is meghatározta, hogy a két diszciplínát a korban két külön karon oktatták: a *politica* ekkoriban az *artes*-kar feltörekvő területe volt, míg az elsősorban a római jog forrásainak értelmezésén alapuló jogi ismereteket egy felsőbb karon, a jogi karon oktatták. A formális kapocs a két tudásterület között azáltal valósulhatott meg, hogy a birodalmi egyetemek többségén statútumokban rögzítetten a későbbi joghallgatók – hasonlóan a másik két felső kar (teológia, orvostudomány) hallgatóihoz – elvileg kötelesek voltak *magisteri* címet szerezni, vagy legalább alapozó „kurzusokat” hallgatni az *artes*-fakultáson.⁴⁵ A 17. században a jogi karok a filozófiai kurzusok közül

⁴⁰ Michael Stolleis: Geschichte... i. m. 120.

⁴¹ Michel Philipp: Die frühneuzeitliche... i. m. 70.

⁴² Michel Philipp: Die frühneuzeitliche... i. m. 63.

⁴³ Horst Dreitzel: Protestantische Aristotelismus und absoluter Staat. Die *Politica* des Henning Arnisaueus (ca. 1575–1636). Wiesbaden, 1970. 127–128.

⁴⁴ Michel Philipp: Die frühneuzeitliche... i. m. 69.

⁴⁵ Karl Heinz Burmeister: Das Studium der Rechte im Zeitalter des Humanismus im Deutschen Rechtsbereich. Wiesbaden, 1974. 184.; Ulrich Rasche: Die deutschen Universitäten und die ständische Gesellschaft. Über institutionsgeschichtliche und sozioökonomische Dimensionen von Zeugnissen, Dissertationen und Promotionen in der Frühen Neuzeit. In: Bilder – Daten – Promotionen. Studien zum Promotionswesen an deutschen Universitäten der frühen Neuzeit. Hrsg. Hans-Christoph Liess, Rüdiger vom Bruch. Stuttgart, 2007. 157 és 161.

magától értetődően leginkább a politikai ismereteket tekintették a jogoktatás bizonyos propedeutikus előszobájának.⁴⁶ Sőt sokan a politikai tanokat szükséges, az uralom-gyakorlás valamennyi formáját figyelembe vevő alapismeretnek tekintették, amely előfeltételül szolgálhatott a jogi részletekkel való elmélyültebb foglalkozásnak.⁴⁷

A tübingeni *facultas artium* a 17. század első harmadában

Az éppen imént említett, a felsőbb karokra lépő hallgatók filozófiai előképzettségével kapcsolatos elvárások tekintetében azonban a valóság – szinte minden birodalmi egyetemen, így Tübingenben is – teljesen más képet mutatott. Az *artes*-kar itt is, akárcsak a többi német protestáns egyetemen, elsősorban a túl fiatalon beiratkozók hiányzó alapismereiteinek pótlását biztosítani hivatott intézmény volt. Változó színvonalú kurzusainak látogatását ugyan elvárták a felsőbb karokra igyekvőktől, de az ezt biztosító előírásokat nem sikerült betartatni⁴⁸: hiába volt előírva, hogy egy hallgató csak akkor léphet „*ad facultates superiores*”, ha megfelelően (bizonyítványokkal) igazolja az *artes*-előadások szorgalmas látogatását és megszerzett ismereteit, s hiába utasították a felsőbb karok professzorait, hogy tárgyaik hallgatását csak olyanoknak engedjék meg, akik a megfelelő *artes*-vizsgákkal rendelkeznek. Vizsgált időszakunkban tulajdonképpen – néhány kivételtől eltekintve – az *artes*-fokozatok (*baccalaureus*, *magister*) megszerzésének 16. században még szigorral elvárt követelménye írott malaszt maradt a német egyetemek felsőbb karaira beiratkozók számára. A filozófiai *magisteri* fokozatot megszerezhetette ugyan egy hallgató felsőbb tanulmányai megkezdése előtt, vagy azzal párhuzamosan, de erre már nem volt kényszeríthető. Ebből a szempontból Tübingen is az engedékenyebb *universitasok* közé tartozott a 17. század első felében.⁴⁹

A ma ismerhető gyakorlat szerint a szorgalmasabb hallgatók, akik egy felsőbb karra igyekeztek és valamilyen bizonyosságát kívánták adni előképzettségüknek – egyéb lehetőségek mellett – azzal érthették ezt el, ha egy vagy több *artes-disputatió*n való részvételüket igazolni tudták. Leglátványosabb eszközök erre a viták téziseit közkinccsé tévő nyomtatott téziszfüzetek lehettek. Feltételezhetjük azonban, hogy sokszor ilyen szorgalmi tanúsítvány felmutatása nélkül is beiratkozhattak helyi és külföldi hallgatók, mind Tübingenben, mind más protestáns német egyetemeken a felsőbb karokra.⁵⁰

⁴⁶ Michael Stolleis: Geschichte... i. m. 116.

⁴⁷ Michael Stolleis: Geschichte... i. m. 121.

⁴⁸ Az 1601-es tübingeni statútumok abból indultak ki, hogy a felsőbb karokra elvileg csak olyanok iratkozhatnak be, akik az *artes*-kar előkészítő tanulmányait sikeresen abszolválták. Volker Schäfer: i. m. 13. Az egyetemnek a 30 éves háború előtt 4-500 hallgatója lehetett.

⁴⁹ Walter Jens: Eine deutsche Universität. 500 Jahre Tübinger Gelehrtenrepublik. München, 1993. 162–163.

⁵⁰ Az immatrikulációs feltételek fejlődésének története kevésbé kutatott, ezért még hozzávetőlegesen sem beszélhetünk egy kialakult általános képről. A gyakorlat időről időre és *universitas*onként is változhatott a külső körülmények és belső erőviszonyok hatására. Vö. Maria Rosa di Simone: Die Zulassung zur Universität. In: Geschichte der Universitäten in Europa. Band II. Von der Reformation zur Französischen Revolution (1500–1800). Hrsg. Walter Rüegg. München, 1996. 238–240.

A tübingeni *artes*-karnak az 1601-ben kibocsátott egyetemi statútumok szerint legalább 12 tanára volt, akik közül hat volt *ordinarius*, míg a többiek a (középiskolai jellegű) *Paedagogium* osztályainak tanáraiként (*classici*) voltak számon tartva, akik négy évfolyamon oktatták az alapvető tárgyakat. A negyedik év után tehetett egy hallgató *baccalaureusi* vizsgát. A hat *ordinarius* közül négy a *magisteri* cím elnyeréséhez szükséges előadásokat (*lectiones completorias* – logika, fizika, etika, matematika) tartotta, míg egy-egy nyelveket és egyéb *artes*-tárgyakat oktattott.⁵¹

Az 1618-as vizitáció alapján készült jelentés szerint minden professzornak kötelessége volt évente legalább két nyilvános vitatkozást tartani, és emellett minél több *disputationes extraordinarias, orationes publicas, privata collegia et lectiones* révén bizonyítani szorgalmát.⁵² Minden tanár tarthatott magánórákat adott esetben olyan tárgyakból is, amelyek a *magisteri* vizsgákhoz szükségesek lehettek, de vizsgáztatási joggal csak az *ordinarii* rendelkeztek,⁵³ privátkollégiumokat pedig a tanultabb hallgatók is tarthattak.

A korabeli egyetemi oktatás szerves részét képezték a rendszeres vitatkozások, amelyek az előadások melletti legfontosabb oktatási formát jelentették, és – mint említettük – fontos szerepet játszhattak a hallgatói szorgalom bizonyításában.⁵⁴ A nyilvános, nem minden esetben vizsga célból tartott vitatkozások mellett a megszokott események közé tartoztak a próba-*disputatiók*, amelyeken valószínűleg szinte valamennyi hallgató részt vett vagy a téziseit védő *respondens*ként vagy az azokat kétségbe vonó *opponens*ként.⁵⁵

A tübingeni egyetem működésével kapcsolatos, 1618-as fejedelmi vizsgálatból eredő *Recess* előírásai szerint a *disputatiók* téziseit nyolc nappal a vita előtt le kellett diktálni, vagy ki kellett függeszteni nyilvános helyen, de csak gazdag *respondens*ek esetében volt szabad kinyomtatni azokat a rokonság esetleges kérésére. A fejedelmi előírás szerint a *praeses* a szokásos elnöki illeték mellett nem fogadhat el semmilyen ajándékot. A nyilvános vitákon a dékánnak és legalább két professzornak is jelen kellett lennie, de előadás e miatt nem maradhatott el. *Promotióra* – amelynek integráns része volt egy *disputatio* is – legalább egy negyedévvél korábban kellett jelentkeznie a jelöltnek. Szegény hallgatók a fokozatot ingyen kaphatták meg.⁵⁶

⁵¹ Hans-Wolf Thümmel: Die Tübinger Universitätsverfassung im Zeitalter des Absolutismus. Tübingen, 1975. 240–241. Volker Schäfer 15 tanárról ír, ugyanakkor 19 „tanszéket” sorol fel az 1620-as évekre. Vö. Volker Schäfer: i. m. 13. és 24–26.

⁵² Volker Schäfer: i. m. 17.

⁵³ Hans-Wolf Thümmel: i. m. 240–241. A. L. Reyscher: Vollständige, historisch und kritisch bearbeitete Sammlung der Württembergischen Gesetze, Bd. 11/3. Universitätsgesetze. Tübingen, 1843. 356.

⁵⁴ „DE Disputationibus. Disputationes Philosophicae de rebus Vtilibus proponuntor, per virum doctum et eruditum ad utilitatem Studiosorum: et secundum Facultatis philosophicae Leges ubique dirigitur.” A. L. Reyscher: i. m. 352.

⁵⁵ A *disputatiók* különböző típusairól vö. Ewald Horn: Die Disputationen und Dissertationen an den deutschen Universitäten vornehmlich seit dem 16. Jahrhundert. Leipzig, 1893. 6–45.; Szabó Béla: Előtanulmány a magyarországi joghallgatók külföldi egyetemeken a XVI–XVIII. században készített *disputatióinak* (disszertációinak) elemzéséhez. In: Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Juridica et Politica, 8. (1993) 88–91.

⁵⁶ Volker Schäfer: i. m. 19.

Studium politicum Tübingenben

A *politicának* a 17. század első felében nem volt önálló tanszéke és professzora az *Eberhardinán*, és az ismeretkör nem szerepelt a *magisteri* vizsgák lehetséges tárgyai között sem. A Tübingenben megjelent politikai tárgyú vitanyomtatványok alapján vélelmezhetjük azonban, hogy már a 16. század végén megindult az ismeretkör oktatása és viszonylag hamar népszerűsége tehetett szert a hallgatóság körében. A 17. század elején született jelentések ugyanis nem csak az előírt *disputatiós* gyakorlatok elhanyagolását és az előadásokról való gyakori távolmaradást panaszolták fel újra és újra, hanem ugyanígy panaszként jelentkezett, hogy a joghallgatók inkább érdeklődnek a *studium politicum* iránt, és a tulajdonképpeni jogi tanulmányokat elhanyagolják, és azokat pusztán *parergon*nak tekintik.⁵⁷ A politikai tanulmányok iránti érdeklődést pedig csak fokozta, hogy 1610-ben a jogi karon professzori kinevezést kapott Christoph Besold,⁵⁸ akinek tanári tevékenysége harmincöt éven keresztül nyomta rá bélyegét ezen ismeretek oktatására Tübingenben.

Besold *Professor Pandectarum*-ként szinte valamennyi jogterületen jártas volt, de kiemelkedő *politica*-tudósként, valamint közjogászként alkotott. Tübingeni tanári tevékenységéről (ugyanúgy, mint tanártársai esetében)⁵⁹ csak a nevével megjelent *disputatiók* adnak némi információt, s ezek számából ítélve az 1620-30-as években egyértelműen ő testesítette meg a *politica*-oktatást a Neckar partján.⁶⁰

Besold kifejezetten jogászként közelített a *politica* kérdéseéhez. Ezt bizonyítja, hogy sok esetben választotta saját vagy tanítványai vonatkozó munkáinak címéül a *Dissertatio iuridico-politica* vagy *nomico-politica* megjelöléseket, ezáltal is kifejezve a szoros kapcsolatot a két tudományterület között. Ő is azok közé sorolható, akiknek felfogása szerint a politikatudomány egy átfogó, általános diszciplína volt, amelyen belül a jogtudománynak, különösen a *ius publicum*nak az lehetett a szerepe, hogy konkrét kérdéseket vizsgáljon és válaszoljon meg. A polihisztor Besold egyébként összefüggéseiben közelített a tudás világához, szemében a későbbi szeparált tudásterületek még

⁵⁷ K. Klüpfel: *Geschichte und Beschreibung der Universität Tübingen*. Tübingen, 1849. 81–82.

⁵⁸ Besold biográfiai adataira vö. *Theodor Muther*: Besold, Christoph. In: *Allgemeine Deutsche Biographie* 2. Leipzig, 1875. 556–558. *Emil Niethammer*: Besold, Christoph. In: *Neue Deutsche Biographie* 2. Berlin, 1955. 178–179. Besold, Christoph. In: *Herbert Jaumann*: *Handbuch Gelehrtenkultur der Frühen Neuzeit* Band 1: *Bio-bibliographisches Repertorium*. Berlin, New York, 2004. 93–95.; *Roderich Stintzing*: *Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft, Erste Abtheilung*. München, Leipzig, 1880. 692–696.; *M[ichael] Stolleis*: Besold, Christoph (1577–1638). In: *Juristen. Ein biographisches Lexikon von der Antike bis zum 20. Jahrhundert*. Hrsg. *Michael Stolleis*. 2. Aufl. München, 2001. 83–84. *Bernhard Pahlman*: Christoph Besold (1577–1639). In: *Deutsche und europäische Juristen aus neun Jahrhunderten*. Hrsg. *Gerd Kleinheyer, Jan Schröder*. 6. Aufl. Heidelberg, 2016. 59–63.

⁵⁹ A tübingeni jogi oktatásról és a '20-as évek tanári karáról vö. *P. Szabó Béla*: *A talán első...* 261–265. és az ott idézett irodalom, különösen *Hans-Wolf Thümmel*: i. m.

⁶⁰ Michael Philipp – korábban az interneten elérhető – gyűjteményében, amely 1590 és 1740 között több mint 3300 német egyetemen megvédett *politica*-tudományi vitairatot listázott, Besold mint *praeses* nevével 1610 és 1630 között közel 60 *politica-disputatio* szerepelt. Ezek közül Wilhelm Artner nevezetes munkája volt az egyik.

egységben jelentkeztek. Annak ellenére így volt ez, hogy kortársainál már kezdett szét-töredezni „a tudományok egysége.”⁶¹

A tübingeni egyetemi *politica*-oktatás másik – talán kevésbé ismert – „húzóneve” a 17. század első harmadában, az ízig-vérig filozófus Johann Geilfus volt, aki az arisztotelészi tudásvilág egyik szegleteként – sok egyéb témakör mellett – foglalkozott politikatudományi kérdésekkel az egyetemen.

A 17. század eleji Tübingen kapcsán nem szabad azonban megfeledkeznünk a 1594-ben alapított nemesi akadémia, a *Collegium Illustrre* szerepéről,⁶² hiszen – amellett, hogy a 7-15 év közötti nemes ifjak látogathatták az egyetemi professzorok előadásait – az intézménynek négy saját tanára is volt a római jog, a hűbér- és államjog, a történelem és politika, valamint az új nyelvek oktatására. A tanári feladatokat több esetben az egyetem professzorai látták el, sokszor a pályájuk kezdetén álló tanárok közül.⁶³

Az említett szaktanári állomány összetétele mellett a *Collegium Illustrre* 1609-ben megerősített státútumában manifesztálódó oktatási program is bizonyítja a jogtudomány és a *politica* ismeretanyagának összefonódását Tübingenben.⁶⁴ A korabeli beszámolók szerint a *Collegiumban* nagy hangsúlyt helyeztek aktuális politikai kérdések – mintegy uralkodói tanácsülés utánzásaként megjelenített – formalizált megvitatására, amely a résztvevők a retorikai képességeit is próbára tette és fejlesztette.⁶⁵ De természetesen *disputatiókat* is rendeztek jogi és politikai témákról.⁶⁶ 1606-tól a történelem és a *politica* professzora a *Collegiumban* Thomas Lansius volt. Ő egy fél évszázadon át oktatott a *Collegiumban*, s emellett 1636-tól a jogi kar professzora is volt.⁶⁷

⁶¹ Michael Stolleis, *Geschichte...* 121–122. Heinrich de Wall: Politik, Recht und Maiestas – Zur Staatslehre Christoph Besolds. In: Die Universität Tübingen zwischen Reformation und Dreißigjährigem Krieg. Festgabe für Dieter Mertens zum 70. Geburtstag. Hrsg. Ulrich Köpf, Sönke Lorenz, Dieter R. Bauer. (Tübingen Bausteine zur Landesgeschichte, 14) Ostfildern, 2010. 223–234.

⁶² Részletesen Norbert Conrads: i. m. 105–115., valamint az alább idézett régebbi irodalom.

⁶³ Az említett szaktanárok mellet tánc-, vívó-, bál- és istállómeister állt rendelkezésükre a bennlakóknak. K. Klüpfel: i. m. 107.

⁶⁴ Vö. S.: Ueber das Collegium illustre zu Tübingen, oder den staatswissenschaftlichen Unterricht in Württemberg besonders im sechszehnten und siebzehnten Jahrhundert. In: Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, 6. (1850) H. 1. 247–249. 1609-től az egyetem és a nemesi *Collegium* közötti korábbi szoros együttműködés egy valamivel lazább szintre lépett, s ekkortól „egy test két tagjaként” működött egymás mellett. Volker Schäfer: i. m. 15–16.

⁶⁵ K. Klüpfel: i. m. 111–112.

⁶⁶ S.: i. m. 248.

⁶⁷ K. Klüpfel: i. m. 113. Lansiusról Johann Friedrich Jugler: Beiträge zur juristischen Biographie, 3. Leipzig, 1777. 72-82. Teichmann: Lansius, Thomas. in: Allgemeine Deutsche Biographie. 17. Leipzig, 1883. 700. [Online-Version]; URL: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd116731087.html#adbcontent> (letöltés 2023.08.10.). Sabine Holtz: Gelehrte Bildung, soziale Bindung, erfolgreiche Integration: Die Karrieren der Neu-Tübingen Juristen Thomas Lansius (1577–1657) und Wolfgang Adam Lauterbach (1618–1678). In: Tubingensia. Impulse zur Stadt- und Universitätsgeschichte. Festschrift für Wilfried Setzler zum 65. Geburtstag. Hrsg. Sönke Lorenz, Volker Schäfer. Ostfildern, 2008. 292–312.

Egy polihisztor *artes*-professzor

Mint említettük a két soproni ifjú nevét Johann Geilfus örökítette meg említett – és alább még részletesebben bemutatandó – *disputatio*-összeállításával. Geilfus⁶⁸ 1592 decemberében született a hesseni Witzenhausenben, ahol apja, Christoph, fejedelmi *officialis* volt. Tanult a göttingeni és coburgi *gymnasium*okban, majd a giesseni és jénai egyetemen, ahol *magisteri* címet szerzett. Ennek előfeltételeként 1614 márciusa és májusa között teológiára beiratkozott hallgatóként 10 *ethica disputatio praesese* volt. 1615-től a coburgi gimnázium tanára lett. 1617-től udvarmesterként a nürnbergi patrícus ifjút, (I.) Georg von Imhoffot pártfogolta a tübingeni egyetemen folytatott filozófiai és jogi tanulmányaiiban. Közben maga is rész vett *respondens*ként és *praesesként* is *politikai* vitatkozásokon. Geilfus 1620 januárjától Tübingenben előbb *professor classicus*-ként (vagyis az alsóbb évfolyamok tanáraként) Cicero leveleit és beszédeit adta elő (*in secunda*), majd 1626-tól haláláig (1654. július 25.) a talán legfontosabb *Lectio organi Aristotelis* (tulajdonképpen a *logica*-) „tanszék” birtokosa, emellett 1629-től a *Dialectica in tertia* előadója volt.⁶⁹ 1631-ben az egyetemi *senatus* tagjává választották. Kétszer volt egy-egy szemeszterre az egyetem rektora 1640 és 1648 nyári szemeszterében.

Geilfust a metafizika és a logika viszonylag kiemelkedő professzoraként tartja számon az utókor, aki elsősorban több metafizikai tárgyú *disputatio*ival hívta fel magára kortársai figyelmét, de – a kor elvárásainak és szokásainak megfelelően – a *facultas artium* tudásterületéhez kapcsolódó szinte valamennyi ismeretkörben (*ethica, logica, physica, politica*) jelentkeztek hallgatói nyomtatott vitatkozásokkal, amely munkákból előszerezzel állított össze gyűjteményeket.⁷⁰

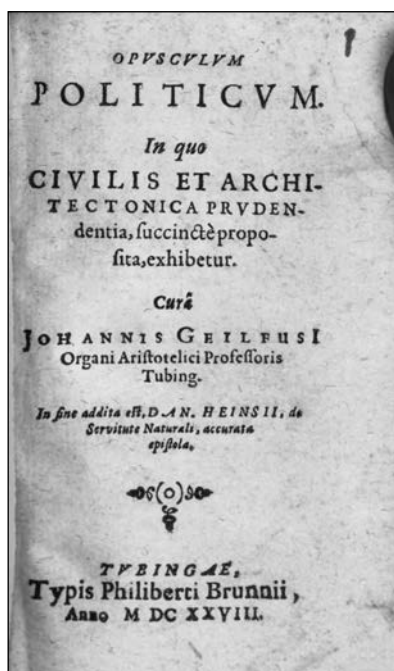
Bennünket elsősorban a *politica*-tudomány területére besorolható tézisfüzetek érdekelhetnek. Kimutatható, hogy Geilfust, ha nem is fő érdeklődési körébe tartozón, de egész tanári pályafutása során – akár kényszerből, akár kedvtelésből – foglalkoztatták az akkoriban fellendülőben lévő egyetemi diszciplína, a *politica* kérdéskörei.⁷¹

⁶⁸ Életére vö. *Andreas Christoph Zellern*: Ausführliche Merckwürdigkeiten der Hochfürstl. Württembergischen Universitaet und Stadt Tübingen. Tübingen, 1743. 505–506. *Christian Gottlieb Jöcher*, Allgemeines Gelehrten-Lexikon. II. Leipzig, 1750. 905. *Ernst Conrad*: Die Lehrstühle der Universität Tübingen und ihre Inhaber (1477–1927). Tübingen, 1960. 96.

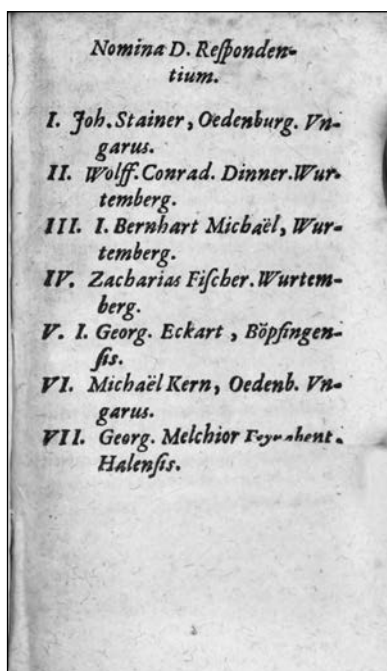
⁶⁹ *Volker Schäfer*: i. m. 24–25. A tübingeni egyetem filozófia kara tanszékeinek történetét tárgyalja még *Bernhard Zschka*: Die Lehrstühle der Universität Tübingen im Dreißigjährigen Krieg. Zur sozialen Wirklichkeit von Professoren im vorklassischen Zeitalter (Werkschriften des Universitätsarchivs Tübingen, Reihe 1: Quellen und Studien, Bd. 19), Tübingen, 1993. 13–154. Geilfusra különösen 144–145.

⁷⁰ Ha nem is teljes, de a korabeli *artes*-professzorok tevékenységét jól reprezentáló felsorolást kaphatunk műveiről a VD17 adatbázis segítségével <https://kxp.k10plus.de/DB=1.28/SET=1/TTL=10/REL?PPN=004692144>. (letöltés: 2023.07.24.)

⁷¹ Michael Philipp említett, *politica-disputatio*król készített listája alapján Geilfus tübingeni tanári pályafutása során 18 vitatkozáson szerepelt *praesesként*. Igaz a listában jórészt csak a külön tézisfüzetként kinyomtatott vitairatok szerepelnek, a gyűjtemények nem, így az alább bemutatandó *Opvscvlvm politicvm* dolgozatai sem. Mivel nem áll rendelkezésünkre Geilfus munkáinak teljes bibliográfiája, nem foglalhatunk állást, hogy a *politica* milyen arányban képviseltette magát – más *artes* mellett – tanári munkásságában.

2. kép. Az *Opusculum Politicum* 1628-as címlapja

3. kép. A respondensek névsora az *Opusculum Politicum* 1628-as kiadásában

Az általános korabeli gyakorlatnak megfelelően Geilfus – valószínűleg 1628 tavaszán – tanítványaival egy gyakorló *politica*-vitasorozatot tarthatott, amelyen hét hallgató vett részt: a két soproni mellett négy württembergi és egy hallei hallgató bizonyította vitakészségét egy-egy, a korabeli politikai *disputatió*kon gyakran előkerülő témában.⁷² A viták témái szintén igazolják a politikai és jogi tudásvilág korabeli közelségét, hiszen három vitairatban az uralkodó jogai, a jogforrástan és bírászkodás, valamint a háború és béke joga voltak érintve.

A viták szövegét Geilfus még abban az évben gyűjteménybe foglalva (*Opusculum Politicum*)⁷³ kinyomatta Philibertus Brunnii tübingeni nyomdájában és a kötetet két sziléziai lovagnak, valószínűleg bőkezű tanítványainak ajánlotta. A *dedicatió*ban kiemeli, hogy a *res publica* ésszerű megalapozásához és irányításához szükséges ismereteket Arisztotelész nyomán fejt ki, figyelembe véve mindent, amit a népek joga és a termé-

⁷² A hét témakör: *De civitatum prima origine et constitvitione; De svmmo imperio ejusque juribus; De svmmi imperii speciebus et partibvs; De legibvs et iurisdictione; De edvcatione, religione et federibvs; De belli pacisque jure; De corrptione et cvratione reipvblicae.*

⁷³ *Johann Geilfus: Opusculum 1628 i. m. Philipp az összeállítást rövid betekintő tankönyvként értékeli. Vö. Michael Philipp: The 'Politica' of the 17th Century Germany, as Reflected in the 'dissertationes politicae'. Some Aspects of the Older Tradition in Academic Political Science. 2004. https://www.forschungen-engi.ch/pdfs/philipp_tulane.pdf (letöltés: 2023.08.20.)*

szetjog tanít.⁷⁴ Az olvasóhoz szóló gondolataiban megemlíti, hogy a munkát a magukat gyakorolni vágyó tanítványaival együtt alakították, akiknek nevét a munka elején fel is sorolja, abban a sorrendben, ahogy a viták lezajlottak.⁷⁵

Mint említettük, nincs információnk arról, hogy a hét *disputatio* közül bármelyik is megjelent volna külön füzetként is, de ez – Kern idézett nyilatkozata alapján – néhány esetben valószínűsíthető. Mindenesetre a hét közül ma már egyetlen egy önálló téziszfüzet sem lelhető fel.

Ugyanakkor Geilfus gyűjteménye további három kiadást élt meg a 17. évszázadban Tübingenben: 1650-ben,⁷⁶ 1657-ben⁷⁷ és 1676-ban.⁷⁸ A később két, tartalmilag változatlan utánnomást kapó 1650-es kiadás előszavában Geilfus utal arra, hogy a könyv korábbi gyakorló *disputatiók*on alapult és annak idején hallgatói kérésére adta sajtó alá azokat.⁷⁹ Továbbra is hangsúlyozza, hogy a politikai tanulmányok mindenekelőtt azoknak jelentenek nagy segítséget, akik az állam ügyei felé vonzódnak.⁸⁰ Az ilyen jellegű tudást gyakorlati jelentősége *politica architectonicá*vá teszi, ami a gyakorlati ismeretek közül a legfontosabb, jelentőségében mindegyiket felülmúlja, mivel a közjó előmozdításának lehetőségait írja le.⁸¹

Bár a gyűjtemény gondolatisága megmaradt, az 1650-es kiadásban az egyes vitatkozások szövege, ha nem is lényegbe vágó, de több-kevesebb stilisztikai átdolgozásra esett át. A nyomdahibák kijavítása mellett néhol fogalommeghatározásokkal egészülnek ki a jegyzetek, s némileg bővül a hivatkozott tekintélyek köre is. Egyéb jelek mellett ez a körülmény is arra utalhat,⁸² hogy Geilfus saját műveként tekintett a vitairatok szövegére, vagyis őt kell tekintenünk a vitairatok eredeti szerzőjének.⁸³

⁷⁴ „*Tàm omnia ex Gentium Naturaeque Jure, quae in Politicis meritò primas tener debent, deduxit.*” Johann Geilfus: *Opvscvlum* 1628 i. m. Dedicatio.

⁷⁵ „*Has pagellas Politicas haut scripsimus praemeditatè, multò minùs ultrò: sed urgebant illi, qui cupiebant se exercere in tàm praeclara disciplina, quorum etiam nomina, eo ordine posita, quo singulis praeerant exercitationibus, adjeci, et quasi in memoriae quodam fano collocavi.*” Johann Geilfus: *Opvscvlum* 1628 i. m. Amico Lectori Salutem.

⁷⁶ *Opvscvlum Politicum. In quo Civilis & Architectonica Prvdentia, succinctè proposita, exhibetur. Cura Johannis Geilfusi, Professoris Tubing. Editio nova. Accesserunt 1. notae. 2. enchiridion politicum. 3. methodus iuris publici. 4. index. Tubingae, Typis Philibrti Brunni. [1650] – VD17 32:668636X.*

⁷⁷ VD17 1:001936A.

⁷⁸ VD17 1:001938R.

⁷⁹ „*Anni sunt elapsi multi, ex quo opusculum hoc politicum publicavi, rogati quorundam, quibus cum privatis exercitiis haec Studia tractabam.*” Johann Geilfus: *Opvscvlum* 1650. Praefatio.

⁸⁰ „*Politica studium magno praesidio esse his imprimis, qui reipublicae negotiis admoventur.*” Uo.

⁸¹ „*Ita Politica Architectonica est et Domina, quia constituit et ordinat, quae disciplina in republica tradendae sunt, quae utiles, quae inutiles, et quantum cuique disciplina temporis et operis sit impendendum, ut sic commune civitatis bonum introduci primum, postea diuturnum in republica esse queat.*” Johann Geilfus: *Opvscvlum* 1650. In Titulum Libri.

⁸² Az 1628-as egyik vitatkozásban a „*Besoldus noster*”, valamint az első magyarországi hallgató (Stainer) által megvédett *exercitatio V. thesis*ében a „*in parte Germania nostra*” megfogalmazás a professzor szerzőségére enged következtetni.

⁸³ A korai *disputatiók* szerzősége problematikájának hatalmas irodalma született az elmúlt másfél évszázadban. A könyvészet- és szellemtörténeti szempontból fontos kérdés irodalmának felsorolása helyett

Módszertani és formai szempontból⁸⁴ a gyűjteménybe átvett szövegek a korban egyre inkább szokásossá váló ún. *theses vestitae* csoportjába sorolhatók. A vitairatokban megfogalmazott egyszerű vagy bővített mondatba foglalt állításokat az ilyen szövegekben bizonyos indoklással látták el, magyarázatokat fűztek az egyes tételekhez. Míg korábban a vitákban (lásd alább: *theses nudaae*) a *respondens* szóban volt kénytelen igazolni állításai forrás- vagy irodalmi alátámasztottságát, az ezen típusú vitairatok már megszabadították a szóbeli aktust a forráshelyek és irodalmi utalások felsorolásának terhétől, s így több idő maradhatott az érdemi vitára. A tézis-mondatokat az utalások mintegy „felöltöztették”, innen az elnevezés: *theses vestitae*.⁸⁵

A Geilfus neve alatt itt megjelent vitairatok is ehhez a típushoz tartoznak, annak is egy viszonylag fejlett változata sajátosságait mutatják. Egy viszonylag magas szintű indokolási, jegyzetelési módszer mutatható ki egységesen, valamennyi *disputatio* esetében: a szerző véleményét tulajdonképpen a „jegyzetekben” fejt ki, ott veti össze a rendelkezésre álló forrásokat, és foglalt állást az érvek között. Az egyes tézisekben (*exercitatio*nként 12 és 20 között változó számban) megfogalmazott állításokat, tehát mintegy magyarázó fejtegetések kísérik, sőt ezek keretében sajátosan – általában, de nem minden tézis esetében – néhány formális kérdés (*quaestio*) is megfogalmazódik, amelyekre megindokolt megerősítő vagy tagadó válaszok születnek.⁸⁶

Három *politica-disputatio* – három könyvészeti *hungaricum*

Két vitairat egy gyűjteményben

A továbbiakban röviden tekintsük át a három *hungaricum* tartalmát, nem a megfogalmazott gondolatok jelentősége miatt, hanem azon okból, hogy érzékeltessük a korabeli egyetemek *politica*-oktatásának világát, azon ismeretköröket, amelyekben több-kevesebb jártasságot szerezhettek, áttekintést kaphattak a korabeli *peregrinusok*, köztük a két soproni ifjú is.

legyen szabad az alábbi összefoglalásra utalni: P. Szabó Béla: „Auctor et respondens” – A szerzőség kérdése magyarországi joghallgatók korai disputationi és dissertatiói fényében. In: Ünnepi tanulmányok Csécsy György 65. születésnapjára II. szerk. Szikora Veronika, Török Éva. Debrecen, 2017. 247–277.

⁸⁴ A vitairatok módszertani-formai osztályozására lásd: Werner Kundert: Einleitung. In: Karl Mommsen: Katalog der Basler juristischen Disputationen 1558–1818. Hrsg. Werner Kundert. Frankfurt am Main, 1978. 51–52. Werner Kundert: Katalog der Helmstedter juristischen Disputationen Programme und Reden 1574–1810. Wiesbaden, 1984. 61–62. Lásd még Ewald Horn: i. m. 86. A jogi *disputatio*kkal kapcsolatban Szabó Béla: Előtanulmány... 91–94.

⁸⁵ Werner Kundert: Einleitung i. m. Vö. 51–52. Szabó Béla: Előtanulmány... i. m. 92–93.

⁸⁶ A *theses vestitae* esetében az *apparatus* mikrotanulmányokká vált, amelyben a fontos, a szerző által kiérlelt, vagy másoktól átvett gondolatok jelentek meg. Ugyanakkor az eredeti tézis már csak az alkalmat adta a „jegyzetbeli” gondolatok kifejtéséhez, csupán mint *summarium*, tehát összefoglalás kapott szerepet. A tudományos vita ekkor már az *apparatus*ban folyt.

Geilfus említett gyűjteménye szerint a nyitó *exercitatio respondense* Johann Stainer volt (*De civitatum prima origine et constitvtione*),⁸⁷ akinek bizonyos alapvető kérdések kifejtése jutott osztályrészéül. A *politica prudentia* fogalmának rövid kifejtése mellett értekezett a *politica*-tanulás jelentőségéről, a *res publica* végső céljáról, amelyet a – kor felfogásának megfelelően – a közboldogság biztosításában ért tetten. A szerző a közösségek eredetét a családok természetes kapcsolatára vezeti vissza, s ezzel kapcsolja össze a *legislator* hatalmát, aki azt ezen közösség megőrzése érdekében gyakorolja.⁸⁸ A családok különböző társadalmi rétegeket képeznek és a törvényhozó másik feladata, hogy a közösséget bizonyos osztályokra és rendekre ossza fel, és mindenkinek a helyzetének megfelelő jogokat és privilégiumokat biztosítsa.⁸⁹ A nemesi családok mellett különböztet a polgárok (*cives*), a nem teljes jogú lakosok (*incolae*), valamint az idegenek között. Az állam népességén belül nemesi rangjuk, nemük, koruk, tanultságuk és foglalkozásuk alapján is csoportosít, előre helyezve a vezetők és az alávetettek közötti megkülönböztetést.⁹⁰ Kollégiumokba sorolja a polgárokat foglalkozásuk szerint („*secundum similitudinem nimirum studiorum et opificiorum*”) és különösen kiemelendően tartja az egyházi és skolasztikus testületeket. Utóbbiak vonatkozásában a négy karra osztott *academia* jelentőségét tartja megemlítenedőnek.⁹¹

A közösség/állam (*civitas*) – a tézisek szerint – emberek csoportja, akiket az ész ugyanazon törvények szerint irányít,⁹² amelynek azonban léte biztosításához javakkal és dolgokkal kell rendelkeznie („*bona etiam habeat et res*”).⁹³ A dolgok vagy közösek, vagyis az egész államot illetik (melyek közé az állam területe, a városok, folyók, erdők is tartoznak), vagy magánosokéi. A magánjavak közül az épületeket emeli ki, illetve azokat az ingókat, amelyek a lét fenntartásához szükségesek, s amelyeket földművelés, pásztorkodás, vadállatok elfogása és zsákmányolás révén biztosíthatnak maguknak az emberek.⁹⁴ Ezek mellett az árucseré jöhet még szóba a javak megszerzése tekintetében, amelyen a kereskedelem, mint fontos tevékenység alapszik.⁹⁵

A Stainer által megvédett 18 *theses*ből álló, 24 oldalra kiterjedő szöveg tézisei és a részletkérdések tárgyalása során természetesen elsősorban Arisztotelész *Politica*ja képezte a

⁸⁷ *Exercitatio I. De Civitatum Prima Origine et Constitvtione*. In: Johann Geilfus: Opvscvlvm 1628 i. m. 1-24.

⁸⁸ Theses III-IV.

⁸⁹ Thesis VI. „... in certas classes ac ordines distribuat, ac singulos certis juribus et quasi privilegiis quibusdam circumscribat.”

⁹⁰ Thesis VIII. „Distribuuntur incolae et cives in varios ordines; sunt enim magistratus vel subditi: mares vel faeminae: juniores aut seniores, nobiles aut ignobiles: literati aut illiterati, sub quibus mercatores, agricolae, opifices.”

⁹¹ Theses IX-XI.

⁹² Thesis XII. „... est coetus hominum, secundum easdem leges viventium ratione moderatus.”

⁹³ Thesis XIII. A szerző például tagadja azt, hogy a romák (Zygaris) államot alkothatnának, „quia nulli locorum imperat...”

⁹⁴ Theses XV-XVI. „... qualia acquiruntur, agricultura, pastoritica, captura furarum [recte: ferarum] et praedatoria.”

⁹⁵ Theses XVII-XVIII.

megfogalmazottak elsődleges forrását. Szinte valamennyi megállapítás mögött feltűnik a Sztagiritanak a kor német egyetemi filozófia-oktatást uraló tekintélye. Ugyanakkor a viszonylag széles a korabeli „szekunder” *politica*-irodalom azon kurrens szerzőinek köre is, akikre a tézisek megfogalmazója állásfoglalásai megfogalmazásánál támaszkodhatott. A leggyakrabban idézett tekintélyek a vitairatban Daniel Heinsius, Jean Bodin, Georg Schönborn, Christoph Besold, Johannes Goddaeus, Henning Arnisaeus, Thomas Lansius, Janus Rutger, de római jogi utalások is feltűnnek.

A sorban hatodikként kapott feladatot Geilfustól a másik soproni hallgató, Michael Kern. Mind a korabeli jogi kari vitatkozásoknak, mind a *politica-disputatió*knak népszerű témája volt a háború és béke kérdése, annak jogi alapjai, indokolhatósága. S nem csak a harmincéves háború időszakában, hanem előtte és utána is tucatjával születtek olyan vitairatok, amelyek igazolják a téma népszerűségét.⁹⁶ Ezek sorába tartozott az a 17 tézist 24 oldalon megjelenítő szöveg is (*De jure belli ac pacis*), amely alapján Kern állt ki vitára diáktársai elé.⁹⁷

A vitairat első megállapítása is az, hogy egy közösségben nem szabad, hogy ismeretlenek maradjanak a háború és béke jogának szabályai,⁹⁸ valamint a háború alapjait képező, illetve a háború meghirdetésével kapcsolatos elvek. A háború, a fegyveres konfliktus a *vir bonus* számára csak akkor elfogadható, ha az igazságos. Igazságos háborút csak a legfőbb hatalommal rendelkező indíthat jogos védelmi, vagy jogszerű támadási célból.⁹⁹ Fontosnak tartja a szöveg megfogalmazni, mikor igazságos a támadás: az elszenvedett jogtalanság, az erőszakkal elvett dolgok visszaszerzése, az átvonulás megtagadása, a követek megsértése és az árulás indokolhatja a támadó háborút.¹⁰⁰ A háború szükségszerű előfeltétele annak szabályos és nyilvános meghirdetése, mely elvárások megsértése jogtalaná teszi a hadműveleteket.¹⁰¹ Csak alapos megfontolás után, megfelelő okokból szabad háborút indítania az uralkodónak. A hadviselés szabályai között a szerző hangsúlyozza, hogy az ellenség megölése kívánatos lehet, és elkerülhetetlen, hogy a háborúk egyes területek elnéptelenedéséhez vezessenek, tűzvészek és rablások okán.¹⁰² A győztesnek joga

⁹⁶ Michael Philipp: Krieg im Politischen Denken und in der Politikwissenschaft der Frühen Neuzeit. Machiavelli – Montesquieu – Besold. In: Macht und Recht. Hrsg. Ulrich Lappenküper, Reiner Marcowitz. Paderborn, München, Wien, Zürich, 2010. 71–110.

⁹⁷ Exercitatio VI. *De jure belli ac pacis*. In: Johann Geilfus: Opvscvlvm 1628 i. m. 121–144.

⁹⁸ Thesis I. annotatio: „ideo ad naturam belli et pacis ac utriusque jura, hanc dissertationem dirigamus, quibus pauca de militibus, aliisque belli necessariis, miscebimus.”

⁹⁹ Theses I–IV. Hogy milyen esetei lehetnek a védekező és milyen jogos okai a támadó háborúnak, részletes kifejtést kapnak a jegyzetekben.

¹⁰⁰ Thesis V.

¹⁰¹ Thesis VIII. [recte VII.]. „Ex istis si unum vel plura deficiunt, oritur injustum bellum, quod in primis tamen suadet ambitio et avaritia.” Az ezen téziszhez fűzött jegyzetben tagadó választ kap a kérdés, hogy lehet-e igazságos a vallási egység megteremtése érdekében indított háború. [Az 1628-as nyomtatványban a tézisek számozása hibás, de ez a későbbi kiadásokban javításra került.]

¹⁰² Theses IX–X. [recte VIII–IX.] Ez a rész a legterjedősebb a *disputatió*ban: tagadja a méreggel való néptirtás lehetőségét, és tiltja a nők megerőszakolását.

van a javak és személyek elhurcolására és a főhatalom gyakorlására az elfoglalt területen, de az igazságos háborúban mindenképpen mérsékletet kell tanúsítani, különösen a lakosság tekintetében.¹⁰³ A tűzszünetek alatt általában megengedett a háborús kereskedés. A háborút követő békének tisztességesnek és egyszerűnek kell lennie, sohasem lehet rombolóbb, mint maga a háború. A békét két módon lehet kötni, vagy a győztes diktálja a feltételeket, vagy midőn az egyenlő felek méltányos baráti szövetséget kötnek.¹⁰⁴

A Kern nevéhez köthető szöveg módszerében csak annyiban tér el a másiktól, hogy itt valamivel később, a IV. *thesis*től kezdődően jelennek meg a főszöveghez fűzött kifejezett *quaestio*k. Ezen kérdések kapcsán többször tapasztalhatja az olvasó ellentmondó irodalmi álláspontok ütköztetését. Természetesen a Kern által megvédett szövegben a hivatkozott irodalom is más, mint az Arisztotelészre támaszkodó első *disputatió*ban. Itt elsősorban Hugo Grotius munkája irányadó, de mellette más *politica*-szerzők is felhasználásra kerültek, mint Justus Lipsius, Christoph Besold, Dietrich Reinking, Georg Schönborn, Pietrinus Bellus és római jogi auktoritások. Talán a Kern által megvédett szövegre jellemző leginkább, az a korban egyértelműen uralkodó gyakorlat, hogy a szerző ókori történelmi példákra hivatkozik, míg a többi szövegben – a kor gyakorlatától némileg eltérően – viszonylag ritkán jelennek meg ókori történetírók állításai.

Stainer önálló disputatiója

Mai tudásunk szerint Stainer – egyedülként a korábbi hét *exercitatio respondensei* közül – legalább még egyszer megmérte magát a vita-pulpituson. Röviddel ezelőtt vált ugyanis ismertté egy önálló címlappal is rendelkező tézisfüzet, amely ugyancsak őt tünteti *respondensként*, s amelyet ő „*Publico Examini subijcit*”, vagyis nyilvános vizsga okán terjesztett be. Ez a Stainer „*Auth. & Resp.*”-ként feltüntetett *dissertatio politica*¹⁰⁵ képezte alapját annak a vitának, amelyen – 1628. március 29-én – szintén Geilfus professzor elnökölt. Stainer a munkát („*praesentes Studiorum Primitias*”) Wolfgang Artnernek,¹⁰⁶ Christoph Lacknernek, Erhard Artnernek,¹⁰⁷ saját apjának Jacob Stainernek, és nagybátyjának, Matthias Cramernek,¹⁰⁸ vagyis Sopron legtekintélyesebb vezető személyiségeinek ajánlotta

¹⁰³ Theses XII–XIV. [recte XI–XIII.] Külön kiemeli ezt az utóbbi thesis: „*Vastatio quoque in bello justum temperamentum admittit.*”

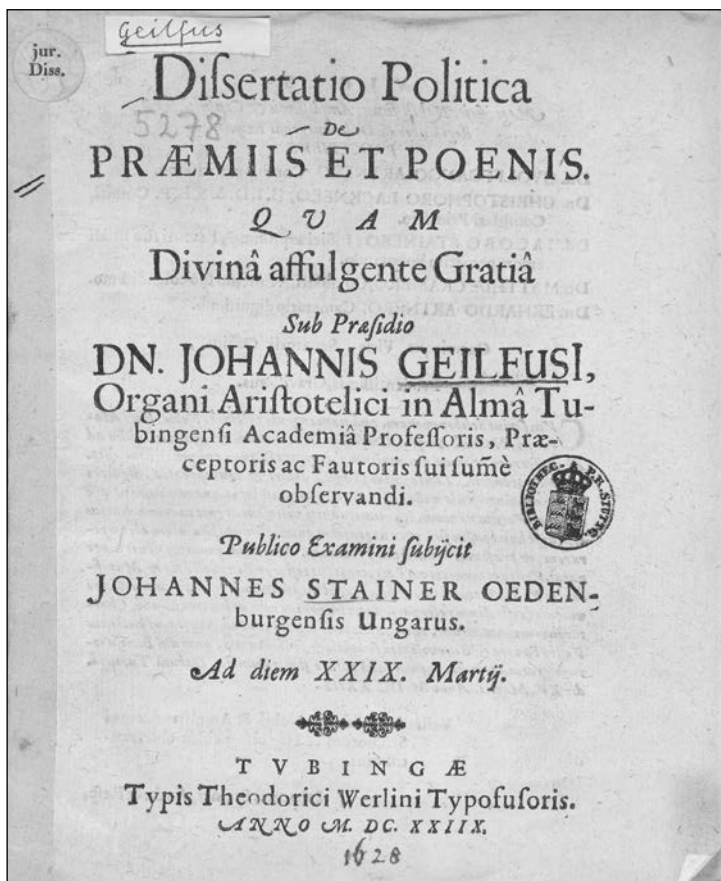
¹⁰⁴ Theses XVI–XVII. [recte IX–XIII.]

¹⁰⁵ *Dissertatio Politica De Praemiis Et Poenis, Quam Divinâ affulgente Gratiâ Sub Praesidio Dn. Johannis Geilfusi, Organi Aristotelici in Almâ Tubingensi Academiâ Professoris, Praeceptoris ac Fautoris sui summè observandi. Publico Examini subijcit Johannes Stainer Oedenburgensis Ungarus. Ad diem XXIX. Martij. Tubingae Typis Theodorici Werlini Typofusoris. Anno. MDCXXIIX. –* lelőhely: LB Stuttgart Jur. Diss. 5278.

¹⁰⁶ *Házi Jenő*: i. m. nr. 186.

¹⁰⁷ *Házi Jenő*: i. m. nr. 185. *P. Szabó Béla*: Erhard Artner jogi tanulmányai Tübingenben a 17. század elején. In: *Soproni Szemle*, 63. (2011) 4. sz. 361–380.

¹⁰⁸ *Házi Jenő*: i. m. nr. 1968.

4. kép. Johann Stainer önálló disputációjának címlapja

két héttel a vita előtt keltezett – a korban szokásos alázatos szavakkal megfogalmazott, az addigi támogatást is megköszönő – soraival.¹⁰⁹

A téziszűzet szintén a korban szokásos, a *politica*-tudomány tárgykörében tárgyalt témakör – a jutalmak és büntetések – kapcsán fogalmaz meg viszonylag egyértelmű és evidens állításokat. A 12 oldalon felsorakoztatott 56 tézis megfogalmazása alapján a legegyszerűbb *disputatio* típusok közé sorolható, hiszen pusztán néhány sorban megfogalmazott állításokból áll, amelyekhez az esetek többségében semmiféle, az állítást alá-

¹⁰⁹ „*Viris Magnificis, Nobilissimis, Amplissimis et Consultissimis Regia liberaeque Oedenburgensis Respub. Proceribus. Dn. Gvolffgango Artnero, Consuli meritissimo. Dn. Christophoro Lacknero, U.I.D. & S.L.P. Comiti, Consulari Primario. Dn. Iacobo Stainero, Iudici aequissimo, Parenti suo filiali amore perpetim honorando. Dn. Matthiae Cramero, Consulari, Avunculo suo colendissimo. Dn. Erhardo Artnero, Camerario dignissimo. Caeterisque Viris, Senatorii Ordinis, Prudentissimis, Gravissimis.*”

V I R I S

*Magnificis, Nobilissimis, Amplissimis & Consulissimis,
Regia liberâq; Oedenburgensis Respub.
PROCERIBVS.*

Dn. GVOLFFGANGO ARTNERO, Consuli meritissimo.
Dn. CHRISTOPHORO LACKNERO, U. I. D. & S. L. P. Comiti,
Consulari Primario.
Dn. IACOBO STAINERO, Iudici æquissimo, Parenti suo filiali
amore perpetim honorando.
Dn. MATTHIÆ CRAMERO, Consulari, Avunculo suo colendissimo.
Dn. ERHARDO ARTNERO, Camerario dignissimo.

Cæterisque Viris, Senatorii Ordinis,

Prudentissimis, Gravissimis.

*C*VM sapius deliberaveram, quã nam ingenti viclimã, Vobis, Viri Magnifici, Nobiliss. Ampliss. Consuliss. Gratiitudinis & Amoris Sçigilla ad Aras offerrem, tamen dñi multumq; cogitanti, quod convenientius esset, nunquam occurrit. Tanto enim favori, amori & munificentiã, digniorũ studiorum munusculo velle respondere, potius audaciã quã aquitaris esse arbitror. Verum ut nimis, itã minus anniti viciõsam arguit indolem, diutius delituisse haud passus sum, quin surgentibus animi stimulis paululum obtemperarem, & presentes Studiorum Primitias, Minervã quamvis novercante natis, Vestro committerem Patrocinio, ut testarer Benevolentia & Munificentiã Vestra memoriã, & filialis affectus amorem, semper mecum arctiori vinculo constructum reservari. Interim omnixẽ rogo ut hoc qualecunq; Characterum monumentum, æquo suscipiatũ animo, meãq; Studia ut hãcenus Vestro Favore & Benevolentia fovreatũ & promoveatũ, quorum Beneficiorum gratia æternũ memori sub mente stabit immota. Dabam Tübingã, die XV. Martii, Anno M. DC. XXII.

Vestrx Magnificent. Nobil. & Amplitud. omni
Studiorum & Honorum cultu observantissimus.

Iohannes Stainer, Auth. & Resp.

5 kép. Johann Stainer ajánlása

támasztó érv nem társul. Az ilyen stílusban megfogalmazott vitairatokat a szakirodalom *theses nudaë* megjelöléssel illeti.¹¹⁰

Az e csoportba sorolható szövegek jellemzője ugyanis az volt, hogy a vita anyagát egyszerű vagy bővített kijelentő mondatokban adta elő, eltekintett a szakirodalmi hivatkozásoktól, nem tartalmazott semmiféle utalást a vélekedés forrására, az állítások mintegy „*ex cathedra*” kijelentésként kerültek megfogalmazásra. A tézisek természetesen logikai kapcsolatban állhattak egymással, gyakran egy speciális tárgykört fogtak át, igaz csupán címszószerű rövid mondatok formájában. Bonyolultabb gondolatok már inkább külön tézisekben fogalmazódtak meg, ami jelentős mértékben széttöredezhette a

¹¹⁰ Szabó Béla: *Előtanulmány...* i. m. 92.

gondolatmenetet. Az ide sorolható *theses* nem olvasásra készültek, csak keretet adtak a *respondens* és az *opponensek* gondolatainak.¹¹¹

A *theses nudaes* a 16. század *disputatiós* szövegeinek uralkodó belső formája volt, s eredetileg általában olyan tézisek felsorolására szorítkozott, amelyekről könnyen lehetett vitatkozni, persze ehhez olyan állítások kellettnek, amelyek kapcsán legalább két eltérő álláspont könnyen kialakítható volt. Az ilyen, 20-100 tézist magukba foglaló *disputatiók* első pillantásra tudományosan értéktelennek tűnnek, hiszen téziseik csupán a vitapontot közölték egy-egy mondatban.¹¹²

A Stainer által előbocsátott szövegben is mindössze két helyen találunk szakirodalmi hivatkozást. Ezek közül az egyikként – bár az adott helyen nem feltétlenül szükségszerűen – utalást találunk Christoph Lackner nem sokkal korábban megjelent munkájára, a *Galea Martis*-ra. Stainer valószínűleg tiszteletből említi meg a „nagy jogtudós” (*Magnus Jctus*) munkáját, de az is lehet, hogy kis reklámot is csinálni akart a műnek.¹¹³ Az említett egyszerűbb módszer is inkább azt a vélelmet engedi meg, hogy a téziseket Stainer maga fogalmazhatta meg, természetesen tanára felügyelete mellett.

Stainer a munka elején a jutalmazás és büntetés általános szerepéről gondolkodva kifejti, hogy pusztán büntetésekkel nem lehet az embereket az erény útján tartani, hanem szükség van a jutalmazásra is. De ez utóbbi sem elegendő önmagában, s így a büntetéseknek is van létjogosultsága.¹¹⁴

A munka túlnyomó részében a szerző a jutalmak szerepéről elmélkedik, történeti példákkal illusztrálva, milyen nagy szerepe volt például a nyilvános kitüntető aktusoknak a Római Birodalom felemelkedésében és más államok történetében is.¹¹⁵ A különböző, uralkodó által adományozott címeknek és rangoknak is nagy jelentőséget tulajdonít, ugyanakkor nem hallgatja el az anyagi javakban megjelenő előnyök szerepét sem, különösen az állami tisztviselők esetében.¹¹⁶

Mielőtt a jutalmazás különböző módjainak ismertetésébe kezdene, a privilégiumokról elmélkedik, amelyekben az uralkodó különböző indokokkal részesíthet olyanokat, akik származásuk vagy az államnak tett szolgálataik révén kiemelkednek az alattvalók közül. Ezen többletjogok¹¹⁷ biztosítását hasznosnak és indokoltnak tekinti, sőt csak alapos

¹¹¹ Nehéz olvasmányok a maiak számára. Kundert szerint egy ilyen *disputatio* akkor olvasható és élvezhető, ha a terjedelem és a tézisek száma fordítottan arányos. Vagyis ha minél nagyobb terjedelem, minél kisebb számú tézisben jelenik meg. Werner Kundert: *Einleitung...* i. m. 51.

¹¹² Karl Mommsen: *Auf dem Wege zur Staatssouverenität. Staatliche Grundbegriffe in Basler juristischen Doktorisputationen des 17. und 18. Jahrhunderts*, Bern, 1970. 9–10.

¹¹³ Thesis XXVII. „*Haec & consimilia militum privilegia in jure Imperatorio hinc indē sparsa, a Magno Jcto, Dn. Christophoro Lacknero S. L. P. Comite, in Galea sua Martis, sive bona Militia, sub immortalitatis rubrica, in unum quasi fasciculum collecta legibusque confirmata sunt.*”

¹¹⁴ Theses I–III.

¹¹⁵ Theses IV–VI.

¹¹⁶ Theses VII–VIII.

¹¹⁷ Meghatározása szerint a privilégiumok méltányolható okokból a mindenkire vonatkozó jogszabályok alól adnak mentességet: „*Haec dicuntur esse iura singularia seu specialia, contra iuris communis tenorem, aequitatis administrandae causa, legitime introducta.*” Thesis IX.

okkal tartja visszavonhatónak azokat.¹¹⁸ Majd a nemessé emeléssel mint jutalommal, annak formalitásaival és az azzal járó előnyökkel foglalkozik,¹¹⁹ közéjük sorolva a lovagrend (*ordo equestris*) tagjait is, kiemelve egyes harcoló szerzetesrendeket, akik fegyverrel szereznek maguknak megbecsülést.¹²⁰ Egyébként is feltűnően sokat ír a szerző a katonák kitüntetéséről és jutalmairól, kimerítően felsorolva a katonákra vonatkozó speciális jogszabályokat, amelyek megkülönböztetik őket a civilektől. A szerző itt valószínűleg Lackner említett munkájára támaszkodott.¹²¹ Futólag megemlékezik a különböző katonai parancsnokokról, majd történeti példára hivatkozva a veteránokról szól, akik szintén élvezik a katonák kiváltságait.¹²²

Nem meglepő, hogy a szerző nagy teret szentel a szellem emberei (*litteratores*) kiváltságainak,¹²³ amelyeket az *Authentica Habita*-ként emlegetett, 12. századi császári jogszabályra vezet vissza, valamint a különböző fokozatoknak, melyeket a korban az egyetemeken el lehetett érni (*baccalureus, magister, licenciatus, doctor*). A kor felfogásának megfelelően a doktori címet a nemesi ranggal teszi egyenrangúvá.¹²⁴ A jutalmakról szóló gondolatait a tisztviselőket (*magistratus*) megillető megtiszteltetésekről és azok feladatairól elmélkedve zárja,¹²⁵ kiemelve, hogy a tisztviselőket megfelelő biztonság, védelem és bizonyos mentességek illetik meg.

A vitairat szerzője téziseit a büntetésekkel foglalkozó – az addigiaknál – jóval komprimáltabb, mindössze 13 téziszre kiterjedő résszel zárja, felvillantva bizonyos büntetőjogi jártasságot is. A büntetéseket az emberi gyarlóságok megelőzése szükségszerű eszközként tekintve a szerző a büntetésekből elsősorban a jövőre néző preventív eszközt lát.¹²⁶ Elsőként főbenjáró és nem főbenjáró büntetések között különböztet, előbbit pedig tovább bontja az élettől, illetve a polgári léttől való megfosztást különböztetve meg. Felsorolja a

¹¹⁸ Thesis IX. „*Videntur vero privilegia, hanc necessariam trahere secum consequentiam, quod ea semel indulta, sine necessaria legibusque, probata causa, adimi nequeant.*” Thesis XIII.

¹¹⁹ Theses XIV–XIX. „*Est autem Nobilitas, prout modernus fert usus, dignitas supra honestos plebeios eum constituens, quit vel propriis vel maiorum suorum virtutibus reipub. et vitae communi salutaribus, à Lege aut Principe, id iuris habente, eandem obtinuit.*”

¹²⁰ Thesis XX–XII.

¹²¹ Theses XXIII–XXVII.

¹²² Theses XXVIII–XXXI.

¹²³ Thesis XXXIV. „*Illustriores & quae omnibus competunt, haec sunt. I. tam in itineribus, quam locis Academiis constitutis, plenaria illis praestatur securitas, suntque ratione suae personae & supellectilis ab omni victigalium gravamine liberati. II. non possunt capi jure repressaliarum, aut propter debitum alterius pignorari. III. ob sumptus studiorum, precia librorum emptorum, Doctoratusque expensas, patria non minuitur haereditas. IV. peculiares & quidem plures habent Iudices, quorum optio ipsis data est.*”

¹²⁴ Theses XXXV–XXXVIII. „*Denique Doctoratus in Academiis dignitas suprema est, siquidem hoc honoris titulo legitime condecorati, non nudo saltem nomine Nobilitatis, verum etiam re apse gaudere privilegiis atque insigniis Nobilium...*” Thesis XXXVII.

¹²⁵ Theses XXXIX–XLIII. „*Magistratus nomen derivatur à Magistro: estque persona publica quae summo Principe commissam sibi Resp. parte[m] administrat.*” Thesis XL.

¹²⁶ Thesis XLV. „*Infliguntur autem non quia peccatum est, sed ne peccetur, nec enim tam ad praeterita, quam ad futura poena refertur, quia revocari praeterita non possunt, sed caventur futura.*”

halálbüntetés különböző neveit, illetve a szabadság életre szóló elvonásának lehetőségeit.¹²⁷ A nem főbenjáró büntetések négy neme között tesz különbséget (vagyoni, szabadságtól megfosztó, hírnevet érintő és testi büntetések), és mindegyikre ad egy rövid de precíz meghatározást.¹²⁸ Végül a büntetéskiszabás elméletének rövid összefoglalását villantja fel, midőn történeti példákat is elő véve (Vitellius, Nero) arra utal, hogy a büntetést az összes körülmények mérlegelésével kell kiszabnia a *magistratus*nak, megfontoltan, nem elhamarkodottan, mert a sok kivégzés az uralkodóra legalább olyan rossz fényt vet, mint a sok temetés az orvosra.¹²⁹

Az itt ismertetett nyomtatvány nem csak Stainernek a *politica* tudományába való bizonyos mértékű elmélyülését bizonyítja, hanem – az előbb említettekén túl azt is – hogy az ő tanulmányai során is szerepet kaptak a jogi ismeretek. Nem csak az bizonyítja ezt, amit az ő és Kern peregrinációjáról tudhatunk, hanem maga a nyomtatvány is. Hiszen a *politica*-tézisek után záradékként hét olyan kérdés („Q[uestiones] *Actuarii loco adjecta*”)¹³⁰ is kinyomatásra került, amelyek – részben kapcsolódva a téziszfüzet fő témájához – a jogi tudásanyagban való jelentősebb elmélyülést is bizonyítanak.¹³¹ A korabeli szokások szerint nem volt ritka, hogy a jogi *disputatiók*hoz határterületi (politikai, morálfilozófiai) kérdéseket fűztek kiegészítésként, míg a *politica*-téziszfüzetekben gyakran találhatunk jogi toldalék-téziseket.

Stainer *disputatio*ja esetében az első két kérdés a természetes és a polgári tisztesség közötti megkülönböztetést, valamint a jutalomban és büntetésben részesítés alapkérdését érinti, a hátralévők azonban a *ius talionis* elfogadhatóságával, a kínvallatás különböző fokozatainak alkalmazhatóságával, a lopás, illetve az eretnokség főbenjáró büntetéssel

¹²⁷ Theses XLVI–XLVIII.

¹²⁸ Theses XII–LIII.

¹²⁹ Theses LIV–LVI. „*Vt autem Magistratus debet esse promptus praemiis erogandis, ita tardus in poenis instigendis. Nam Principi non minus turpia multa supplicia, quam Medico multa funera.*” Thesis LV.

¹³⁰ „*I. An sola actio virtutis sit mensura distribuendi Honoris? II. An in Praemiis & Poenis distinctio aliqua inter Personas facienda? III. An lex talionis sit admittenda? IV. An quaestiones per tormenta sint probandae? V. An furtum poena capitali sit puniendum? VI. An haereticus supplicio capitali sint puniendi? VII. An secundum leges Iudices indicare [recte: iudicare] debeant?*”

¹³¹ A leggyakoribb megjelölést követve, *corollarianak* nevezett *disputatio*-toldalékok rövid mondatok formájában tovább vihették a főszöveg témáját, illetve rövid mondatokban összefoglalhatták azt, vagy felvethettek a fő témához kapcsolódó vagy attól teljesen független további vitás kérdéseket (*dubia, paradoxa*). Vö. Ewald Horn: i. m. 36. Karl Mommsen: *Auf dem Wege...* i. m. 12. Az elnevezésekre: Werner Kundert: *Einleitung* i. m. 53. Werner Kundert: *Katalog...* i. m. 62. A témakör egyes szakértői szerint ezek a toldalék-tézisek lehetőséget adtak arra, hogy az *opponensek* akkor is tevőlegesen részt vehessenek a vitában, ha magában a fő témában járatlanok voltak, mások szerint a *corollariában* vitára bocsátott állítások révén a *respondens* általános szakmai tudásáról adhatott számot. Előbbire vö. Hanspeter Marti: *Philosophische Dissertationen deutscher Universitäten 1660–1750. Eine Auswahlbibliographie.* München, 1982. 31. Utóbbira Gertrud Schubart-Fikentscher: *Untersuchungen zur Autorschaft von Dissertationen im Zeitalter der Aufklärung.* In: *Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Phil.-hist. Klasse.* 114. (1970) H. 5. 78., valamint Werner Kundert: *Katalog...* i. m. 62. Werner Kundert: *Einleitung* i. m. 54.

való sújtásának lehetőségével, valamint a bírák törvényhez kötöttségével kapcsolatban faggathatták a vitára vállalkozó soproni ifjút, vagyis eminens jogi jártasságot feltételeztek részéről.

Zárszó

A tény, hogy Stainer és Kern Tübingenben *politica-disputatió*kkal igazolta szorgalmát és utóbb (bár lehet, hogy már az *Eberhardinán* is) joghallgatók voltak/lettek, és hogy ez a hallgatói pályafutás több Kárpát-medencéből induló *peregrinus*nál is kimutatható, alátámasztja a jog- és politikatudomány már jelzett korabeli erős kapcsolatát.¹³²

Talán az ő példájuk is azt mutatja, hogy a *politica*-vitatkozások nem pusztán a felsőbb jogi karra való beiratkozás esetleges előfeltételeként letudott kötelező penzumot jelentettek, hanem beleilleszkedhettek egy tudatosan felépített, a jogi ismeretek minél alaposabb elsajátítását célzó tanulási folyamatba. *Disputatió*ik révén ugyanakkor azon joghallgatók közé sorolhatjuk őket, akik az itthoni közszolgálatra való felkészültségüket, a szükséges ismeretekben való jártasságukat nem a kivételes jogi doktori címmel, vagy kifejezetten jogi *disputatió*val, hanem politikai vitatkozás révén igazolhatták. Stainer és Kern nem értek el magas pozíciókat, de fiatalabb kortársaik közül például Georgius Poch (1617–1665) későbbi városbíró,¹³³ vagy Johannes Serpilius (1623–1686), szintén városbíró és jelentős jogi író¹³⁴ néhány évtizeddel később hasonló tanulmányi pályát futottak be közéleti pályafutásukat megalapozandó.

A három *disputatio* rövid bemutatása remélhetőleg nem csak *hungaricum* jegyzékünk bővítését szolgálhatta, hanem talán hozzátehetett néhány mozaikkövet Sopron művelődéstörténetéhez is.

¹³² Az eddig ismert magyarországi/erdélyi *politica-respondensek* esetében is megfigyelhető a tendencia, hogy a bölcsészkaron megvédett politikai tárgyú vitatkozással a tarsolyukban később eredeti egyetemükön, vagy máshol, „felsőbb” karra iratkoztak be. Csaknem 40%-uk (71-ből 28-an) joghallgatóként is megjelentek valamelyik német vagy nyugat-európai jogi karon.

¹³³ *Disputatio Politica De Rebuspublicis in Genere, quam Praeside ... Dn. Hermanno Conringio ... Pvblice ... Defendit Georgivs Poch Semproniensis Hvngarvs. Helmaestadi, Typis Iacobo Lucii Typog. Academici. Anno MDCXXXIX. – RMK III. 1465. – VD17 14:065932G. Házi Jenő: i. m. nr. 1306.*

¹³⁴ *Disputatio Politica De Incrementis Rervm pvbl. quam Auspicijs Altissimi Consentiente Amplissima Facultae Philosophicæ. In celeberrima Prussorum Academia sub Praesidio ... Dn. M. Sigismundi Pichleri ... Publico et placido eruditorum examini subijcit Johannes Sepilius Caesareopolit. Pannon. Autor et Respondens ... Regiomonti, Typis Johannis Reusneri, 1645. – RMK III. 1654 és 6265 – VD17 14:651373A. Életére vö. Házi Jenő: i. m. nr. 10198. Németh Sámuel: Serpilius János. Sopron városbírája és országgyűlési követe 1681-ben. In: Soproni Szemle, 7. (1943) 4. sz. 271–277. Újabban: P. Szabó Béla: „Sol sapiens in Jure”. Johannes Serpilius, 17. századi soproni városbíró jogtudósi munkássága. In: A közép-európai régió és a nyugati hatások: A tradicionális jog alakváltozásai. Szerk. Korsósné Delacasse Krisztina, Máthé Gábor, Mezey Barna. Budapest, 2023, 191–206.*

Bevezetés

Burgenland, Ausztria legfiatalabb, bár immár 102 éves tartománya, az első világháborút követő párizsi békeszerződések nyomán született meg a nyugat-magyarországi vármegyék (Moson, Sopron, Vas) többségében németek lakta részeinek átcsatolásával. Ennek megfelelően a történelmi és identitás- deficittel létrejövő tartományt „ki kellett találni”, fel kellett fedezni.² Ebben a közegben igyekeztek megtalálni Burgenland történelmi előzményeit az elzalogosított kora újkori uradalmakban,³ megállapítani a német betelepülés elsődlegességét a területre,⁴ és óhatatlanul születtek anakronisztikus történelmi leírások a Burgenland előtti időkre koncentrálni, például a (nem létező) tartomány középkori viszonyairól.⁵

Látványosan jelen tanulmány is anakronisztikus, hiszen azt a kérdést járjuk körül, hogy 1919 előtt miképp fejlődött a később Ausztria részévé vált terület, illetve a három nyugat-dunántúli vármegye. Tesszük ezt abból a megfontolásból kiindulva, hogy a mai Burgenland – különösen az északi része – jobb életkörülményeket biztosít a lakosságnak, ma is nagy vonzerőt kifejtve a megyék 1920 után Magyarországon maradt részére. Kérdés, hogy ez mikor alakult ki? Vajon 1720 és 1910 között – amikortól településszintű adatokkal rendelkezünk a térségre – milyen mintázatot mutattak a területi egyenlőtlenségek és ezek időben hogyan változtak? Vajon a mai mintázat egyszerűen a régi korok lenyomata, vagy későbbi – a határhúzás következtében előálló „szétfejlődés”, divergencia következménye?⁶ A történelmi statisztikai adatok (a 18. századra vonatkozóan ez elsősorban

¹ A tanulmány az MTA BTK Lendület Tíz Generáció Kutatócsoport támogatásával készült.

² Schlag, Gerald: Aus Trümmern geboren. Burgenland 1918–1921. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 106. Eisenstadt, 2001; Jankó Ferenc: Burgenland földrajzi felfedezése. Tudomány, geopolitika és identitás a két világháború között. Budapest, 2021.

³ Bariska István: A szent koronáért elzalogosított Nyugat-Magyarország, 1447–1647. Archivum Comitatus Castriferrei 2. Szombathely, 2007; Törő László Dávid: Az osztrák és a magyar történetírás Burgenland-vitájáról (1918/1921–1945). Valóság 2020. 63. 19–30.

⁴ Pl. Vancsa, Max: Zur Geschichte des Landes. In: Stepan, Eduard (ed.): Burgenland. Verlag Zeitschrift „Deutsches Vaterland”, Wien, 1920, 10–17.; Litschauer, Gottfried Franz: Zur Geschichte der deutschen Besiedlung des Burgenlandes. Burgenland Vierteljahreshefte für Landeskunde, Heimatschutz und Denkmalpflege 1929. (2) 4. 184–191.

⁵ Pl. Brunner, Otto: Der burgenländische Raum zwischen Österreich und Ungarn 800 bis 1848. In: Burgenland – Landeskunde. Burgenländische Landesregierung, Wien, 1951, 245–328.

⁶ Dél-Burgenland fejlődése csak a 2. világháború után vett igazán lendületet. Jankó, Ferenc, Bottlik, Zsolt, Györi, Róbert: Vienna's South-Eastern Hinterlands: Regional Development in the Austrian-Hungarian Border Area, 1910–2011. European Countryside 14 (2022: 2), 232–257.

agrárstatisztikát jelent) elemzésén alapuló vizsgálat tehát a majdani Burgenland területére fókuszál, annak helyzetét a három említett nyugat-dunántúli vármegye többi területével összevetve 1720 és 1910 között. Felvezetésképpen Bél Mátyás vármegyeleírásaitól indítva, s mellé néhány hasonló munkát felsorakoztatva, kvalitatív-leíró forrásokkal igyekszünk ellenpontoszni a térképes elemzések alapján a statisztikai adatokból kibontakozó burgenlandi „Vorgeschichté”-t.

A vármegye-leírásokból kirajzolódó kép Bél Mátyástól a Kronprinzenwerkig

A felvidéki evangélikus lelkész *Notitia Hungariae novae geographico-historica* című, az 1730-as évek tudásvizonyait tükröző művében csak Moson vármegye leírása jelent meg a szerző életében.⁷ Sopron és Vas megye egyaránt kéziratban maradt, de ezeket is sikerült megmenteni az utókor számára és magyar nyelvre lefordítva forráskiadásként megjelentetni.⁸ Sokat lehetne elemezni Bél Mátyás munkáját, munkamódszerét,⁹ de itt most arra koncentrálnánk, hogy a korabeli gazdasági, elsősorban mezőgazdasági viszonyokról milyen képet tárnak elénk vármegyeleírásai. Egyfelől bámulatos, hogy mennyi információt, adatot gyűjtött egybe, sokszor helyi segítők bevonásával: a földek termőképességét, vagy a bor minőségét mindig kifinomultan elemezte, illetve hasonlította a szomszédos területekhez. Láthatólag sokat utazott, sokfelé megfordult, sokakkal beszélt (nem csak a magasabb társadalmi pozíciójú csoportokkal), amikor az anyagot gyűjtötte-gyűjtötték segítői a leírásokhoz. Másfelől Bél írásai jól mutatják korának természet- és társadalomszemléletét. Előbbit a haszonelvű gondolkodás dominálja, folyton azt kutatja, miből – erdő, víz, vad, föld – milyen hasznot húzhat az ember. Az utóbbit pedig a környezeti determinizmus hatja át; a lakosok tulajdonságai és a gazdaság adottságai közül sokat a természeti körülmények határoznak meg, másfelől az etnikumuk is döntő fontosságú tulajdonságaik kialakításában.

⁷ Bél Mátyás: Az újabkori Magyarország földrajzi-történelmi ismertetése. Moson vármegye. (Moson-Magyaróvári Helytörténeti Füzetek IV.) Mosonmagyaróvár, 1985.

⁸ Bél Mátyás: Vas vármegye leírása. *Vasi Szemle*, 1976. 30. évf. (1, 2, 3, 4.), 108–125., 241–257., 463–476., 567–582.; Bél Mátyás: Vas vármegye leírása. *Vasi Szemle*, 1977. 31. évf. (1, 2, 3.), 60–80., 266–294., 446–469.; BÉL Mátyás: Sopron vármegye leírása I. *Descriptio Comitatus Sempronienensis I.* (Sopron város történeti forrásai C Sorozat, 2. kötet). Szerk. Kincses Katalin Mária, Soproni Levéltár, Sopron, 2001; Bél Mátyás: Sopron vármegye leírása II. *Descriptio Comitatus Sempronienensis II.* (Sopron város történeti forrásai C Sorozat, 3. kötet). Szerk. Kincses Katalin Mária, Soproni Levéltár, Sopron, 2006 (a továbbiakban Bél 2006 alatt ezt a kötetet idézzük); Bél Mátyás: Sopron vármegye leírása III. *Descriptio Comitatus Sempronienensis III.* (Sopron város történeti forrásai C Sorozat, 4. kötet). Szerk. Kincses Katalin Mária, Soproni Levéltár, Sopron, 2006; Bél Mátyás: *Notitia Hungariae novae geographico-historica. Comitatus Sopronienensis, Castriferrei, Szaladiensis et Vesprimienensis.* Szerk.: Tóth Gergely, MTA BTK TTI, 2012

⁹ Ld. pl. Kincses Katalin Mária: Bél Mátyás soproni tudós kapcsolatai. In: Bél Mátyás: Sopron vármegye leírása I. *Descriptio Comitatus Sempronienensis I.* (Sopron város történeti forrásai C Sorozat, 2. kötet). Szerk. Kincses Katalin Mária, Soproni Levéltár, Sopron, 2001; Tóth Gergely: Sopron vármegye – bevezetés. In: Bél Mátyás: *Notitia Hungariae novae geographico-historica. Comitatus Sopronienensis, Castriferrei, Szaladiensis et Vesprimienensis.* Szerk. Tóth Gergely, MTA BTK TTI, 2012., 22–30. (Sopron vármegye) és 245–251.

Például a Moson megyei népek az északkeleti és északnyugati szelet megszelídítő déli szél, illetve az így korábban bekövetkező tavasz miatt „élénkek, kiváló erejűek és jól állják az öregséget.”¹⁰ Később országos összevetésben a legszorgalmasabb, leginkább hozzáértő lakosoknak nevezi a mosoniakat, „[m]ert azonkívül, hogy a földművelés minden ágában kiválóak, új módszereket is kidolgoznak, hogy a paraszti munkával nagyobb hasznot érjenek el,”¹¹ azaz a termelékenység esetükben nem pusztán a földminőség függvénye. A Sopron vármegyeiek erős, magas, izmos, formás testalkatát, nagy munkabírását szintén a vidék szélességével hozta összefüggésbe, amely természetesen a térség gondozottságán, műveltségén is látható.¹²

Nemkülönben jó véleménnyel volt Bél a mosoni földek minőségéről. A hegylábi talajokat nem tartotta a legjobboknak, mert nem hoznak oly bő szőlőtermést. „A többi termőföld mindenfelé kövér, sőt a vizek rejtett folyása miatt ez meg tettetősen fokozódik is. Ugyanis amikor a vizek visszahúzódnak, a szabadon maradt sík földön gabona terem bőséggel, különösen, ha kellőképpen meg is trágyázzák; ezenkívül részben széna terem rajta, részben takarmányt ad és a barmok legelőjéül szolgál. A Lajta vidéke különösképpen termékeny és gabonában bővelkedik partjainak nedvessége miatt, különösen, ha az időjárás is kedvez a mezei munkának. Ami a Duna melléket illeti, inkább a rétgazdálkodásra alkalmas az áradások miatt. A szénatermés tehát a Moson vármegyeiek kiváló jövedelmének számít. A búzatermesztés — a földműves véleménye szerint — hasznot hoz. A sík föld ugyanis, amely fekete és laza, kedves minden gabonának, elsősorban a búzának. Trágya nélkül azonban alig ad termést. Ez a jövedelmezőség miatt is nagyjelentőségű. A kevert rozs bő termést ad; de nem csalódik a földműves az árpában, zabban és egyéb gabonavetésben sem.”¹³

Míg Mosonban a Fertő tavának leírása adja a vármegye nyugati határát, addig Sopron vármegyében a Lajta-hegység. A kor földrajzi látásmódját illusztrálja, hogy a Lajta-hegység nem csak a mai kis kiterjedésű, 400 métert alig meghaladó hegyeivel túlságosan magasnak sem mondható hegyláncot jelentette, hanem Bél Mátyás egészen a Stájerországig húzódó hegyvidéket e név alatt tárgyalta, vagyis beleértette a Soproni- és a Rozália-hegységet is. A Lajta Bél számára afféle mentális határvonalat is jelentett: sötét erdeiben vadállatok és haramiák (főként cigányok) bújtak meg, akik Ausztria felől érkezve zaklatják a helyieket.¹⁴ *De Ausztria nem csak biztonsági szempontból volt periféria Bél számára, hanem termékenységi szempontból is*, ugyanis itt a határ-vármegyékben a földek minőségét is gyakran a szomszédos osztrák területekhez viszonyította. Például a falvak leírásánál Lajtaszentmiklós (Neudörfl) földje az osztrák szomszédság miatt „ausztriai jellegű, de azért mégsem terméketlen”. Karl (Károlyfalva) földje, mivel Ausztriával határos, ezért földje

¹⁰ *Bél* 1985. 38.

¹¹ *Bél* 1985. 44.

¹² *Bél* 2001. 114.

¹³ *Bél* 1985. 38-39.

¹⁴ *Bél* 2001. 105.

egyenetlen.¹⁵ De a marhacsordák is, írja, kisebbek ott, ahol a földek Ausztriával határosak, igaz a nyugatról jövő svájci marhafajta bevezetésének sikeréről is megemlékezett.¹⁶

Általános leírása szerint azonban „[s]emmi sem hiányzik itt, amit a kövér földtől várna. A szőlő számára is alig van ennél barátságosabb terület, amely ontja a bort: s hogy méghozzá milyen nemeset és a forróságot milyen jól tűrőt, azt, mert másutt már elmondtuk. Ceres tiszta ajándékai társulnak ehhez, tavaszi búza, őszi búza, árpa és másféle gabonák. Az őszi búza kiválóságát tanúsítja, hogy mindig drágábban vásárolják az ittenit, mint azt, amely a soproni földeken kívül terem. Nem maradhatnak mögötte a termékeny és különösen megbecsült hüvelyesek sem. A bab előnye, hogy hamar megterem és nagyra nő, a borsót a legyek háborgatják, inkább lassan érik, a csicseriborsó, amelyet kos-borsónak hívnak, kevésbé értékes. Hasonló a helyzet a kölessel, amely kevés munkával is megterem. A répánál semmi nem nő gazdagabban. A későn vetett magvak különösen nagy termést hoznak és igen jóízűek. Többnyire a tarlóra vetik őket, miután a búzát learatták, és nem hoznak gyöngébben, amiért másodjára fásaszják a földet, mert marad a talajban nedvesség. A lent sem utasítja vissza a föld mifelénk, noha kevesebbet termelnek belőle.”¹⁷ Sopronkeresztúr (Deutschkreutz) jellemzésénél egyenesen azt írta, hogy gabonaföldjénél nincs termékenyebb, és „1685-ben olyan kiváló búzát termett, hogy a tudósok érdemesnek tartották csodaszámba menő, rendkívüli kalászát külföldre vinni.”¹⁸

Vas vármegye esetében már kevésbé pozitív a Bél Mátyás által leírt kép. A mezőgazdaságot gyakran károsítják a szelekkel érkező „métélyek”,¹⁹ kemény fagyok és telek, áradások, jégesők, a gyakori „kivételes időjárás”. Ezért „a földművesség megélhetése szűkösre és nyomorúságosra fordul. Az elmondottak [a megye] sík vidékeire vonatkoznak. [Ezért] a gazdagabb [földművelők] a vármegye [lapályos] peremvidékeire húzódnak. Stájerország és Ausztria hegyes vidékein az [időjárási viszonyok] kedvezőtlenebbek, ezért ezek a földek terméketlenebbek és itt mindenképpen nyomorúságosabb a helyzet.”²⁰ Vagyis láthatjuk, hogy a mai Burgenland déli része, Vas vármegye, mai szavainkkal fejletlenebb területként jelent meg Bél szemei előtt is, és ezért a fejletlenségért főképpen a természeti elemeket, viszonyokat okolta. A falvak leírásánál is gyakran olvashatunk silány talajokról, meddő, alig termő, nehezen művelhető szántóföldekről, ahol a lakosság kemény kétkezi munkával tengeti életét, sovány földművelésben keresi a megélhetést.²¹

Bél Mátyás vármegyeköteteihez képest a 18. század végén megjelenő Vályi András-féle három kötetes országleírás jóval szerényebb, kevesebb információt tartalmaz. A szócikk felépítésű munkában vármegye szócikkeket is találunk, ezek zömében a ter-

¹⁵ *Bél* 2006a. 157, 167.

¹⁶ *Bél* 2001. 115.

¹⁷ *Bél* 2001. 114.

¹⁸ *Bél* 2006a. 125.

¹⁹ Itt: káros hatások.

²⁰ *Bél* 1976. (1. sz.) 116–117. Az idézetben szereplő szögletes zárójelben található betoldások szerkesztői kiegészítések az eredeti kézirat sérülései miatt a hivatkozott szövegben.

²¹ *Bél* 1977. (3. sz.) 449–457.

mészetföldrajzi viszonyok leírásáról szólnak, vajmi kevés információval a földművelés, a gazdaság viszonyairól. Moson vármegye eszerint „Bécs Városának, a’ szomszéd Vármegyékkel együtt konyha tárja” ugyanis marhái számosak és jók, népe szorgalmas és „mindenre gyorsak”, földje termékeny, igaz bora csak középszerű.²² Sopron vármegye esetében főképp a folyók ragadták meg Vályi figyelmét, amelyek, így például a Rába nedvesítik a megyének a „termékeny lapályait”. Egyébként „hegyein híres, és nagy árú borok teremnek; térségein pedig jó búza, és más vetemények. Vadászattya szép, kereskedése igen hasznos.” Vas vármegye esetében viszont a vizek mellett a hegyek is elvonták Vályi figyelmét, így a gazdálkodás alig néhány sort kapott: vannak nevezetesebb borok, a gyümölcsök híresek, a makktermés gazdag (jelentős a sertéstartás), a halászat viszont sovány. Barmai is számosak, lovai nagyok, tehát inkább az állattenyésztés az, ami a mezőgazdálkodásból kiemelkedett a 18. század végén ezen országleírás szerint.²³

A következő leírások már a reformkorból valók. Andreas Grailich, zurányi (Zurndorf) evangélikus lelkész mosoni munkája 1818-ban jelent meg.²⁴ Grailich termékenynek és áldottnak nevezte Moson földjét.²⁵ Szemléletében – amely gazdag leírásából jól kiütközik – ő is haszonelvű volt, a természet elemeit egyedi létezőkként tekintette, a folyók például az emberek táplálását, a földek öntözését, a malmok hajtását vagy az emberi javak rombolását végezték. A Fertő leírása is túlnyomóan pozitív, amelynek a vidék a gazdagságát is köszönheti, a földek öntözése, szőlő, bor, nád, hal és vad formájában. A mezőgazdaság leírása tehát összhangban állt a korábbi leírásokkal. „E vármegye fő termékei és legnagyobb kincsei a gabona, kiváltképpen a búza, bor, széna, juhok, marhák, lovak, méhek és más effélék. A búza minden szokott fajtájának és a fűnek termékenysége minden időben olyan nagy volt, hogy e vármegyére mint Bécs és Ausztria éléskamrájára tekintenek, ugyanis ott értékesítik feleslegüket.”²⁶ Hozzátette azonban, hogy a búza természetesen nem olyan jó, mint a bánati, de országosan kiemelkedő minőségű, csakúgy, mint a többi gabonafajta.²⁷ A gyümölcs kultúra esetében viszont elmaradottságról, gyümölcs hiányról számolt be. Grailich különösen érzékletesen és hosszan jellemezte a német lakosokat.

²² Vályi András: Magyar országnak leírása... Második kötet. Buda, Királyi Universitás. 1799., 636.

²³ Vályi András: Magyar országnak leírása... Harmadik kötet. Buda, Királyi Universitás. 1799. 272–273. 609–610.

²⁴ Grailich, Andreas: Moson vármegye leírása. Fordította és a bevezető tanulmányt írta Horváth Gergely Krisztián. Győr-Moson-Sopron Megye Levéltára, Győr, 2004; illetve Grailich Andreas: Moson vármegye leírása (1818). In: Horváth Gergely Krisztián: Bécs vonzásában. Az agrárpiaicosodás feltételrendszere Moson vármegyében a 19. század első felében. Balassi Kiadó, Budapest, 2013. 573–607.

²⁵ Grailich 1818 (2004). 16.

²⁶ Grailich 1818 (2004). 19.

²⁷ A fajlagos hozamot (gazdálkodási egységre jutó termés) illetően 1720-ban Sopron jobb, mint a Bácska és Moson is hasonló kategóriát képvisel. Mikle György – Demeter Gábor: Területi egyenlőtlenségek a történeti Magyarország területén a török kor után (1715–1720). Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 6, Budapest, 2022. 85–126. 2. térkép. Adatok: Faragó Tamás: Gondolatok az 1715–20. évi országos adóösszeírás népesség és társadalomtörténeti célú felhasználásáról. In: Tanulmányok Dányi Dezső 75. születésnapjára. Szerk. Visi Lakatos Mária: Budapest, 1996. 100–123

Ugyanakkor más leírásokkal ellentétben a népesség vagyoni összetételére is kitért. Eszerint a jobbágyok aránya 28,8% volt (családtaggokkal 44,9%), a zsellérek aránya 17,1%, a háztalan zselléréké 10,2%.²⁸ Grailich írásából azt is megtudtuk, hogy az itteni földműves „[n]agy hozzáértéssel műveli földjét, ekéje mindenütt mély barázdát hagy maga után, sokat ad a bőséges trágyázásra, a szép, tiszta vetőmagra és a búzaföld tisztán tartására.”²⁹

Ugyanebből a korból Magda Pál országleírásában is találunk kisebb, néhány oldalas vármegyeleírásokat. Moson megye Magda szemében – némely dombokat leszámítva – „elláthatatlan³⁰ igen termékeny térség. Áldott búzaföldekkel és szénát gazdagon termő rétekekkel (Heide boden).” S így „[m]éltán nevezetik Mosony Vgye Béts tárházának.”³¹ Magda Pál Sopron vármegyéjét az ország áldottabb és legszebb vármegyéi közé sorolta, amelyben a hazának nagy ereje van, mind természeti adottságai, mind népének szorgalmas volta tekintetében. Sok is a gazdag ember, aki fényesen él, állapította meg. A földeket termékenynek, gazdag termést hozónak írta le, s megjegyezte, hogy sok helyen nem ugaroltatnak. Érdemes idézni a Fertő-táj, a Lajta-hegység és a Fertőzug szépségeit, termékenységét megidéző, helyszíni tapasztalatról tanúskodó sorait is. „Leg nevezetesebbek Soprony Vmgye hegyei közt azon alacsony mészköves hegyek, mellyek a Fertőnek n-nyti partján felfelé húzódnak Sirtzig, s a híres Ruszti és Sopronyi borokat bőven termik; és az egész Magyar Orszban leg nevezetesebb kőbányával (Margaréta és Ruszt között) dicsekedhetnek. Itt tsudálhatja bámúlva az érzékeny utazó a természetnek bájoló szépségeit, midőn nk. f. a szép Fertő tavának fényes tükörét, azon túl egy véghetetlen térséget; n-ny. f. a havas Schneeberget, s más szebbnél szebb, magasabb, alacsonyabb hegyeket, dombokat, kies völgyekkel s különbféle formákkal és színekkel; [...] körös-környül mindenütt a tsudálatos természetnek és a fáradhatatlan emberi kéznek különbféle gyönyörű s hasznos munkáit szemléli. Bóldog órák mellyeket itt töltöttem!”³²

Vas vármegye esetében a földminőséget Magda sommás megállapítással jellemezte, miszerint a „föld nem éppen fekete, de még is termékeny, noha a gondos művelést, kiváltképp némelly soványabb részei (a Tótság) meg kívánják.”³³ Ezzel összefüggésben a megye általában jó termést ad különbféle gabonákból, olajos magvakból, dohányból, a legelők füve jó, így sok a szarvasmarha, a csererdőkben pedig sok sertést tartanak. A társadalmi különbségekre utalva Magda a vendek elmaradottságát emelte ki a következő módon: „A városoknak nagy számából következőt lehet tenni a pallérozódásnak minéműségére, leg pallérozatlanabbak a sok dologgal annyira terhelt Vandalusok, hogy a maguk tökéletesebbitésére semmi idejek nem maradt, sőt a járom alatt tsak nem baromi

²⁸ Grailich 1818 (2004). 26.

²⁹ Uo.

³⁰ Végláthatatlan.

³¹ Magda Pál: Magyar országnak és a határ őrző katonaság vidékének legújabb statistikai és geográfiai leírása. Trattner János Kiadása, Budapest, 1819. 342.

³² Magda 1819. 332–333.

³³ Magda 1819. 305.

állapotra jutnak. Helytelenül tartják ezen szomorú állapot okának a nemzet butaságát.³⁴ Később mégis szegény ügyefogyottnak³⁵ nevezte őket.³⁶

Magda írásához képest megint öt évvel később jelent meg Kunits Mihály több Vas megyei uradalom leírását is tartalmazó munkája, a magyar királyság topográfiai leírására vállalkozó, valójában 43 uradalmat részletező kötet. Ez Grailich írásához hasonlóan mélyebbre ásott a területek jellemzésében, és kizárólag helyszíni tapasztalatokon alapult.³⁷ A gyepüfuzesi (Kohfidisch) Erdődy-uradalom kapcsán Kunits egy érdekes felvetéssel, a környezeti determinizmus sajátos formájával indította írását. Vajon van-e kapcsolat az uradalmi központ ékessége, a kastély vagy vár gazdagsága és az uradalom gazdagsága között? E kérdésre közvetlen választ nem kap az olvasó, ugyanakkor Kunits írásában feltűnő, hogy a parasztság nem a „légüres” társadalmi térben, csak a természeti viszonyok által determinálva gazdálkodik, hanem összefüggésben a földesúr, Erdődy gróf tudásával, törekvéseivel, vezetésével, aki így maga is hozzájárul a gazdálkodás sikeréhez. A természeti, pl. a talajadottságok így nem determinálnak már kizárólagosan, a nehézségek sok munkával áthidalhatók. „Itt a talaj nagyjából tömör agyag, és gyenge termőképességű; négyezer jól fel kell számítani, mindazonáltal szorgalmas műveléssel minden szokásos gabonaféle jól megterem, és sok fáradozással szép gabona, különösen jóminőségű búza termesztethető. Hajdinát nagy mennyiségben termelnek; a közeli hegyek és folyók miatti erős dér gyakran okoz károkat bennük. Törökbúzát nem termesztene. Csak búzának hagynak ugart, egyébként az ismert váltógazdálkodást szorgalmasan alkalmazzák.”³⁸ A gazdálkodásban emellett a svájci fajtájú szarvasmarhatenyésztést emelte ki, s hosszasan Erdődy gróf előmutató fejlesztéseit, gépesítési törekvéseit, sikereit, amely a vörösvári uradalom tárgyalásakor is visszaköszönt.

Csakúgy, mint Széchenyi Pál apáti (Gencsapáti) birtokának tárgyalásakor. „A birtok jól és szorgalmasan működő mezei gazdaságában különösen figyelemreméltó a valódi svájci szarvasmarhákból álló szép svájceráj, amelyet Pál gróf Apátiban 5 évvel ezelőtt hozott létre, és amelybe az egyik legnagyobb és legszebb bikát és öt nagy tehenet Svájcban, St. Gallenben vásároltatta és szállította onnan Apátiba.”³⁹ A vörösvári (Rothenurm) Erdődy-uradalom leírásában érdekes elem, hogy Kunits *Bél Mátyással ellentétben már nem hátrányos tényezőként tekint Ausztria közelségére.* „Szombathelyről Nagyszentmihályon át Vörösvár mellett egy jó kereskedelmi út vezet, amely Felsőörnél szétválik: jobbra Pinkafőn át Ausztriába, Aspangba, Wiener Neustadtba és Bécsbe, balra az út Stájerországba,

³⁴ Magda 1819. 306–307.

³⁵ A szerző inkább a lakosság kiszolgáltatottságára utal ezzel a szóval, melynek pejoratív jelentéstartalma későbbi jelentésváltozás/bővülés következménye; eredetileg a saját érdekét („ügyét”) érvényesíteni képtelen emberekre használták.

³⁶ Magda 1819. 309.

³⁷ Ism.: *Tilcsik György*: Kunits Mihály 1820-ban készült leírása hat Vas vármegyei uradalomról. 1. rész. Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények 36. 2011. 2. 15–18.

³⁸ *Tilcsik* 2011. 21.

³⁹ *Tilcsik György*: Kunits Mihály 1820-ban készült leírása hat Vas vármegyei uradalomról. 2. rész. Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények 37. 2012. 1. 37.

Lafnitz faluba visz. [...] A megnyitott, jóminőségű kereskedelmi út több tartomány közötti kapcsolatot megkönnyíti, módfelett mozdítja elő a kétoldalú közlekedést, kereskedelmet és ipart, továbbá jótékony hatással van lakosságuk kereseti lehetőségeire. Azok a magyar vármegyék és vidékek, amelyek Stájerország és Ausztria határainak közvetlen közelében fekszenek, valóban előnyösebb és szerencsésebb helyzetben vannak, minek utána a magyar mezőgazdaság termékeinek kereskedelme ott oly annyira élénk⁴⁰ Ugyanakkor, így Kunits, „[e] hegyes és sűrűn lakott vidéken nagyon kevés a szántóföld, ámbar az emberek tudják, hogy itt spórolósabban, takarékosabban, gondosabban kell bánni a földdel, mint Debrecen vidékén, [és] az még így sem ad elegendő táplálékot a falusi népnek. A szükség az ipar felé hajtja az embereket.” Ez a föld a hegyekben különösen silány, a kenyér megtermeléséhez sem elég, a síkvidéken rögös, amely nagy szorgalmat vár a jó terméshez, amit meg is adnak a jobbágyok, akik nem ugaroltatnak, csak az uradalmi földeken, ahol minden negyedik év ugar.⁴¹ Ennek magyarázatát a németújvári (Güssing) uradalom (Vas vármegye) tárgyalásakor kapta meg az olvasó: az ugaroltatás elhagyására a földszűke miatt került sor. Ezen uradalom esetében hasonlóan látta a gazdálkodást, ahol „[e] serény emberek fáradhatatlan szorgalma, fáradtságos munkája és gondos földművelése azonban e föld legsilányabb részein is kicsikar minden gabonaféleséget és terményt.” A gondos művelésbe beleértve a trágyázást is, amelyre a orosz földminőség miatt volt szükség.⁴² Ugyanitt a cigányokról is úgy emlékezett meg, mint akik azonban hasznos munkára vannak fogva és ezért rendet tanulnak és szorgalmasak lesznek, vagyis hitt a pozitív társadalmi környezet civilizációs-integratív szerepében.⁴³ Mégis, „minden fáradtságos szorgalom mellett sem tudja a föld eltartani azt az embertömeget, amely lakja őt. A környék minden részéből mindkét nemű dolgos és szegény parasztok százai és ezrei vándorolnak évente Magyarország szerencsésebb vidékeire aratni, csépelni és kaszálni: ők e munkákra nem készpénzben fizetett napi bérért, hanem a gabona bizonyos részéért szegődnek el, amelyet learatnak és kicsépelnek. Ilyen módon szerzik meg és viszik haza télre kenyérüket természetben. Talán lehet egy ilyen nép szorgalmát és iparkodását vitatni? Vagy tőle a megbecsülést megtagadni?”⁴⁴ Vagyis Kunits már a 19. század első negyedében rámutatott a későbbi Dél-Burgenland agrártúlnépesedésére, a földszűke és vándorló életforma problematikájára. Kunits uradalom-leírásai összességében tulajdonképpen a reformkor haladó földesurainak méltatásai egyben, ahol a fejlődés elemeit, irányait vette számba az író. Az itt most kevésbé részletezett körmendi Batthyány uradalomnál így a mocsárlecsa-

⁴⁰ Tilcsik 2012. 39.

⁴¹ Tilcsik 2012. 40.

⁴² Demeter Gábor – Horváth Gergely Krisztián: Sopron vármegye az ország gazdaságában és társadalmában az 1728. évi országos adóösszeírás tükrében. Szempontok egy összehasonlító vizsgálathoz. Soproni Szemle 77. 2023. 2. sz. szintén erre a következtetésre jut az 1728-as soproni adatok kiértékelésekor, azaz a orosz szántókat trágyázzák, így ezek hozama így sem lesz magasabb a nem trágyázott földekénél. Ezek szerint 100 év alatt nem sokat változott a terület e tekintetben.

⁴³ Tilcsik György: Kunits Mihály 1820-ban készült leírása hat Vas vármegyei uradalomról. 4. rész. Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények 37. 2013. 1. 33.

⁴⁴ Tilcsik 2013. 35.

polás⁴⁵ vagy a szentgotthárdi uradalomnál a Rába és a Lapincs első szabályozási kísérletei vagy a fenyőültetvények létesítése kapott sok figyelmet.⁴⁶

Fényes Elek 1836-os munkájában szintén igen részletes vármegyeleírásokat találhatunk, a már megszokott tartalmi felépítésben, az általános természeti viszonyoktól indulva az egyes települések rövid jellemzéséig bezárólag. A gazdálkodási viszonyok jellemzése Fényesnél is a már ismert kereteket adta vissza – Moson és Sopron sík vidékének jobb, Vas és Sopron vármegye nyugati részének rosszabb földminőségével, ugyanakkor új információk is szép számmal vannak. Így az óvári uradalom esetében virágzó rétekké és termékeny gyümölcsösökké változtatott pusztaságokról, őszi másodvetésekről, fellendülő juhtenyésztésről olvashatunk.⁴⁷ „A pallérozott mezei gazdálkodást, – az óvári uradalom, – akár magát a földmívelést, akár a haszonvehetetlen földek haszonvehetővé tételét, akár a házi állatok célirányos nemesítését tekintjük: oly szép előmenetellel folytatja, hogy az, nem csak ezen megyének, hanem egész hazánknak is dízére szolgál. [...] A jobbágyok földjeiket igen jól mívelik, szorgalmatosan trágyázzák; – jó lovakat nevelnek, s a szálasabb szép ökröket örömet megszerzik, a honnan a m. óvári baromvásár kedvező piac a szép ökrökre.”⁴⁸ A soproni megyei gazdaság jellemzése még a mosoninál is gazdagabb, s ennek háttereként országos összevetésben Fényes mindhárom népcsoportra egyaránt jellemző szorgalmat emelte ki – amelyet akár a „fejlettség” szinonimájaként is értelmezhetünk. „A nemesebb szorgalom a mezei gazdaság körül, szép előmenetelt tézsen kivált a nagyobb birtokosoknál, hol a váltó gazdaság, lóhere, luczerna termesztéssel, a barmok gondosabb tartásával, s nemesítésével párosulva, majd csak nem általánoson bé van hozva. Egyébiránt a kisebb nemesség, s a jobbágyság még eddig megmaradt a réginél, csak hogy itt a köz emberek is nagyobb szorgalommal mívelik földjeiket, mint más déli és keleti vármegyékben. így a takarmány körül nagyobb gazdálkodás uralkodik; földjeiket jobban s többször megszántják; sok helyt a földnek kétszeres hasznát veszik, minthogy az őszi tarlóban fejrépát, vagy hajdinát vetnek.”⁴⁹ Vas megye változatosabb, pontosabban egyenetlenebb képet mutatott Fényes bemutatásában. A földminőségben öt eltérő tájegységet is elkülönített, amelyet aztán a terményadottságokban is jól érzékeltetett. A népek esetében pedig a vendek adták a negyedik kategóriát, de az ő megítélésük is legalább részben, szorgalmuk szempontjából pozitív volt, mert „[á]taljába jó dolgosok, úgy hogy a magyarok rónaságain a vendus csépelőket, kaszásokat legörömostebb látják; továbbá a hegyes részeken felette szegények, hanem a rónaságon vagyonosok. Mindazáltal eledelek közönségesen még is szegény; így kenyérnek gabonát, hajdinát, kukuricrát, kolompárt, bükkönt, sőt kukuricza

⁴⁵ Tilcsik György: Kunits Mihály 1820-ban készült leírása hat Vas vármegyei uradalomról. 3. rész. Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények 37. 2012. 2. 42–50.

⁴⁶ Tilcsik György: Kunits Mihály 1820-ban készült leírása hat Vas vármegyei uradalomról. 5. rész. Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények 37. 2013. 5–17.

⁴⁷ Fényes Elek: Magyar országnak s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapota statistikai és geographiai tekintetben. Első kötet. Trattner-Károly, Pest, 1836. 172–177.

⁴⁸ Fényes 1836. 179, 181.

⁴⁹ Fényes 1836. 252.

csutkát is öszve zagyválnak; s a kövér rónaságon lakó vendus szép búzáját inkább eladja, mint megegye. [...] Culturájok csekély, litteraturájok semmi; mert egynéhány evangéliumon, s imádságokon kívül, más könyv nyomtatásban nincsen.”⁵⁰

Sopron megye kapcsán a 19. század első feléből értékes forrás a felsőlövői evangélikus lelkész, Gottlieb August Wimmer rövid megyeleírása, mely 1840-ben látott napvilágot, amelyben a szerző, ha nem is a legszebb, de a legtermékenyebb, terményekben leggazdagabb megyék közé sorolta Sopront.⁵¹ Azonban a mezőgazdálkodás fejlettségét kortársaihoz képest másképp látta, ugyanis élénken ostorozta a németek „szorgalmát”, akik nemcsak a háromnyomásos földművelést, hanem a legeltetés sajátos rendszerét (Hutweide) is bevezették,⁵² amelyek miatt sok jó talaj marad megműveletlenül. De a szántóföldi gazdálkodás fellendülését akadályozó tényezőként emlegette fel a magyar társtulajdoni örökösödési rendszert is. De még így is a helyi szükségleteken felüli gabonatermesről számolhatott be, jóllehet megfelelő gépesítéssel ennek háromszorosát is el tudta képzelni.⁵³

Végül a német nyelvterületen *Kronprinzenwerk*nek is nevezett *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben* című monográfiásorozat megfelelő vármegyeleírásait veszszük számba (Vas megye esetében kiegészítve a hasonló sorozatnak indult, ám csonkán maradt „Borovszky” megyeleírásával), amelyek a 19. század végének állapotját, szemléletét tükrözik. Érdemes tehát arra koncentrálnunk, hogy mi az, ami változott a századeleji leírásokhoz képest. Radiczky Jenő például Moson megye esetében állapította meg, hogy a hanyatló állattenyésztés miatt az már főleg csak tejjel látja el Bécset,⁵⁴ a társadalmi átalakulást illetően pedig a közép- és kisbirtokosok megritkulásáról számolt be – utóbbiak sorában már csak a Heidebauereket, a módos német parasztságot találni, akik a nagybirtokok dominanciája mellett bírtak némi földtulajdont.⁵⁵ Sopron vármegyében Mosonnal szemben viszont felívelő marhatenyésztésről, illetve sertésenyésztésről és cukoriparról (cukorrépatermesztés) számolt be Bella Lajos, a gazdálkodás körülményeiről viszont nem sokat tudhat meg az olvasó a régész-tanár szerzőtől.⁵⁶ Balogh Gyula Vas megyei leírása a már ismert mezőgazdasági viszonyok rövid áttekintésére szorítkozott (fejlett mezőgazdaság a hegyekben rosszabb, a síkságon jobb talajadottsággal).⁵⁷ A „Borovszky” viszont

⁵⁰ Fényes 1836. 348.

⁵¹ Wimmer, Gottlieb August: Das Ödenburger Komitat im Königreich Ungarn, Kreis jenseits der Donau. Müller, Wien, 1840. 1. 6.

⁵² „(...) sondern das böse System der Hutweide läßt beinahe eben so viel und gewöhnlich den bester Boden unberührt liegen.” („(...) hanem a legeltetés kártékony rendszere is érintetlenül hagy ugyanannyi (és többnyire a legjobb) földet.”) Itt minden bizonnyal a szabad legeltetésre utal, ami bizonyos körülmények között valóban káros lehetett a veteményekre.

⁵³ Wimmer 1840. 7.

⁵⁴ Radiczky Jenő: Mosonmegye. In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben*. Magyarország IV. kötete. A Magyar Királyi Államnyomda kiadása, Budapest, 1896. 440. 443.

⁵⁵ Radiczky 1896. 442.

⁵⁶ Bella Lajos: Sopronmegye. In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben*. Magyarország IV. kötete. A Magyar Királyi Államnyomda kiadása, Budapest, 1896. 416.

⁵⁷ Balogh Gyula: Vasmegye. In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben*. Magyarország IV. kötete. A Magyar Királyi Államnyomda kiadása, Budapest, 1896. 362.

ezt a képet részletezte tovább, strukturáltabb áttekintéssel, rövid uradalomleírásokkal. A fejezet szerzői egyebek mellett intenzívebb művelési módokról (a nyomásos gazdálkodás elhagyásáról), a nagyobb birtokokon magas fokú gépesítettségéről, műtrágyahasználatról, dunántúli összevetésben kedvezőbb birtokviszonyokról (nagyobb arányú egyéni, kisbirtokokról), országosan kiemelkedő mezőgazdasági munkás/művelt terület arányról (itt egy mezőgazdasági munkásra alig esik egy hektár) számoltak be részben az 1890-es népszámlálás adatai alapján. A termelési ágak közül különösen a svájci fajtákkal dolgozó szarvasmarhatenyésztést emelték ki és részletezték a megye birtokosainál (ennek előzményét már láttuk pl. Kunitsnál). Vagyis e munka a megye egészét tekintve emelte ki gazdálkodásának fejlettségét, a területi különbségekre nem volt tekintettel.⁵⁸

A *Kronprinzenwerk*ben Hermann Antal néprajzi fejezete a hienczekről az, amely részletesebben taglalta a németajkú nép (a későbbi „burgenlandi őslakosság”) gazdálkodási viszonyait, ahol részben Kunits megállapításai visszhangoznak (Vende Ernő hasonló alfejezete a „Borovszky”-ban nem tér ki erre⁵⁹). „Ezen a hegyvidéken többnyire a rengetegektől kellett kenyéradó irtványokat elfoglalni. A szántóföldek helyenként meredek lejtőkre kapaszkodnak és néhol csak kevés zabbal és burgonyával fizetik a keserves ve-rejtéket. A kevés völgytalaj nagyrészt vizenyős rétság. Regényes, de szegényes vidék ez; többnyire sanyarú munkával jár itt a kenyérkeresés. [...] Minthogy talajuk szegénységénél fogva igazi jómódú földművelő parasztok nem igen lehetnek, városi életük meg csak egy-két helyen fejlődhetett kedvezően: nincs elég határozott társadalmi jellegök. [...] A hiencz fő foglalkozása az állattenyésztéssel összekötött földművelés. Kevés szántója sok helyt nagyon el van aprózva és szétszórva;⁶⁰ nem nagyon fejlett módon, néhol sajátságos szerszámmal (nyári szán, lejtő-eke – Leitenpflug) való megmunkálása időveszteséggel és erőforgácsolással jár s nem is fizet jól. A hieneznek tehát, hogy elegendő kenyere legyen, aratnia kell ott is, a hol nem vetett. Míg hegyei közt megérik az a kevés gabonája, melylyel különben gyakran az asszony-nép is megbirkózik, a hiencz paraszt elmegy aratni vagy csépelni mosoni szomszédjához s a magyar Alföldre, néha Alsó-Ausztriába is, és így szerzi meg sokszor egész évre való kenyerét.”⁶¹ Emellett Hermann házművelés-jellemző sorai

⁵⁸ Németh József, *Vende Aladár, Reiszig Ede: Vasvármegye mezőgazdasága és állattenyésztése*. In: Vas vármegye. Magyarország vármegyéi és városai (Magyarország monografiája.) A Magyar Korona országai történetének, földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közművelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája. Szerk.: Sziklay J. és Borovszky S. Budapest, 1898. 412–427.

⁵⁹ *Vende, Ernő: Hienczek*. In: Magyarország vármegyéi és városai (Magyarország monografiája.) A Magyar Korona országai történetének, földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közművelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája. Szerk.: Sziklay J. és Borovszky S. 379–384.

⁶⁰ A széttagolt szántók, a sokféle, általában kevés kereskedelmi hasznot hajtó termény egyidejű termesztése mind a premodern östermelő agrárnépesség túlélési stratégiájának része: ha az egyik termésfajtát elpusztítja valamilyen természeti csapás, akkor a másiktól még lehet hasznot remélni. A paraszti földek, különösen a jobbágyság földjei elsősorban éppen ezért tagoltak: a paraszti családi gazdasága sosem a haszon növelésére, hanem a kár csökkentésére tervezték. Az országleírások szerzői többségében tanult, klasszikusan képzett értelmiségiek voltak, akiknek érthetetlennek tűnhetett ez a gazdálkodási mód és mentalitás.

⁶¹ *Hermann Antal: A hienczek*. In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben*. Magyarország IV. kötete. A Magyar Királyi Államnyomda kiadása, Budapest, 1896. 395–396., 398.

között a mai kelet-nyugati fejlettségi különbségek meglétét is felfedezhetjük. „Ha horvát vidékről érkezünk, meglep a hiencz ház csinosága, tisztasága. Azonban ha nyugat felől lépünk hiencz földre, akkor a gazdag stájer parasztnak várszerű, emeletes épületei után kisszerűnek találhatnák a hiencz házat. [...] A ház régebben fából volt, most többnyire kőből épül, s cserép- vagy fazsindely fedí. [...] A hiencz terület délkeleti részén, a hol a hienczség a magyarsággal és szlávssággal érintkezik, sok helyen a faház dívik.”⁶²

A rurális fejlettség mintázata 1720-tól 1910-ig – térképeken

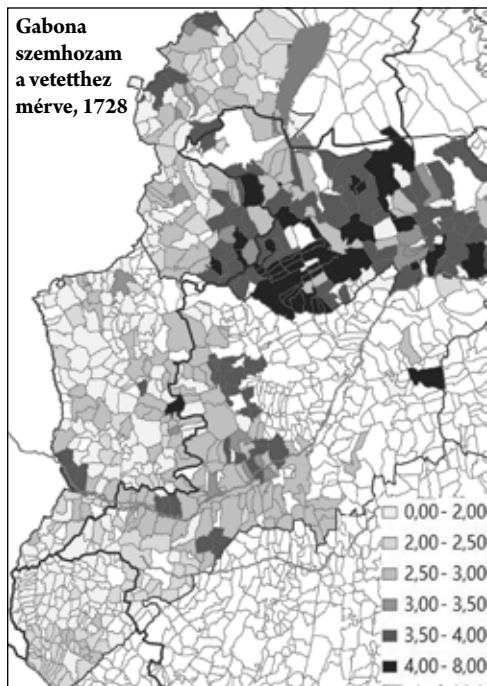
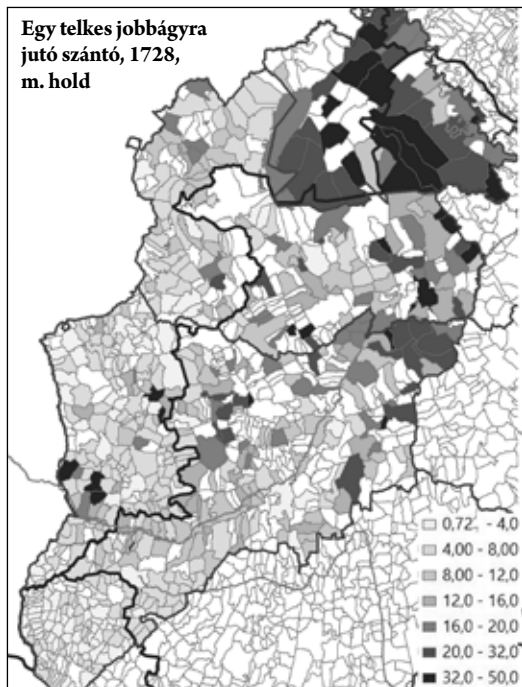
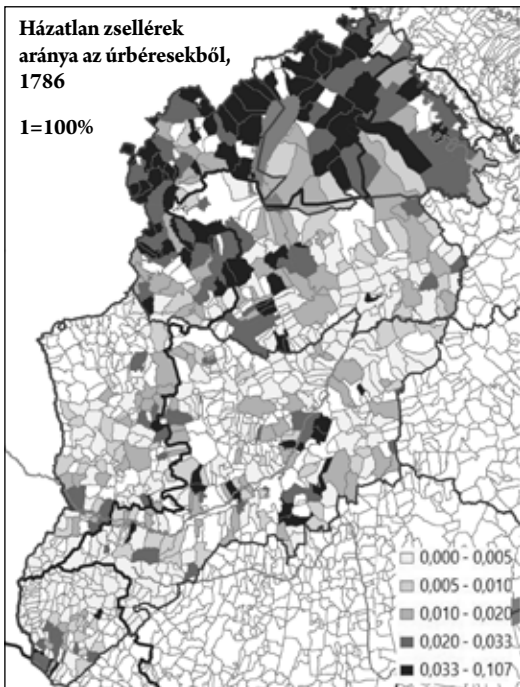
Az egyes vármegyéket összevető kvalitatív leírások után nézzük meg, hogy a település-szintű országos adatsorok kvantitatív elemzése miről tanúskodik, mennyiben tükröződnek vissza a térképre vetített adatokban a vármegyeleírások megállapításai. Az 1728-as országösszeírás ugyan részletesebb,⁶³ mint az 1720-as Regnicolaris Conscriptio, de csak 11 megye anyaga maradt fenn, így Mosonról innen nem kapunk képet, csak az 1720-as, török kor utáni adatokból, melyek a társadalmi-gazdasági élet jóval szűkebb szeletét ölelik fel. Ellenben Vas és Sopron területi egyenlőtlenségeinek mintázata mindkét összeírás alapján vizsgálható, bár a megye számos (és nem ugyanazon) települése adathiányos. Szintén a 18. századból áll rendelkezésre az 1767-es úrbérrendezés utáni javított, 1786-ra datálható összeírás, mely a népszámlálással ellentétben csak az úrbéres népesség (jobbágyok, zsellérek) viszonyairól ad – igen részletes – útmutatót, ugyancsak településszinten. Mindezt kiegészítve a II. József korabeli népszámlálás inkább társadalom- mint gazdaságstatisztikai szempontból releváns adataival, a 18. század végi regionális differenciáltságról viszonylag jó képet kaphatunk (immár Moson megyére is).⁶⁴ Az 1880 és 1910 közötti időszakra már jóval bővebb adatokkal rendelkezünk a digitálisan feldolgozott és GIS segítségével vizualizált népszámlálások jóvoltából.⁶⁵

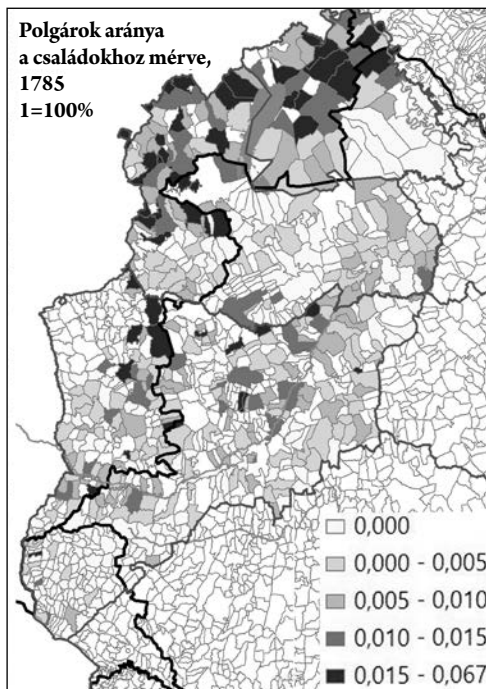
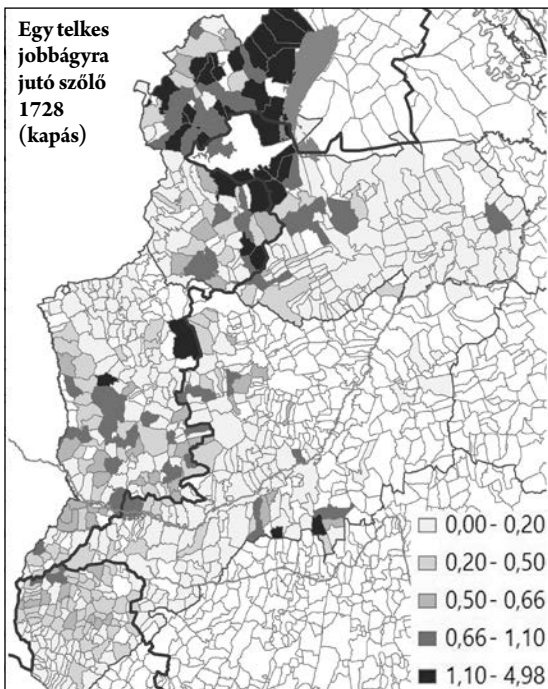
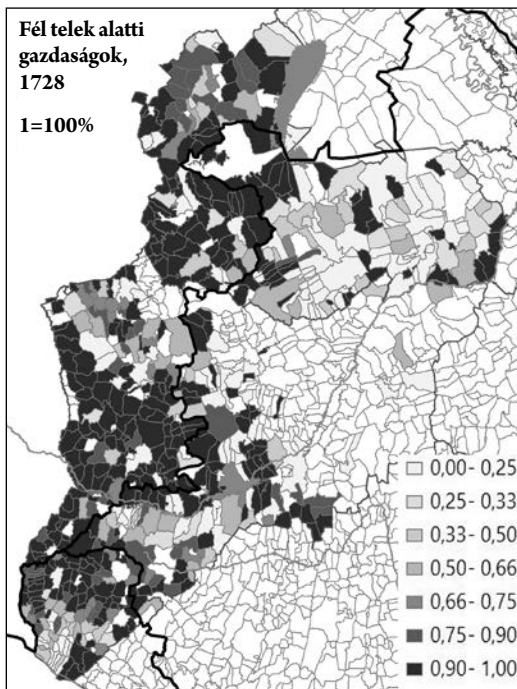
⁶² Hermann 1896. 397–398.

⁶³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), Központi Statisztikai Hivatal, Iratgyűjtemények (volt F iratgyűjtemény) (1701-1996), XXXII-23-j-12, 31-85. doboz. Az 1728-as adóösszeírás feldolgozásának anyaga. Eredeti anyag: MNL OL X MF 8374–8386. (1728 évi összeírások a budapesti és megyei levéltárakból: X 1856; 1876; 1886; 1930; 1933; 1941; 1947; 1970; 9671; 9733; 9588; 9706; 9765)

⁶⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), A 39 A Magyar Kancelláriai Levéltár, Acta Generalia (1770-1848), 3688/1786; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), F 51 Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak, Gubernium Transylvanicum levéltára (13. sz.-19. sz.), 1785/86-i úrbéri összeírás; *Acsády Ignác*: Magyarország népessége a pragmática sanctio korában 1720–21. Statisztikai Hivatal, Budapest, 1896.; Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). KSH, Budapest, 1960.; II. József népszámlálásának községi adatai. KSH Népeségutómányi Kutató Intézetének Történelmi Demográfiai Füzetek 15. Szerk. Dányi Dezső, Faragó Tamás és László Géza. KSH NKI, Budapest, 1996.; Pótlás az első magyarországi népszámláláshoz 1786–87. Történelmi statisztikai tanulmányok 2. KSH, Budapest, 1975.; *Fónagy Zoltán*: A nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában. Adattár I–II. MTA BTK TTI, Budapest, 2013; *Lexicon locorum Regni Hungariae populosorum anno 1773 officiose confectum*. Szerk. Illés József. Magyar békeküldöttség, Budapest, 1920.

⁶⁵ <http://gistahunarorum.abtk.hu>

A vármegyeleírások a társadalmi összetételről általában nem közöltek adatokat (kivéve Grailich-ot), inkább a népesség szorgalma, gazdálkodási színvonalának fejlettsége kapott figyelmet. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy 1720-ban a zsellérek aránya a térségben jól azonosítható mintázatot adott, elsősorban Moson vármegye Fertő-tótól keletre eső részén volt jellemző a magas zsellérearány, a majdani óvári uradalom területén, valamint Sopron környékén, a mai Burgenland területén. A zsellérség felülreprezentáltsága azonban önmagában még nem utal szegénységre, mert iparosok, bér-robotolók, nem telki állományú földek birtokosai lehettek közöttük, ami a statisztikákban nem tükröződik (a nem telki állományú, de jobbágykézen lévő szántó aránya a terület közepén volt magas). 1728-ban, a pontosabb összeírás eredményeként Sopron megye legkeletibb része és legnyugatibb, ma Burgenlandhoz tartozó területén volt jellegzetes a házatlan zsellérek elterjedése – zömmel nagybirtokokhoz kötődően. Szintén jellegzetes, hogy Sopron burgenlandi környékét leszámítva viszont magyar területen volt a leggyorsabb a telkes jobbágy arányának eróziója 1720 és 1786 között. Nem változott azonban a jobbágyok aránya a Vasi-Hegyhát két oldalán és Mosonban, illetve Soprontól északra – itt már 1720-ban is eleve sok volt a zsellér (a nagybirtok korai térnyerését mutatja), és egy évszázaddal később is, ahogy Grailich adatai mutatták.

A földek termékenységét illetően, 1720-as adatok alapján, szembeötlő a mai Burgenland déli részének hátrányos helyzete, ahogy az általában kitént a Vas megyei leírásokból is. Hasonlóan látványos a három megye mintázata a telkes jobbágyokra jutó földnagyságokat illetően: a mai Burgenland területén látványosan kisebb volt a jobbágyi földmért 1720-ban de 1728-ban is (Sopron északi részét kivéve). Értelemszerűen a rétek mérete (de a legelők hozama is) is a Rába és a Hanság vidékén – ma is magyar területen – továbbá Moson megye magyar oldalon maradt részén volt nagyobb 1728-ban. A nyomások száma viszont a fentiekkel szemben észak-déli megosztottságot mutatott (északon volt többnyomásos gazdálkodás – akár mennyire is „ekézte” azt a „dél-burgenlandi” származású Wimmer). A későbbi Burgenland északi részén jóval több település nem volt képes 1728-ban megtermelni a saját kenyérszükségletét, mint Dél-Burgenlandban, vagy éppen a mai magyar oldalon, annak ellenére, hogy Burgenland északi része termékenyebb volt 1720-ban, mint a déli rész. 1728-ban a mai Burgenland területén a maghozam 2 és 3 között ingadozott (északon volt magasabb, délen alig kettő), míg a magyar területen 3 felett volt – a differencia a mai határ mentén is igen jellegzetes. Az iparosok arányát tekintve viszont megint nem volt efféle mintázat, miként a *deserta* telkek aránya sem mutatott effélet. Az irtásföldek aránya Burgenland közepén mutatott csak értékelhető mintázatot. A fél telek alatti jobbágyok aránya Burgenlandban és ideát is egységesen magas volt 1728-ban, csak a megyék legkeletibb részei mutattak kedvezőbb helyzetet. Az egy telkes jobbágyra jutó szőlőterület Moson burgenlandi részén, Soprontól délre és Közép-Burgenlandban volt magas, de ennek zömmel természetföldrajzi okai voltak.

A belpiachoz való közelség mintázata (Vályi 1797-es adatait rendezve) a látható képnél sokkal bonyolultabb, mert Burgenland számos települése az osztrák tartományokat jelölte meg piacként 1728-ban. Az egy úrbéresre jutó szőlőterület nagysága 1786-ban – a

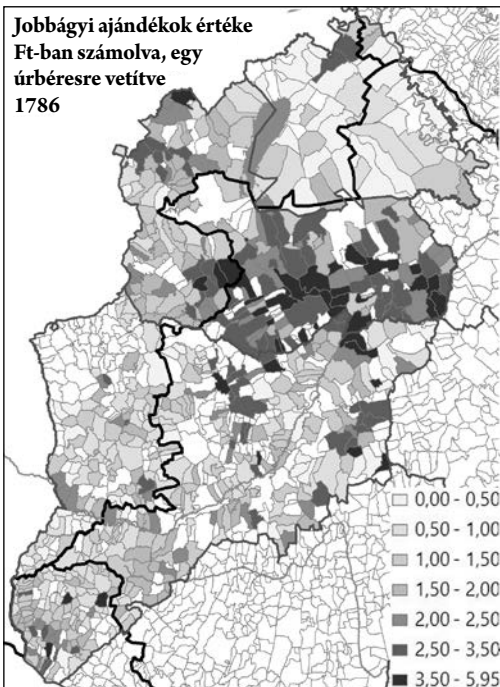
Rábától nyugatra – csak a mai magyar-osztrák határ túloldalán volt értelmezhető, magyar oldalon nem járult hozzá a jobbágyi életminőséghez a szőlőhozam. 1720-szal szemben az 1786-os földminőség kapcsán már nem tehető különbség a burgenlandi és magyar oldal között (értelemszerűen a Fertő-Hanság vidéke kapta gabonatermőképessége alapján a legrosszabb besorolást). A gyalognapban kifejezett robotnapok száma viszont magyar oldalon ugrásszerűen megnőtt így – mivel a robotnapok a társadalmi differenciáltságot tükrözték –,⁶⁶ kimondható, hogy a telkes jobbágyok aránya (és üzemmérete) magyar oldalon volt kedvezőbb. A házatlan zsellérek aránya a század végén is a későbbi Burgenland északi felén mutatott magas értékeket, elkülönülve Dél-Burgenlandtól és a magyar oldaltól, ami korrelált az Esterházy, Széchényi és Batthyány-birtokok elhelyezkedésével. A zsellérek magas aránya e térségben egyértelműen majorkodó, árutermelő uradalmak létét valószínűsíti, mely, Horváth Gergely megállapítása alapján a gabona felvevőpiacaként funkcionáló Bécs közelségével magyarázható.⁶⁷ Bécs (térképen láthatatlan) jelenléte magyarázza Burgenland déli részén a zsellérek alacsony arányát (az árutermelő uralági gazdálkodás másodlagos jellegét). A nem helyi születésű lakosság aránya Moson és Sopron megyében egyöntetűen magasabb volt, mint Vasban (ez a távollevőkre is érvényes), itt tehát nem kelet-nyugati, hanem észak-déli differenciáltság tapasztalható. Az iskolák és önálló egyházközségek elterjedése Dél-Burgenlandban markánsan kisebb volt a magyar és észak-burgenlandi oldalhoz képest 1770 táján. A (rurális településeken élő) polgárok arányában mutatkozó különbségek 1786-ban Moson és Sopron megyében nagyon jól kirajolták a majdani magyar határt – itt az osztrák oldal mutatott érezhetően kedvezőbb értékeket. Ellenben az egy úrbéresre jutó szántóterület nagysága a majdani Burgenland területén mindenütt 8 hold alatt volt, míg magyar oldalon 8 hold felett inkább. Az úrbéressek által a földesúrnak adott ajándékok csak Sopron megyében volt magas értéke, főleg a megye magyarországi oldalán és Sopron környékén (itt osztrák oldalon is).

Ezek után az egyedi változók összegzése alapján kirajzolódó kompozit fejlettségi képen Burgenland északi fele (Soprontól északra) fejlettebb (de a magyar oldalhoz képest nem ugrik ki) (óvári uradalom), Soprontól délre fejletlenebb (és itt a magyar oldal ugyancsak gyengébben fejlett), Vas közepén újra fejlettebb területekkel találkozunk mindkét oldalon, míg délebbre Szentgotthárd környékén ismét mindkét oldal gyengébben fejlett. Azaz, Burgenland területe a 18. században – számos egyedi indikátor jellegzetessége ellenére – összességében életminőségben nem mutatott eltérést a magyar oldal sajátosságaitól. A ma érzékelhető „általános” különbségek tehát (az egyes tényezőkben már ekkor megmutatkozó markáns különbségek ellenére) későbbiek!

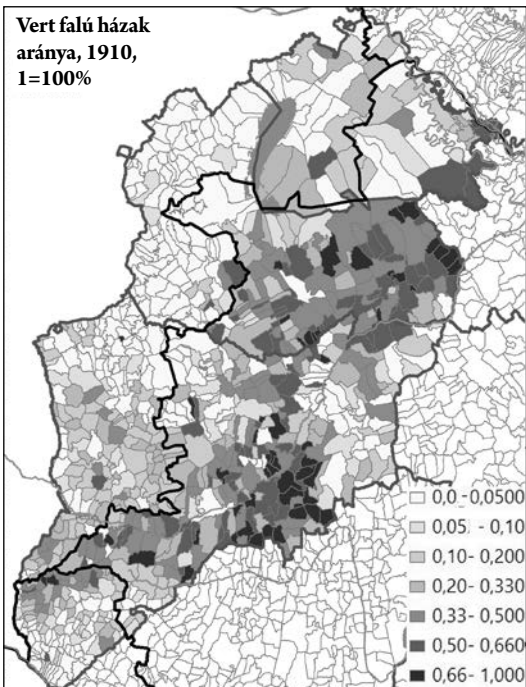
⁶⁶ Szántay, Antal: The „Robot-Abolition” in Hungary under Joseph II. In: Szabo, Franz A. J. – Szántay, Antal – Tóth, István György (eds.): Politics and Culture in the Age of Joseph II. Budapest, 2005. 95–107.; Szántay, Antal: Serfdom in 18th Century Hungary. In: Serfdom and Slavery in the European Economy, 11th–18th Centuries. Edited by Cavaciocchi, Simonetta, Atti della „Quarantacinquesima Settimana di Studi” 14–18 aprile 2013. Firenze, 2014. 263–281.

⁶⁷ Horváth 2013.

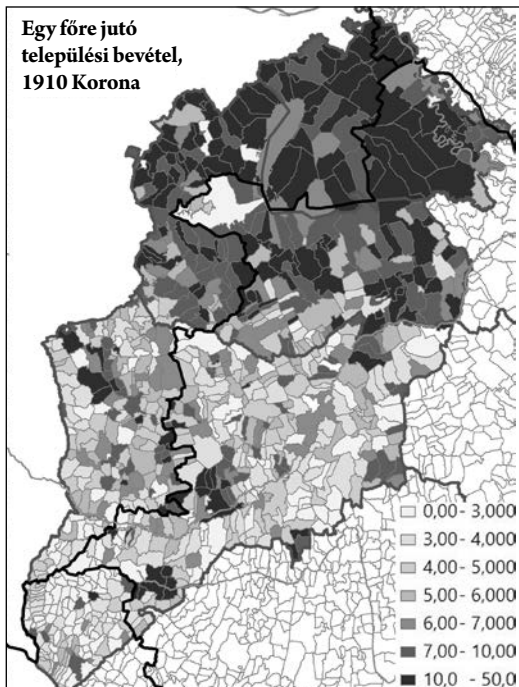
**Jobbági ajándékok értéke
Ft-ban számolva, egy
úrbéresre vetítve
1786**

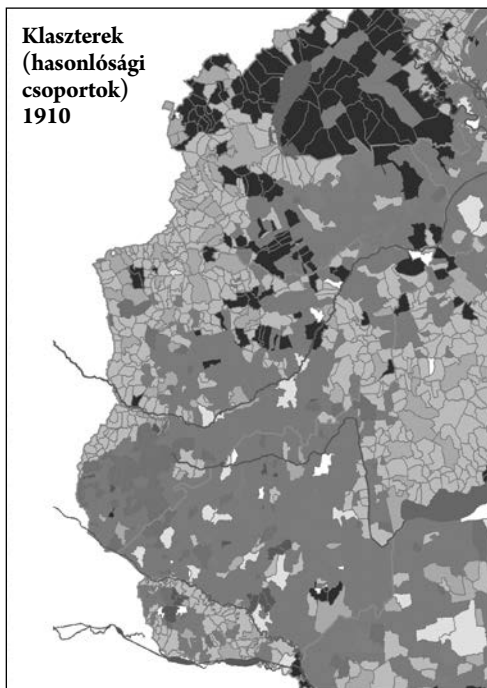
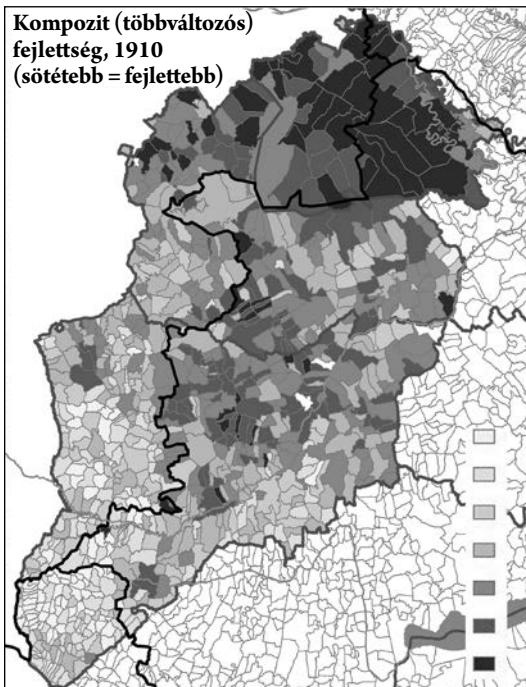
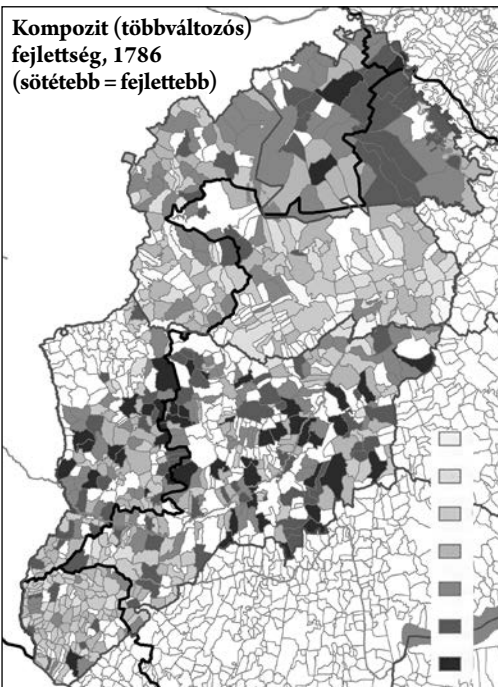

**Vert falú házak
aránya, 1910,
1=100%**

**Egy főre jutó
települési bevétel,
1910 Korona**

Adatbázisunk lehetővé teszi az 1910-es társadalmi-gazdasági-demográfiai jellemzők kiértékelését is a három megyében. Jellegzetes, hogy a vert falú vályogból épült (tehát Beluszky Pál és Győri Róbert klasszifikációjában rossz minőségűnek titulált) házak aránya magyar oldalon, Burgenland legdélebbi csücskét nem számítva (vö. Hermann idézett sorait), látványosan magasabb volt, mint Burgenlandban (itt egyébként Mosont nem számítva a vályogtéglá is ritkább volt), noha a Rába völgye nem volt különösebben messze a hegységektől (annyira biztos nem, mint az Alföld közepe).⁶⁸ A legközelebbi vasútállomástól 1890-ben mért távolság esetében a forgalmi árnyékgónak elhelyezkedése nem mutatja az iménti differenciát, vasúttól távol eső területek mind a mai Burgenland, mind Magyarország területén voltak. Az 1901–1910 közötti tényleges szaporulatot illetően viszont már érzékelhető Dél-Burgenland (csökkenő népesség) elkülönülése a magyar oldaltól, de Észak-Burgenlandtól is.⁶⁹ A születési ráta kapcsán Burgenland déli csücske és közepe mutat jellegzetesen eltérő (alacsonyabb) értéket a magyar oldalától, a többi járásban differencia a két oldal arányszámái között nem tapasztalható. A migrációs szaporulat viszont Moson magyar oldalán és a Rába-völgy magyar szakaszán jóval jellegzetesebb volt, mint Moson osztrák oldalán, míg Burgenland középső és déli részén egyenesen elvándorlással találkozunk. A halálozási ráta délen a burgenlandi, északon fordítva, a magyar oldalon volt magasabb és az osztrákon alacsonyabb. A halálozást illetően a kanyaróban, skarlátban elhunytak aránya nem mutat jellegzetes mintázatot (talán Észak-Burgenlandban kedvezőbben alakulnak a számok), az orvos kezelt holtak aránya pedig Moson német és magyar oldalon maradt részén volt egyaránt magas (Sopron északnyugati szögletében szintúgy), a csökkenés déli irányt mutatott. A gümőkórban elhunytak arányának mintázata szintén nem mutatott jellegzetességet. Az 1910-es alfabetizációs viszonyokban megint nem tükröződik a majdani országhatár, leszámítva Dél-Burgenland átlagostól való kedvezőtlenebb helyzetét, amely viszont már rosszabb értéket mutat, mint a majdani magyar oldal. Kifejezetten magasabb viszont a keresők aránya a 3 megye burgenlandi oldalán, ami persze nem feltétlenül vezet nagyobb családonkénti jövedelemhez (előfordulhat, hogy az alacsony jövedelmek miatt több embernek kell dolgoznia az eltartottak számára).

Az ipari keresők aránya kapcsán megint látványos a különbség a burgenlandi oldal (itt magasabb, egy-két járástól eltekintve) és a magyar oldal között, ami jelentősen felülírta az 1780-as mintázatot is. A nem agrár- és ipari keresők arányát tekintve (1910) nem mutatható ki a későbbi magyar-osztrák határ mentén jelentős eltérés, az egy főre jutó települési vagyon megoszlása pedig inkább észak-déli irányban csökkenő tendenciát

⁶⁸ A vályogtéglás, esetleg paticsfalas megoldások így lehetnek etnikai/kulturális demarkációs vonalak jelölői. A németajkú lakosság hozhatta a saját építkezéskultúráját olyan vidékekről, ahol a masszívabban épített házaknak volt hagyománya.

⁶⁹ Földvári Péter szerint 1910 előtt a szaporodási ráta még a fejlettség proxyjaként is tekinthető országos viszonylatban (utána viszont már nem, „random walk” összefüggést mutat a GDP és a népességnövekedés). *Földvári Péter: A magyarországi demográfiai átmenet nemlineáris időszerelemzése. Demográfia, 51. 2008. 2–3. 244–258.*

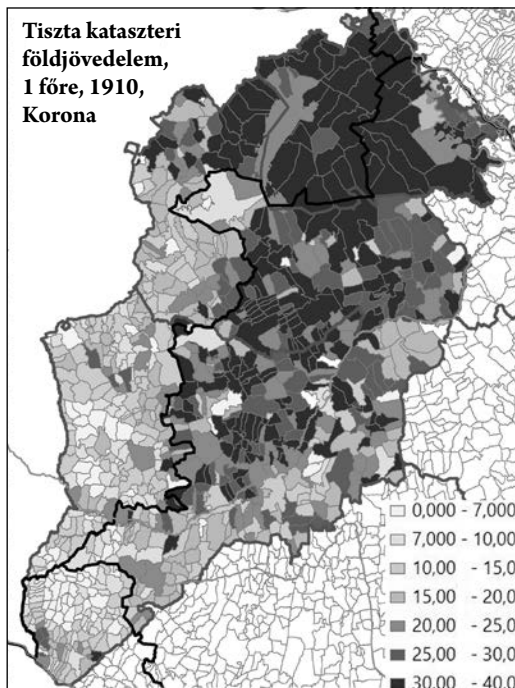
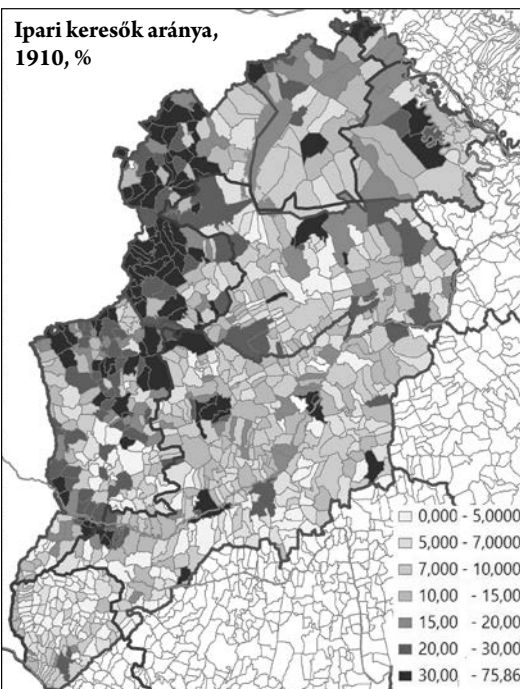
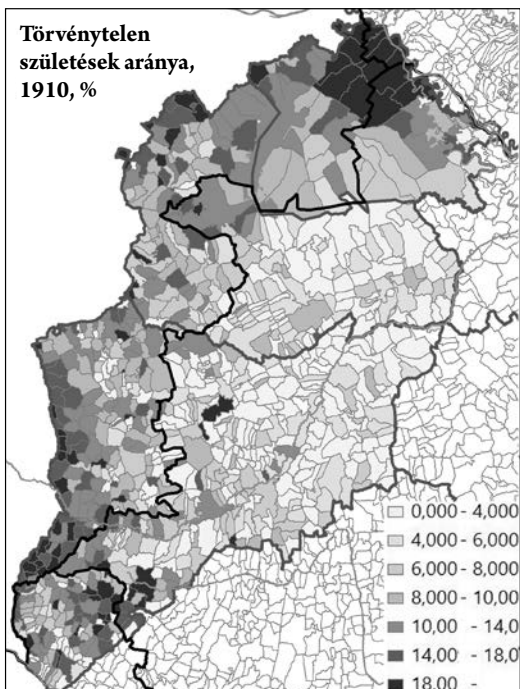
mutat, a későbbi országhatár mentén jelentős, ugrásszerű differencia nem tapasztalható (ugyanaz érvényes az egy főre jutó települési bevételre is). A Rába felső és középső szakasza mentén azonban már látványos az értékek csökkenése. Ugyanígy markáns viszont a mintázat elkülönülése a törvénytelen születések aránya kapcsán, ami nem magyarázható önmagában Bécs urbanizációs hatásával, mert a nemsokára létrejövő Burgenland déli területein is magasabb volt 1901-1910 között a törvénytelen születésűek aránya, mint a magyar oldalon.

Az egy főre jutó földjövedelem tekintetében északon nem volt különbség a magyar és osztrák oldal között – egyaránt magas értékkel bírtak, míg délen a burgenlandi oldal értékei markánsan kisebbek voltak a magyar oldalénál (és az osztrák oldal északi részén mérhetőtől is. Ennek oka, hogy az egy keresőre jutó földméret is kisebb volt itt, Délnyugat-Vas területén, Burgenland déli részén). Hasonlóképpen viselkedett a direkt adó egy főre jutó értékének mintázata is, dél felé csökkent az érték, ezen belül a magyarországi oldalon volt magasabb Soprontól délre. Mintázatának hasonlósága az agrárjövedelmével arra utal, hogy az ipari és terciér szektor jövedelmei nem tudták Dél-Burgenland lemaradását kompenzálni, noha az agrárkeresők 1910-es aránya látványosan kisebb volt a majdani Burgenlandban a többi szektorban mért értékhez képest.

A napszámra kényszerülő kisbirtokosok területi mintázata nem mutatta a kelet-nyugati kétosztatúságot, miként a csecsemóhalálozás sem (ellenben Dél-Burgenlandban értéke nagyon magas volt) és a lakosság korstruktúrája sem mutatott bimodalitást.

Összességében az 1910-es fejlettség (a fenti indikátorok alapján kalkulálva) inkább észak-déli, mint kelet-nyugati lejtőt rajzolt ki. Az azonban igaz, hogy ezen belül 1910-ben a magyar oldal volt fejlettebb, főleg Közép- és Dél-Burgenland viszonylatában. 15 társadalmi-gazdasági-demográfiai indikátor⁷⁰ klaszteranalízise viszont azt bizonyította, hogy a klaszterszám 10-ről 13-ra emelése során az addig nagyjából homogén Dunántúlból kiszakad Burgenland középső és északi része, sajátos régiót alkotva már 1880 táján, elkülönülve a megyék 1920 után magyar kézen maradó részeitől. E térség, tulajdonságait tekintve, meglepően hasonlított az erdélyi Szászföldre, valamint a felvidéki bányavárosokra, szepesi cipszer városokra és Baranya-Tolna németlakta zónájára, míg a Rába vidék teljesen más besorolást kapott, miként a Vend-vidékre (valamint Észak-Nógrádra és Udvarhelyszékre) hasonló Dél-Burgenland is.

⁷⁰ Egy holdra jutó tiszta kataszteri földjövedelem, egy főre jutó tiszta kataszteri földjövedelem, egy főre jutó hasznos földterület, alfabetizáció, infrastrukturális fejlettség, legközelebbi vasútállomástól való távolság, egy főre jutó direkt adó, egy főre jutó települési jövedelem, egy főre jutó települési adó, állami direkt adó a földjövedelemhez mérve, háziiparban foglalkoztatottak aránya, nem agrárkeresők aránya, napszámra kényszerülő kisbirtokosok aránya, birtokosok aránya az agrárkeresőkből, népességnövekedés üteme 1870-1880 között, stb.

Befejezés

Elemzésünk tehát nemcsak azt bizonyította, hogy milyen összetett módon alakultak a fejlettségi viszonyok az osztrák-magyar határtérségben, hanem azt is, hogy a korabeli vármegyeleírások (kvalitatív adatok) sok helyen mennyire jól összecegenek a „szűkszavúbb”, kvantitatív jellegű 18. századi adatforrásokkal, illetve az azok felhasználásával készített térképekkel. 1720-1786 között kimutatható a későbbi Észak- és Dél-Burgenland különbsége, de a déli részek magyar oldalhoz képest érzékelhető lemaradása is. A különösen a dél-burgenlandi települések esetében meglévő „természeti” hátrányok, a rosszabb földminőség hátráltató szerepe az iparosodással, a népesség nagyobb részének ingázóvá válásával (nem beszélve a társadalmi feszültségeket levezető ciszlajtán irányú kivándorlásról)⁷¹ számolódt fel, és a 19-20. század fordulójára némely tekintetben már csökkent az addigi elmaradottság, a magyar területek javára fennálló nyugat-kelet különbségek. A legtöbb vonatkozásban az észak-déli lejtő maradt meg igazán (Bécs szerepe). Dél-Burgenland fejlődése csak a 2. világháború után vett igazán lendületet, hogy a Vasfüggöny leereszkedésével újra a nyugat-keleti különbségek erősödjének fel, csak éppen már az osztrák oldal javára.⁷²

⁷¹ Hilbert Bálint: Ausztria és Magyarország migrációs kapcsolata a dualizmus idején (1870–1910). Földrajzi Közlemények 140. 2016. 4. 362-375. (esp. 372. 4. ábra). Győr, Moson, Sopron és Vas vármegyék 1890 és 1910 közötti együttes vándorlási vesztesége 129 ezer fő; a távozók harmada Amerikába ment, a fő cél pedig Ausztria volt. A nyugat-dunántúli nagybirtok kibocsátó szerepét csak részben erősítik meg az ismert adatok: habár a régió vándorlási különbözete 1900 és 1910 között lakosságárányosan nagynak számított az országban, Puskás Júlia adatai alapján 1899–1913 között Vas a közepes, Sopron és Moson az alacsony kibocsátási intenzitású megyék közé tartozott. Faragó Tamás: Népességnövekedés–asszimiláció–vándorlás. Adatok a Nyugat-Dunántúl társadalomtörténetéhez az első világháború előtt. Századvég, Új folyam, 12. 1999. 34–57. (esp. 39); Faragó Tamás: Az 1851–1910 közötti időszak vándorlástörténetének újragondolása (I. rész). Demográfia 60. 2017. 2–3. 197–234. (esp. 220–222.); Puskás Julianna: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban, 1880–1940. Budapest, 1982. 99., 111. térképe.

⁷² Ld.: Jankó, Ferenc, Bottlik, Zsolt, Győri, Róbert: Vienna's South-Eastern Hinterlands: Regional Development in the Austrian-Hungarian Border Area, 1910–2011. European Countryside 14. 2022. 2. 232–257.

SOPRONI ARCOK

BORSOS ÁRPÁD

Akikre emlékezünk, akikre nem:
Sopron és a Gerstlauer család

A soproni „Rákóczi” – ahogy mi (a korosztályom) röviden aposztrófáltuk a hadapródiskolát (korábban fő-, illetve alreál, honvéd reáliskolai nevelőintézet) – egykori tisztjei, tanárai, akik a városban véglegesen letelepedtek, változatos életutat jártak be. Többnyire hagytak valamilyen nyomot maguk után, emléküket vagy a köztudat őrzi, vagy valamilyen tárgyi alkotás. Néhányukat a környezet egyre halványodó emlékezete, másokét az sem.

Földi Lőrinc szakszolgálatos százados, Sályi Géza parancsnok első segédtisztje, majd 1944-ben az intézmény Németországba telepítésekor a visszamaradó különítmény parancsnoka volt. Leigazolták, az újjászerveződő honvédség átvette: előbb a soproni hadkiegészítő parancsnokság, majd a Honvédelmi Minisztérium őrnagyaként szolgált. 1951-ben saját kérésére leszerelt, s a Széchenyi István Gimnázium történelem–földrajz szakos tanára, majd igazgatója lett, később az Óvónőképző Intézet élén töltötte be ugyanezt a funkciót. Rendfokozatát – tartalékos tisztként – élete végig megtartotta. Emlékét egykori diákjai ragaszkodása, a gimnázium udvarán emléktábla, a városban mellszobra őrzi.

Szakszolgálatos tisztársai, dr. Emresz Károly százados, Hatfaludy Jenő őrnagy (eredetileg Ludovikát végzett folyamőr kapitány) megbecsült középiskolai tanárként tanítottak Sopronban. Dr. Emresz Károly a Berzsényi Gimnázium tantestületének lett tagja. Pedagógiai tevékenysége előtt a Győr-Moson-Sopron megye kiemelkedő személyiségeit bemutató „Értékkeremtő életpályák” című kötet¹ tiszteleg. Hatfaludy Jenő egykori iskoláját, a József Attila Gimnáziumot megszüntették. Épületét az egyetem kapta meg, az oda telepített szak megszűnésével a Szent Orsolya Katolikus Gimnázium és Általános Iskola épülete lett. Az iskola tablói, amelyek őriznék arcképét, a két utódintézmény raktáraiban találhatóak. Egyre kevesebben vannak, akik az idő könyörtelen múlásával volt diákjai közül emlékeznének rá.

Az orvosok, dr. Czájlik Ferenc fogorvos alezredes, dr. Pogátsa József belgyógyász főhadnagy szakmájuknak megfelelően, a páciéntúra nagy tiszteletétől övezve praktizáltak a városban. Nem úgy a regnáló rendszer által. Czájlik Ferencet az 1958-as állományrevízió alkalmával „hivatásos horthysta tiszt” voltára hivatkozva megalázó módon tartalékos honvéddé fokozták le. E tény csak némileg enyhíthette a „Kiváló Munkáért” miniszteri kitüntetés és Győr-Sopron megye Petz Aladár-díja, az orvosok elismerése.

¹ Tanulmányos életutak sorozat 9. kötet. „Emelj fel emlék” Alapítvány, Győr, 2018. 42–52.

Dr. Molnár Gyula ezredes, jogi diplomával rendelkező képzőművész az intézet rajz- és ábrázoló geometria tanáraként, igazgatóhelyettesként teljesített szolgálatot. Nyugállományba vonulása (1932) után a város tisztelt művésze, több köztéri alkotás szerzője volt. Szolgálaton kívüli ezredesként Lengyelország lerohanását követően 1941-ig a nagycenki és a sárvári menekülttábor parancsnoka volt. 1945-ben leigazolták. Ennek ellenére 1948-ban megvonták nyugdíját, folyamatos rendőri megfigyelés tárgya lett. Már-már nyomorúságos helyzetbe került: alkotói megbízásokat nem kapott, várkerületi régiségboltjának forgalma elenyésző volt, betegsége elhatalmasodott rajta. Temetésén a család tagjai határsávi tartózkodási engedély hiányában részt sem vehettek. Emlékét hősi halált halt fiának emlékművével együtt a sopronbánfalvi temető őrzi. Emellett néhány sornyi említés szerepel a város *Aranykönyv 2000*-ében a fiáról, Molnár Lászlóról írt fejezetben. Életútjával két kötet is részletesen foglalkozik.²

Id. Dávidházy István ezredes, aki első szolgálata idején az iskola nevelőtisztje, majd ismételt csapatszolgálat után visszarendelve 1940–41-ben egyik növendék század parancsnoka volt. Frontszolgálat után 1945-ben az oroszok egy megfelelő tekintélyes törzstisztet keresve rátaláltak, városparancsnokká nevezték ki. Rövid idő után az orosz katonai vezetés minden tisztet, tiszthelyettest igazolás céljából Sopronkőhidára rendelt. Igazolás helyett azonban hadifogságba szállították őket, ahonnan – több tábornot megjárva – 1948-ban tért haza Sopronba. Hazatérésekor igazolták, azonban nyugdíját 1950-ben megvonták, éveken át folyamatosan zaklatták. Kertjének termékeit árulta, s éjjeliőri munkát vállalt, abból tartotta el magát. Emlékét a hadapródiskoláról írott kötet őrzi.³

Erdélyi Tibor őrnagy, író, költő, a reáliskolai nevelőintézet, később hadapródiskola növendékszázad, majd növendékszázalaj parancsnoka, az intézet önképző körének tanártitkára, a Frankenburg Irodalmi Kör tagja, egy ideig főtitkára volt. 1943-tól csapatszolgálatra vezénylése miatt hagyta el az iskola kötelékét. 1945-ben feladatai miatt nyugatra települt ki. 1946-ban, hazaérkezését követően leigazolták, majd csekély végkielégítéssel nyugállományba helyezték. Az új rendszer üldözöttjévé vált. Munkát csak ingázó erdőgazdasági segédmunkásként kapott. Fél évtized múltán segédkönyvelő lett, de egyik telepről a másikra helyezték, míg visszakerült Sopronba fatelepi munkásnak, majd adminisztrátornak. Teljesen visszavonult a közéletől. 1977-ben a rendszer elleni tiltakozásul nem adott írást a *Soproni Írók Antológiájába*. 1998-ban irodalomszervező munkássága előtt tisztelgett a *Soproni Füzetek*. 2000-ben a város *Aranykönyve* Sopron kiemelkedő egyéniségei sorában állított neki emléket. A „Megcsókolnám a kenyér apját” című, 1936-ban írott – akkor több mint rebellisnek számító – versét a *Föveny* című folyóirat közölte 2020-ban.

² Ifj. Sarkady Sándor: *Az Ász és a Polihisztor*. Mosonvármegyei Kiadó, 2016., illetve Borsos Árpád: *Az utolsó pillanat után*. További adalékok a M. Kir. „Rákóczi Ferenc” Honvéd Gyalogsági Hadapródiskola történetéhez. Biró Family Nyomda és Könyvkiadó, Budapest, 2021. 108–116.

³ Borsos Árpád: *Az utolsó pillanatban*. Adalékok a soproni M. Kir. „Rákóczi Ferenc” Gyalogsági Hadapródiskola történetéhez. Aposztróf Kiadó, Budapest, 1916. 81–91. A kötet egyébként dr. Czajlik Ferenc, Erdélyi Tibor, Földi Lőrinc, Hatfaludy Jenő életútját is bemutatja.

Vári Ferenc őrnaggyal – aki az iskolaparancsnok első segédtsíztje volt 1941–1943-ban – a sors és a rendszer ennél is keményebben bánt. Mindentől megfosztották, csak emberi tartásától nem. A város közlekedési konyhájáról hordta az ételt az egyes intézményekhez. Legfeljebb egykori tisztársai már szép korú leszármazottjai őriznek emlékezetükben egy-egy pillanatképet róla, még egy ideig.

A feledés homályába vész a Gerstlauer család is, bár az apa, a fia és a család hölgytagjai is a város elitjéhez tartoztak. Gerstlauer Kornél alezredesnek, a soproni 76., később az 5. gyalogosezred tisztjének, majd a Rákóczi Ferenc Honvéd Reáliskolai Nevelőintézet tiszti (tanári) kar tagjának életéről, pályafutásáról sajnálatos módon kevés dokumentum maradt fenn. Személyi anyaga – a hivatásos honvédtisztek nagy részével ellentétben – elveszett, a Hadtörténelmi Levéltárban (sem Budapesten, sem a bécsi kirendeltségen) nincs meg. Eredeti állomáshelyén, Sopronban a levéltár is csak néhány dokumentumot őriz, pedig aktív pályafutásának nagy részét ott töltötte. Nyugállományba vonulását követően haláláig a városban élt. Más forráshelyeken egyéb tárgykörben őrzött iratanyagban, kiadványban, újságcikkben fedezhető fel egy-egy vele illetve családjával kapcsolatos adat. A kutató számára némi szerencse, hogy a hivatalos folyóiratok (*Hadtörténelmi Közlemények*, *Honvédségi Közlöny*, *Magyar Katonai Szemle*), országos és helyi lapok (*Az Est*, *Az Újság*, *Pesti Napló*, *Budapesti Közlöny*, *Budapesti Hírlap*, *Esti Kurír*, *Soproni Napló*) az alezredes előrehaladásáról, a család tevékenységéről rendre tudósítottak.

Apja, akinek révén a család Sopronba került, Gerstlauer Béla (Bécs, 1852 – Sopron, 1931) vasúti tiszt volt. Pályafutása – fiával ellentétben – három évtizeden keresztül (1871-től 1918-ig) több dokumentumban is nyomon követhető.⁴ Szülővárosában reáliskolai érettségivel lett vasúttisztgyakornok 1871-ben. Rögzítették állomáshelyeit (Bécs, Tárnok, Siófok, Csáktornya, Berzence, Szabadbattyán, Savanyúkút, Zalaszentiván, Csáktornya, Székesfehérvár, Sopron), előrehaladását a beosztott vasúttiszttól a főellenőrségen át Sopronban a Déli-Vaspálya Társaság állomásfőnökségéig, továbbá kitüntetéseit is.⁵

1908. május 1-jével került Sopronba. Felesége, *Gerstlauer Béláné*, Goessing Kornelia⁶ (Olmütz / Olomouc, 1862 – Sopron, 1935), a kor szellemének és gyakorlatának megfelelően háztartásbeli volt, a két gyermek, *Irma Mária* és a fiatalabb *Kornél* nevelése kötötte le.

Gerstlauer Irma (Szabadbattyán, 1885 – Sopron, 1969), az idősebb gyermek – a Sopron város illetőségi lapok szerint – háztartásbeli, majd dohánytözsdés volt.⁷ Valójában

⁴ Magyarország tiszti cím- és névtárai (továbbiakban MTCN) 1888–1918-ig, illetve *Lelovich Kornél* et al.: *A Magyar Közlekedésügy monográfiája*. Budapest, 1935.

⁵ *Közgazdasági Értesítő* 1917. 9. sz.: Ferencz József-rend lovagkeresztje hadidíszítményekkel, illetve MTCN 1918. év:II. oszt. Vöröskereszt Tiszteletjelvény (hadi ékítménnyel).

⁶ Az asszony személyi adatai különböző okiratokban eltérő módon szerepelnek: a Soproni Levéltárban őrzött IV. 1434. Illetőségi lapok közül férje lapján Gössing Kornélia (sz.: 1862. VIII.24.), fiúgyermekük, Gerstlauer Kornél lapján Goessing Nelly (sz.: Brünn, 1865), ugyanakkor halotti anyakönyvi kivonatán: Gőszing Kornélia, Mária Irma leányuk illetőségi lapján Grössing Kornélia (sz.: Olmütz, 1862. VIII. 4.), a Soproni Katolikus Konvent temetési nyilvántartása szerint Gressing Kornelia, Gerstlauer Béla temetési értesítésén az özvegy G. Bné Goessing Kornélia.

⁷ MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára IV. 1434. Illetőségi lapok.

1. kép. A tüzérkadett

az apja által irányított állomáson volt dohány- és egyéb aprócikk árudája. „Kedves, jóvialis néni volt. Minden újonnan megjelent bélyegből atyám gyűjteményéhez egy-egy példányt félretett. Még a ritkaságszámnak számító blokkokat is megszerezte. Édesapám rendre engem szalajtott Irma nénihez a bélyegekért” – emlékezik vissza dr. Erdélyi Attila.⁸

A Soproni Napló cikkeinek tanúsága szerint a család tagjai megérkezésüktől kezdve a város közéletének központi szereplői voltak. Az apa, mint stratégiai gazdasági társaság vezetője és közcélú adakozó, az anya és leánya az elit hölgytársaság aktív tagjai voltak. Adakozásukról, adománygyűjtésükről, jótékony célú rendezvényen szerepvállalásukról, jelenlétükről reprezentatív rendezvényeken egyaránt szerepelt leírás a lap tudósításaiban. A család – az apa, az anya, a két gyerek, illetve Kornél felesége, Bartolomeidesz Edit (Szeged, 1896 – Sopron, 1968) – tagjai életük végéig együtt maradtak Sopronban.

Gerstlauer Kornél 1889. június 9-én, apja akkori szolgálati helyén, Savanyúkéuton⁹ született. Vannak dokumentumok, ahol a német nyelvű elnevezés, Sauerbrunn (ma Ausztria) szerepel. Elemi iskoláit – mivel arról dokumentum nem lelhető fel – minden

⁸ Dr. Erdélyi Attila édesapja volt Erdélyi Tibor, a hadapródiskola őrnagya, író, költő, a Soproni Frankenburg Irodalmi Társaság főtitkára.

⁹ MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára IV. 1434. Illetőségi lapok; illetve Hadtörténelmi Levéltár (továbbiakban HL) VI-61. 17. doboz 104. sorsz. Soproni Háziezredek Hadtörténete Szerkesztőség Egyéni lapja.

bizonyval szülőhelyén kezdhetette meg. Közben az apát 1898-ban Csáktornyára helyezték át, így tanulmányait a későbbiekben itt folytatta. A csáktornyai elemi iskola 1897–98. tanévi értesítője szerint második osztályban kifogástalan magatartás mellett két tárgy kivételével jó (2) érdemjegyet kapott. Magyar nyelvből közepes (3), horvát nyelvből elégséges (4) teljesítményt produkált. Ugyanitt a polgári iskola első tanévében közepes tanuló, tanulmányainak utolsó esztendőjére jó szintet ért el. Az iskolai évkönyvek tanúskodnak kiemelkedő aktivitásáról az intézmény életében. A Zrínyi Önképzőkörnek dicséretre, elismerésre méltó tagja volt: III. osztályban az évfolyam pénztárosa, IV-V-ikes korában iskolai ünnepélyeken lépett fel, az önképzőkör életének „legbuzgóbb tagjai” sorában említették. Egy produkciójáról még országos lap is említést tett Zrínyi-ünnepség Csáktornyán tudósításban: „Gerstlauer Kornél Gyuricza Antal 'Csáktornyán' című alkalmi költeményét szavalta el.”¹⁰

Polgári iskola utáni tanulmányairól egy fotó hátlapjának felírása tanúskodik: „Kornél mint tüzér kadet. Csáktornya. 1906. dec. 25.” (1. kép).

A soproni háziezredek hadtörténete szerkesztőségének adatlapja szerint 1909. augusztus 18-án a budapesti hadapródiskolában avatták.¹¹ Honvédtiszti karrierje a legkülönbözőbb forrásokból (tiszti sematizmus, „Magyar tiszti cím és névtár”, újságcikkek, a korábban hivatkozott Egyéni lap) mozaikszerűen rekonstruálható.

Adatszolgáltató lapja szerint 1909. augusztus 18-iki avatását követően került zászlós rendfokozattal a soproni 76. gyalogezredhez. A *Soproni Napló* 1909. évi 189. száma katonai kinevezésekről közölt hírt, közöttük Gerstlauer Kornél zászlósnak a 76. gyalogezredhez vezényléséről. Minden bizonyval hadnaggyá előléptetése alkalmával (1912. november 1.) készült a megcsonkított fotó, melynek sarkában aláírásának töredéke látható (2. kép). Az ezred kötelékében Sopronban és Esztergomban teljesített szolgálatot.

1915. január 1-jei hatállyal „1915. január 1-jei császári és apostoli királyi Felsege méltóztatott legkegyelmesebben Gerstlauer Kornélt főhadnaggyá előléptetni” (3. kép).¹² Az eseményről december 23-iki számában a *Pesti Hírlap* is tudósított. E hónap 26-tól május 22-ig a 76-os gyalogezred állományában frontszolgálatot teljesített az orosz harctéren (4. kép). Szolgálatát ekkor szakadt meg a Sary Burzicze-nél elszenvedett tüdőlövés miatt.¹³ Sebesüléséről hivatalos közleményben¹⁴ Az *Újság* (1915. július 25.) és Az *Est* (1915. július 29.) egyaránt hírt adott.

A *Budapesti Közlöny* 1915. évi augusztus 7-iki száma adja tudtul, hogy „Ő császári és apostoli királyi Felsege méltóztatott legkegyelmesebben megparancsolni, hogy a legfelső dicséret elismerés tudtul adassék a háborúban kitűnő szolgálatáért Gerstlauer Kornél 76. gy-e.-beli főhadnagynak.” Az ellenséggel szembeni vitéz magatartásáért bronz fokozatú Signum Laudis volt a jutalma.

¹⁰ Budapesti Hírlap, 1905. május 6. sz.

¹¹ HL VI-61. 17. doboz 104. sorsz.

¹² Budapesti Közlöny, 1914. december 22. sz.

¹³ HL VI-61. 17. doboz 104. sorsz.

¹⁴ K.u.K. Kriegsministerium Verlustlisten Nr. 216–220.

2. kép. Hadnaggyá avatás után

Felépülését követően 1915 októberétől egy esztendeig Hauer-féle lovas hadtestparancsnokságán a törzsszázad parancsnoka volt Karassinban. Ekkori harci tevékenységének epizódját őrzi egy fennmaradt, két, kézzel rajzolt térképpel illusztrált jelentése, a „Rajtaütés egy kozák századon”.¹⁵

A 76-osokat 1916 október végén az olasz hadszíntérre irányították át. Őt novemberben a 89. gyalogezredhez vezényelték, ahol a háború végéig szolgált Ukrajnában és a szerb harctéren. Ez alatt az idő alatt lépett elő századossá.¹⁶

A keleti fronton teljesített szolgálatának emlékét őrzi két saját készítésű fotóalbuma. Az első, 40+1 fotót tartalmaz, borítójának belíve szerint: „Ez a kis album az orosz harctéren /:Kovel-től északra:/ 1915/16. évben készült jellegzetes felvételeket tartalmaz orosz falvakról, tájakról stb., stb.” A második, a *Kriegserinnerungen* címet viseli, belíven „Gerstlauer Kornél cs. és kir. soproni 76. gyalogezredbeli főhadnagy orosz-lengyelországi fényképalbuma az első világháborúból” bejegyzés olvasható, és 47 felvételt őríz.

¹⁵ HL. VII. 145. doboz 1804. őrz. h.

¹⁶ HL VI-61. 17. doboz 104. sorsz.

3. kép. Gerstlauer főhadnagy

4. kép. 1915-ben, frontszolgálaton

A háború után – mivel ezredét megszüntették – saját adatszolgáltatása szerint a soproni 5. honvéd gyalogezrednél szolgált 1932-ig, Sopronban, Kőszegen, Nagykanizsán és Szombathelyen. Biztos adatunk az időpontokat illetően nincs. Némi támpontul szolgálhat a *Magyarság* 1924. május 29-iki tudósítása: „A volt cs. és kir. 76. gyalogezred tényleges és tartalékos tisztjei május 20-án alakították meg Sopronban a volt 76-os tisztek bajtársi szövetségét. A szövetség elnökévé Kő József ezredest választották. Az elnökség felkéri az összes volt 76-os tényleges és tartalékos tiszteket, hogy címeiket haladéktalanul közöljék a szövetség titkárával, Gerstlauer Kornél századossal, Sopron, 5. honvédgyalogezred, József főherceg-laktanya.” A hírt a *Sopronvármegye* és *Az Újság* is közreadta.

Ugyanezen sajtóorgánum 1929. július 26-én tudósított a volt 76-osok bajtársi körének megalakulásáról, Sopronban. A kör tisztségviselői között Gerstlauer Kornél nem szerepelt. Feltételezhető, hogy ebben az időpontban Gerstlauer a korábban felsorolt városok valamelyikében szolgált. Olvasva a kör tisztségviselőinek névsorát, valószínűtlennek tűnik, hogy ott szerepet ne kapott, ne vállalt volna.

Töretlenül felfelé ívelő pályájáról, annak egy-egy csomópontjáról honvédségi hivatalos közlemények alapján alkotható kép. 1918. május 1-jei hatállyal századossá lépett

elő. 1919 után a hivatásos és tartalékos csapatbiztos állomány felülvizsgálatára, új besorolására, majd annak módosítására többször sor került. Gerstlauer Kornél kinevezését és rangsorolását mindannyiszor megerősítették.¹⁷ 1925-ben a honvédség főparancsnoka okirati dicsérő elismerésben részesítette a szabályismertető tanfolyamon kifejtett kiváló eredményes és hasznos szolgálataiért.¹⁸ Ugyanezen esztendőben „a Kormányzó Úr Ő Főméltósága megengedni méltóztatott, hogy Gerstlauer Kornél és Thiel Miklós századosok, a nekik a világháború folyamán adományozott porosz királyi II. osztályu vaskeresztet elfogadjassák és viselhessék.”¹⁹ 1929-ben a Kormányzó úr Ő Főméltósága a magyar királyi honvédség tényleges állományához Gerstlauer Kornélt őrnaggyá nevezte ki május 1-i hatállyal (5. kép). Az előléptetésről a *Soproni Hírlap*, a *Budapesti Hírlap*, a *Pesti Hírlap*, a *Pesti Napló*, az *Újság* egyaránt tudósított. Pár hónap múlva a Magyar Királyi Honvédelmi Miniszter a III. osztályú katonai szolgálati jelet adományozta.²⁰

5. kép. Az őrnagy Gerstlauer Kornél

¹⁷ Rendeleti Közlemények a Magyar Királyi Honvédség számára. 1919. 98. sz., uo. 1920. 04. 30.31. sz., uo. 1920. 08. 21. 68. sz., uo. 1922. 27. sz.

¹⁸ Honvédségi Közlöny. 1925. 12-01/33. sz., 16308/el. 8. sz. 1925. november 23.

¹⁹ Honvédségi Közlöny 1925. 52. évf. 31. sz., Korm. elh. kelte: 1925. október 30., Rend. sz. 15401/el. 8. 1925. november 6.

²⁰ Honvédségi Közlöny, 1929. 05. 04. 11. sz., uo. 08. 17. 20. sz.

Hivatalos szerepléséről szerezhető tudomás két alkalommal is: A *Soproni Hírlap* 1930. március 2-án főoldalon terjedelmes cikkben számolt be a város törvényhatóságának a jubiláló államfő tiszteletére rendezett ünnepségről. A rendezvényen a katonai küldöttek fegyvernemenkénti sorában a honvéd gyalogságot Gerstlauer Kornél őrnagy képviselte. A Hírlap 1931. augusztus 22-én tudósított, hogy a 76-osok legendás zászlójának fogadására rendezett ünnepségen a város notabilitásainak körében a honvédséget Gerstlauer Kornél képviselte.

1932 és 1934 közötti életét homály fedi. Azt követő pályájáról is csak töredékek kerültek napvilágra. A soproni Rákóczi Ferenc Reáliskolai Nevelőintézet személyi adatlapja rögzítette, hogy: „1934. VIII. 1-vel altanácsnok beosztással a növendékszázalój parancsnok-helyettese, az 1. növendékszázad parancsnoka, tanítja a gyakorlati kiképzést az I. és II. évfolyamban.”²¹ Ugyanezen esztendő végén kiadott, az intézmény eseményeit, dokumentumait rögzítő *Értesítő* arról tájékoztat, hogy „a tanári kar kiegészítésére az intézethez beosztást nyert” – többek között – „Gerstlauer Kornél tanácsnok [ez azt jelenti, hogy évközben előléptették – a szerző] mint növendék alcsoportfőnök. A továbbiakban meg erősíti: „Tanította a cserkész kiképzést az I. és II. évfolyamban. Az I. növendéki alcsoport főnöke.”

Az 1936–37. tanév *Értesítője* [a rangrejtett időszak lejártát jelezve – a szerző] már katonai rendfokozattal említette: „Gerstlauer Kornél alezredes. Tanította a német nyelvet a II. és III. évfolyamokban heti 8 órában. A tiszti jóléti intézmények választmányi elnöke.” 1937–38-as intézményi *Értesítő* a szolgálati rangsornak megfelelően a parancsnok és segéd tiszte után, a tiszti kar élén említi: „közigazgatási főnök, a tiszti jóléti intézmények bizottságának elnöke.” Később azok sorában, akik évközben vagy év végén megváltak az intézménytől.

Nem maradt nyoma az 1936-37. tanév *Értesítőjében* az olasz tisztiiskolások kiemelkedő városi eseménnyé váló látogatásának. Az olasz delegáció érkezéséről a *Nemzeti Újság* és a *Budapesti Hírlap* 1937. augusztus 24-iki száma egyaránt tudósított. Az előbbi hosszabb, az utóbbi rövidebb hírben: „A soproni Rákóczi fiúnevelő intézet vendégeiként szombaton két tiszt kíséretében 20 katonai főiskolás növendék érkezett Sopronba. [...] Thold Dezső ezredes, majd a város nevében dr. Schindler András helyettes polgármester mondott üdvözlő szavakat.” A Rákóczi nevelőintézetben „Gerstlauer Kornél alezredes köszöntötte őket. A vendégek nevében Enrico Mateoli köszönte meg a kedves és meleg fogadtatást.” Az eseményt, melyről 1937. augusztus 24-iki számában német nyelven a *Pester Lloyd* is hírt adott, az Erdélyi Tibor őrnagy hagyatékából előkerült fotók dokumentálják (6–8. kép).

A 6. kép hátlapján Erdélyi Tibor őrnagy kézírásával olvasható: „(Szakadó esőben) Üdvözlés a Déli Pályaudvaron 1937. aug. 21. Balról: Gerstlauer Kornél ales, isk. pk. h., Bacsó alezredes, Thold Dezső ezr., ezr. pk. és áll. pk., Mattioli alezr. olasz katonai attasé.”

²¹ HL. VI. 12. 1. doboz.

6. kép. Az olasz küldöttség fogadása Sopronban a Déli Pályaudvaron

7. kép. Csoportkép az olasz küldöttséggel

A 7. kép hátlapján ugyanazon kézírással: „Ünnepség a Rákóczi intézet hősi emlékműve előtt, 1937. aug. 22. Giacomo Ferraioli kapitány jelentést tesz az isk. pk. helyettes Gerstlauer alezredesnek. Gerstlauer-től jobbra a háttérben: Marcis Ágoston g. szds., Erdélyi Tibor és Veres László sz.”

8. kép. A vendégek és magyar kíséretük az Esterházy-kastély bejárata előtt. Gerstlauer a kép bal oldalán a második egyenruhás tiszttel.

Erdélyi Tibor feljegyzése a hátlapon: „A magyar tisztek (balról) Gerstlauer, Veres László, Marczis G., Móricz Gy., Bachó (valójában Bacsó – a szerző) Erdélyi, Szentesi.”²² Gerstlauer szervezte az olasz delegáció programját, mely nem korlátozódott az intézményre és a városra. Ellátogattak többek között Kapuvárra, Eszterházára (ma Fertőd) (8. kép), Fertőrákosra a kőfejtőbe.

Megválása a „Rákóczitól” nem zárta le oktató-nevelő tevékenységét. A csepregi polgári iskola 1938–39. tanévi értesítőjében olvasható: „Hálás köszönetet mondunk Gerstlauer Kornél alezredes úrnak, aki messzemenő figyelemmel fáradozott az iskola nemzetvédelmi munkájának eredményessége érdekében.”²³

1939. augusztus 18-án Gerstlauer Kornél alezredesnek a honvédelmi miniszter a II. osztályú katonai szolgálati jelet ítélte oda.²⁴ A *Honvédségi Közlöny* közli a döntést: „A Kormányzó Úr Ő Főméltósága 1940. évi szeptember hó 13-án kelt legfelsőbb elhatározásával nyugállományba helyezését, f. évi. november 1-vel elrendelni méltóztatott: Gerstlauer Kornél alezredes választott lakhelye: Sopron.”²⁵ Nyugdíjazását követő életéről érdemi dokumentumok nem tanúskodnak.

²² A hátoldali feljegyzések az eredeti szövegű másolatai.

²³ A Csepregi M. Kir. Állami Koedukációs Polgári Fiú- és Leányiskola Értesítője az 1938–39. iskolai évről. 7.

²⁴ *Honvédségi Közlöny*. 1939. szeptember 1. 7. sz.

²⁵ *Honvédségi Közlöny* a Magyar Királyi Honvédség számára, 1940. 52. évf. 29. sz.

A család valamennyi tagját Sopronban temették el. A sírhelyet 1931. október 8-án vásárolta Gerstlauer Kornél m. kir. őrnagy, aki akkor a Deák tér 38. szám alatt lakott. Édesapját Gerstlauer Bélát temettette akkor ide. A sírhelyet ekkor 1951. október 8-ig váltotta meg. Ide temették még az édesanyját is, Gerstlauer Bélánét 1935. november 2-án. 1951-ben ismét újraváltotta a sírhelyet 1971. október 8-ig, ekkor már mint ny. alezredes, Sztálin tér 9. szám alatti lakos. (Közben egy adatlap tanúsága szerint nyugállományba vonulását követően be nem azonosítható ideig a Flandoffer utca 10-ben lakott.)

Gerstlauer Kornélt 66 éves korában temették a sírba, 1955. augusztus 25-én, feleségét, 1968. február 27-én. Őt a hozzátartozója, Bartolomeidesz Sándor temettette, és váltotta meg a sírhelyet 1991. október 8-ig. A sírban utoljára Gerstlauer Irma Mária 84 évesen, 1969. október 15-én lelta nyughelyét. A lejáratot követően a sírhelyet hozzátartozók²⁶ nem váltották meg újra, így 1993-ban továbbadásra került. Így a pontos helyrajzi számról felvilágosítás adatvédelmi okok miatt nem adható.²⁷

Nyughelyüknek ma már nyoma sincs. A legendás Déli Vaspálya Társaság egykori állomásfőnökének, Gerstlauer Bélának emlékét semmi nem őrzi, fia, a hazát csapattisztként, oktatóként kiválóan szolgáló Gerstlauer Kornél alezredesét sem. Az egykori Déli Pályaudvar megmaradt, átépített, többször funkciót váltott épülete környezetében még egy megállító tábla, egy vésett emlékkő sem emlékeztet a város első vasútállomására. A helyre, amely Sopront az európai vérkeringésébe bekapcsolta.

Sic transit gloria mundi.

²⁶ Leszármazottak híján a Bartolomeidesz család valamely tagja.

²⁷ Ivancsics Mónika, a Soproni Katolikus Konvent irodai ügyintézőjének írásos közlése.

A Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság 87/2022 számú határozatával úgy döntött, hogy a Nemzeti Sírkert részévé nyilvánítja Gróf Zichy Ottó honvéd ezredes nyughelyét, a soproni régi Szent Mihály temető 1-14-2 számú sírját. A döntés 2022. november 23-i keltezéssel érkezett a Nemzeti Örökség Intézetétől Móczár Gábor főigazgató aláírásával a Lions Club Sopron címére.

A döntés előtörténetéhez tartozik, hogy 2017 tavaszán a Lions Club Sopron közhasznú társaság megjelentetett egy könyvet *Nemzeti Sírkert Sopron* címmel. Az elesetteket felkaroló jótékonsági szervezet, amely az Egyesült Államokban Chicagóban jött létre

1. kép. Zichy Ottó síremléke. (A szerző felvétele)

2. kép. A nagyvászonyi Zichy kastély mai állapotában.

1917-ben, 100 éves évfordulóját ünnepelte. Akkor, s ma is a vakok és gyengénlátók megsegítése volt a társaság fő célja, különösen 106 évvel ezelőtt, tekintettel az első világháború látássérült katonáira. 2016-ban a Lions Clubok Magyarországi Szövetsége meghirdette a Nemzeti Sírkert Programot, karöltve a Nemzeti Örökség Intézetével. A fent említett könyv 43. Sopronban nyugvóhelyre lelt kiváló magyar honfitársunk emlékét, élettörténetét mutatja be Aggteleky Béltától Kánya Kálmánon, Szántó Róberten és Szokolay Sándoron át Winkler Oszkárig. Az életrajzok szerzői között köztisztviselőben álló soproniat találhatunk.

2022 nyarán az Lions Club Sopron célul tűzte ki, hogy felterjessze Vásonkeői Gróf Zichy Ottó sírját a Nemzeti Sírkert részeként kiemelten védendő magyar sírok közé. (1. kép) A Nemzeti Örökség Intézetének pozitív döntése azzal a kötelezettséggel jár, hogy „a sírban nyugvó életművéhez kötődő szervezet erkölcsi kötelességének tekinti a sírhely ápolását.” Ezt a feladatot a Lions Club Sopron magáévá teszi, s a jövőben ennek megfelelően fog eljárni.

Ki is volt Zichy Ottó? Kezdjük az előnévvel: Vásonkeői. Nem kell nyelvésznek lenni ahhoz, hogy Vászonyra (Nagyvászony) és kő-re gondoljunk legelőbb, így aztán *Vászonykői*, *Vásonkői* alakban is találkozhatunk az előnévvel. 1762-ben épült a nagyvászonyi Zichy kastély (2. kép), s nem meglepő módon ez az épület adott helyet a 2022. március első hétvégéjén hazalátogató Zichy-család tagjainak. Maga a Zichy név pedig a Somogy vármegyei Zich (Zics) községből eredeztethető.

Írásunknak nem célja vizsgálni a grófi ranggal rendelkező kiterjedt Zichy família tagjait. Ami biztosra vehető, hogy a leggazdagabb és legbefolyásosabb magyar családok közt volt a helyük. Zichy Ottót viszont feltétlenül ildomos ismernie a soproniaknak. Ennek nem pusztán az az oka, hogy sírja a régi Szent Mihály temetőben található. Ennél fontosabb kapcsolódási pont Sopronhoz, hogy Ottó édesapja, Gróf Zichy Károly Moson vármegyei főispán megözvegyülése után azt a Seilern Crescentiát vette el feleségül, aki később, a főispán halála után egy évvel, a „legnagyobb magyar” hitvese lett. Tehát Crescentia lett Ottó mostohaanyja, Széchenyi István pedig utóbb a mostohaapja. Másként fogalmazva: István gyámságot vállalt Ottó felett, amit maradéktalanul teljesített is. További érdekesség, hogy mind Zichy Ottó, mind pedig Széchenyi István édesanyját Festetics Juliannának hívták. Értelemszerűen nem ugyanarról a személyről beszélünk. Egészen sajtószerű helyzetnek tekinthető, hogy Ottó édesanyja egyben Széchenyi unokatestvére is volt. Következésképpen Zichy Károly és Festetics Julianna gyermekei vér szerinti rokonai voltak Széchenyinek. Csorba László történész szerint a gróf mostoha gyermekeivel való kapcsolatára a „célratörő hatékonyság” volt jellemző.¹

Zichy Ottó a bécsújhelyi katonai akadémián folytatott tanulmányokat, majd a császári hadseregben szolgált. Onnan kilépve 26 évesen már egy évtizedes katonai tapasztalattal politikai pályafutásba kezdett. Ő indítványozta először egy „Nemzeti Őrsereg”

3. kép. Zichy Ottó portréja.

¹ Idézi: Fónagy Zoltán: „Célratörő hatékonysággal” töltötte be a mostohaapa szerepét Széchenyi István. In: Mult-kor, online történelmi magazin 2021. február 13. <https://mult-kor.hu/celratro-hatekonysaggal-tltte-be-a-mostohaapa-szerepet-szechenyi-istvan-20210213> (letöltés: 2023. 04. 25.)

4. kép. Vásonekei Gróf Zichy Ottó vizitkártyája, 1874. Fotó: Skopáll József Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum.

(nemzetőrség) megalakítását a Győr vármegyei közgyűlésén 1841-ben. Ezt a kezdeményezést akkor leszavagták a konzervatívok körében viták sorát kiváltva, hisz ahogy Zichy maga fogalmazott a közgyűlésen: *„Ha nemzeti őrséget az egész népre ... kiterjesztettet akarunk, szükség mindenek előtt, hogy a jog előtti kiváltság megszűnjék, a terhek viselésében a szabadságban egyenlőség hozassék be.”*² A nemzetőrség kérdése évekig húzódott, 1843-ban az országgyűlés főrendi ülésén is felszólalt tervezete mellett Zichy Ottó, de nem

² Molnár András: Nemzeti Őrsereg felállításának terve 1843-ból. In: Hadtörténelmi Közlemények. 35. évf. 4. sz. 1988. 732-741.

sok sikerrel. Azonban nem vitathatjuk el azt a tényt, hogy az első konkrét reformkori elképzelés az önálló nemzeti haderő felállításáról a gróf nevéhez fűződik. Végül a nemzetőrség 1848-ban alakult meg, miként annak követelése a forradalmi 12 pontba is bekerült.

Ottó éppen „krisztusi korban” volt, mikor kitört az 1848-49-es forradalom és szabadságharc.³ (3. kép). 1848. március 16-án a pozsonyi országgyűlés állandó választmányi tagja lett. Nem sokkal harmincharmadik születésnapja után őrnaggyá nevezik ki a nemzetőrségnél, és részt vesz a schwechati csatában. Később a komáromi várőrségnél szolgált, és a csallóközi hadműveleteknek is részese volt. 1848 decemberében dandárparancsnoki rendfokozatot kapott, ezt követően a komáromi várat védte Klapka György oldalán. Ismeretes, hogy az 1849. augusztus 13-i világosi fegyverletétel után Komárom még másfél hónapig állja a sarat, és Zichy Ottó is.

5. kép. A tölgyfából készült emlékmű a gróf arcképével (Szendi Péter munkája, Győr-Szabadhegy, Rózsák tere) (Fotó: Kiss Melinda)

³ Szabadságharcos tevékenységét és azt követő életútját röviden bemutatja: Bona Gábor: Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara. Tábornokok és törzsisztek az 1848/49. évi szabadságharcban III. Életrajzi adatok. Budapest, 1999.

Az úgynevezett „hódolati szerződést” Haynau tábornoszernagy, illetve 12 várvédő írta alá Haynau Komárom melletti főhadiszállásán, Herkálypusztán. A védők közül két ezredesi rangban lévő gróf, Esterházy Pál, és Zichy Ottó, illetve Klapka György hadseregparancsnok. 2019-ben a Hadtörténeti Intézet és Múzeum kezdeményezésére feltárások kezdődtek a pusztán, ahol kilenc ló részleges vagy teljes csontvázát találták meg.⁴

A komáromi vár feladását követően gróf Zichy Ottó emigrált az Amerikai Egyesült Államokba, de rövidesen hazatért a Győr melletti, szabadhegyi birtokára, ahol gazdálkodott. 1856-ban megnősült, Csáky Gabriella grófnőt vette el feleségül, aki még megérte a huszadik századot, 1907-ben hunyt el⁵. Két leányuk és két fiúgyermekük született. Zichy Ottó 1859-ben egyik alapító tagja volt a Győrvidéki Gazdasági Egyletnek. 1861 tavaszán egyhangúlag helyettes első alispánnak nevezték ki a megyei közgyűlésen. Még ugyanebben az évben a Honvédségélyező Egylet elnökének is megválasztották. Fennmaradt vizitkártyája 1871-ből, melyen egész alakos portréja látható zsinóros magyar öltözetben. (4. kép)⁶

Zichy gróf élete alkonyán a számára már jól ismert Sopronba költözött, itt is hunyt el 1880-ban. Az eddig kissé elhanyagolt sírja a régi Szent Mihály temetőben ezután a Nemzeti Sírkert részeként megbecsült és rendezett nyughelye lesz gróf Zichy Ottó honvéd ezredesnek.

Győr városa hűen őrzi a gróf emlékét. 1894-ben a szabadhegyi Kutyaszorító utcát a lakosság kérésére Zichy Ottó utcára keresztelték át. Szintén Győr-Szabadhegyen, a Rózsák terén, ahol egykor Zichy kúriája állt, 2011-ben rendhagyó emlékművet emeltek. Szendi Péter faragó, asztalosmester egy a viharok által kidöntött, 103 éves tölgyfa törzsét egészben felhasználva, faragta rá a gróf arcképét (5. kép). Szeretjük, mi soproniak, felvenni a versenyt Győrrel. Ezért talán nem hiábavaló felvetni a kérdést, hogy nem kellene-e szeretett városunkban is valamilyen közterületet elnevezni arról a kitűnő honvéd ezredesről, akit a „legnagyobb magyar” gyámolított?

⁴ Herkálypusztai feltárásokról lásd: Lómaradványok a Komárom-herkálypusztai ütközet (1849) helyszínén. <https://m.militaria.hu/hadtorteneti-intezet-es-muzeum/kutatasok/lomaradvanyok>.

⁵ Zichy Ottó feleségének a sírja megtalálható Győrben, a szabadhegyi régi temetőben, másik nevén a Templom utcai temetőben. Pontos helye a Győr temetőiről készült adattárban jelent meg: *Tóth Vilmos: Credo vitam aeternam. Győr temetkezőhelyeinek adattára. Győr, 2021. 189-190.* (A szerző szíves közlése.)

⁶ A vizitkártya hátoldalán a következő felirat olvasható: „Gr. Zichy Otto, a győrmegyei honvédegyelet elnöke. 1874. okt. 22.” illetve nyomtatott szöveg: „Skopáll Jozsef fényképész Győrben”. A Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum gyűjteményéből, leltári szám: XJM.F. 3805

SOPRONI KÖNYVESPOLC

CSURGAI HORVÁTH JÓZSEF

Sopron vonzásában. Ünnepi tanulmányok Dominkovits Péter 60. születésnapjára. Szerk. Fiziker Róbert – Kelemen Dávid. Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron, 2022, 684 pp.

Dominkovits Péter mintegy három évtizede dolgozik az ország egyik különösen jelentős értékeket őrző archívumában. Az eredetileg történész és könyvtáros képzettségű Dominkovits Péter 30 éves korában az ELTE BTK levéltár szakán is diplomát szerzett. Tanulmányait követően 1992-ben kezdte meg levéltárosi pályafutását Kőszegen, s munkáját nem sokkal később Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárában folytatta. Levéltárosként, főlevéltárosként, majd az intézmény vezetőjeként jelentős tudományos tevékenységet fejt ki, mely széles körben ismertté vált kiadványok, folyóiratközlések és forrásközlések révén is. Emellett nem feledkezhetünk meg tudományszervező tevékenységéről sem, amely konferenciák, műhelykonferenciák és más rendezvények szervezésében és lebonyolításában is megnyilvánul. A gazdag életpálya a fentieken túl számos értékes kötet szerkesztésében is tetten érhető. Történelmi munkássága elsősorban a nyugat-dunántúli városok és megyék kutatására terjed ki, de ezek mellett számos országos projekt keretében is dolgozott és dolgozik.

A jelen laudáló kötet címe kiemeli a kötődést Sopronhoz és a nyugat-magyarországi régióhoz, és maga a könyv is e régióban, a Pannon térségben formálódott. A kötetborítót Tilcsik György, a Vas megyei Levéltár nyugalmazott igazgatója tervezte Szombathelyen, a nyomdai munkát Szekszárdon végezték el, kiváló minőségben. Külön köszönet a kötet megjelenését támogató Sopron Megyei Jogú Város Önkormányzatának és a Nemzeti Kulturális Alapnak.

A szerzők száma (58) nem sokkal marad el az ünnepelt éveinek számától, e népes szerzői gárda: történészek, levéltárosok, könyvtárosok, különböző közgyűjteményekben és tudományos intézményekben évtizedeken keresztül munkálkodó és jelentős tudományos eredményekkel rendelkező kollégák 54 tanulmányát tartalmazza a kötet. A köszöntőket Szabó Csaba, a MNL főigazgatója, Farkas Ciprián polgármester és Brummer Krisztián polgármesteri irodavezető jegyzik. Az igényes szerkesztők a tanulmányokat tematikus csoportokba rendezték, azon belül a szerzők betűrendjében sorakoznak a tanulmányok.

Az első, *Archivisztika és historiográfia* fejezet szerzői egy-egy levéltárosi életpályát mutatnak be. A levéltárosi életutak feltárásával Feiszt György az elmúlt években a levéltári emlékezetpolitika meghatározó személyévé vált: jelen írása a Vas vármegyei születésű Guoth Kálmán történész életútját mutatja be, az Állástalan Diplomások Országos Bizottságától a kolozsvári főlevéltárnoki álláson át, a hadifogságig. A tragikus életút egyik fontos mérföldköve Mátyás király születésnapjának pontos meghatározása volt. Szabó Jolán Pázmány Lajos levéltáros pályaképét mutatja be, amely szemlélteti a levéltárosi pálya mobilitását: Pázmány munkássága Csongrád, Szolnok-Doboka, Hunyad vármegyék után Trencsén vármegyében majd Heves megyében teljesedett ki. Kövér György *Sopron és környékének története a Domanovszky-iskola művelődéstörténeti disszertációiban* című írásában elemzi a Sopronnal és környékével foglalkozó négy tanítvány családjainak szociális helyzetét, a disszerensek iskolai tanulmányait, életútjaikat és tudományos munkásságukat.

Nemes Gábor a győri székeskáptalan 1495 és 1528 között vezetett számadáskönyvének historiográfiáját adja közre: a kötetet feldolgozó, adatot felhasználó és elemző írások mellett kitér Bedy Vince győri kanonok munkásságára és publikációira, és Házi Jenő soproni levéltáros közlési kísérletére is. Szakmai érdekesség, hogy 1961-ben nem javasolták a kézirat teljes terjedelemben történő közlését. Papp Sándor Kara Musztafa nagyvezír soproni behódoltató leveléről és annak sorsáról írt tanulmányt. Bevezetőjében kiemeli Dominkovits Péter segítőkészségét, amelyet a jelenlévők is ismernek, majd bemutatja az 1683-ban a Győr alatti táborban keltezett, eredetiben fenn nem maradt forrás sorsát.

Szende Katalin írása *A levéltől a levéltárig* címmel a városi levéltárak kialakulását és elhelyezésüket, valamint a városi írásbeliség terjedését mutatja be. Az országos történeti áttekintés után a tanulmány Sopronra fókuszál, várostopográfiai megközelítéssel vizsgálja a legkorábbi városházákat, melyek felső szintjén helyezték el a város iratait, alsó szintje pedig börtön volt. A tanulmányból képet kapunk a városi levéltárak létrejöttének háttéréről is, amely intézményeket Peter Rück a városi közélet tükrének tartott, magam pedig városi identitásközpontnak tekintek.

A második nagy fejezet címe *Lokalitás és nagypolitika*. Itt elsőként Bagi Zoltán Péter a győri védművek állapotáról értekeznek. A város Bécset védő stratégiai szerepét felismerve az udvar lépéseket tervezett Győr megerősítésére. A vár megújítási munkálatait a szerző részletesen bemutatja, az 1550-es évektől egészen Győr 1594-es ostromáig. Deák Ágnes írása már Sopron vármegyébe vezeti az olvasót, Simon Nepomuk János főispáni helytartó rendkívül részletes és alapos pályaképével. Az írás végén Deák rámutat arra is, hogy a nemzeti ellenállás, a passzív ellenállás, amelynek egyik eleme a hivatalvállalástól való tartózkodás volt, valójában heroikus önkép, amely ugyan általánosságá vált a közvéleményben, de valójában jelentős korrekcióra szorul.

Diana Duchoňová Esterházy Miklós nádor főjegyzőjének, Hadritius Györgynek a karrierjét rekonstruálta írásában. A nádori jegyző pályarajzában kitér a tanulmányaira, hivatalviselésére és a család vagyoni helyzetére. Fontos művelődéstörténeti vonatkozások mellett számos részlettel mutatja be a 17. század városi viszonyait is. Fiziker Róbert –

a kötet egyik szerkesztője – tanulmányának címe kissé meghökkentő: „*Habsburg kontra Hitler*”. Írása a restaurációs törekvéseket mutatja be a „lopakodó Anschluss” időszakában, a pángermanizmus visszaszorítása érdekében, amikor a restaurációban többen lehetőséget láttak a német térnyerés visszaszorítására, Ausztria önállóságának megőrzésére.

Gecsényi Lajos *Katonák a politikai emigráció erőterében* című tanulmányában a Magyar Harcosok Bajtársi Közösségéről, az Ausztriában és dél-német területeken rekedt katonatisztek ellenállási, hírszerzési szervezkedéseiről olvashatunk, valamint a politikai megmozdulásokról: a Magyar Szabadság Mozgalomról és a Magyar Bajtársi Szövetségről. J. Újváry Zsuzsanna *Batthyány Ádám török ellenes pályája* című írásában a családtörténeti kitekintést követően a főúr első, 1633. kisasszony napi váratlan portyáját, a székesfehérvári rajtaütést mutatja be, amellyel a kortársakat és a törököket egyaránt meglepte.

Lengyel Tünde *A krónikás bíró, Hain Gáspár* című írása Lőcsére kalauzol el bennünket. A nürnbergi család sarja a 17. századi felvidéki város fordulatos eseményeibe – tisztújítások, pestis, vallási viszonyok átalakulása – ad betekintést a bíró krónikáján keresztül, amely különleges és ritka várostörténeti forrásnak bizonyul. Mikó Zsuzsanna *Az egyházi iskolák elleni koncepciók eljárások* címmel írt tanulmánya az állampártnak az egyházak megtörésére tett erőfeszítéseit mutatja be a kőszegi katolikus gimnázium diákjainak szervezkedésén, és az azt követő peren keresztül. A tanulmány kitekint az iskolák államosítására és az 1946–1972 között zajló perekre, amelyekben mintegy 1500-2000 katolikus papot ítélték el.

Ö. Kovács József *Szell Kálmán Vas megyében lévő rátóti kastélyának sorsa 1945 után* című írása az egykori pénzügyminiszter unokájának, Bernrieder Katalinnak az erőfeszítéseit tárgyalja, melyet a földbirtokrendezés alól mentesített területek megtartása érdekében tett, sikertelenül. Bernrieder a nyilasok után az új hatalommal is szembe került, majd 1949-ben Ausztriába szökött. A tanulmányt forrásközlés egészíti ki. Várkonyi Gábor *A Wesselényi Ferenc birtokában lévő murányi uradalom* iptörténeti jelentőségét emeli ki írásában, amely Gömör megye legjelentősebb uradalma volt. Az alapvetően gazdaságtörténeti írás az uradalmak ipari jellegét hangsúlyozza, de emellett rávilágít a domíniumnak bevételt jelentő faszénégetésre és értékesítésre, s energiatermelő uradalomként tekint a murányi uradalomra.

A *Sopron megye és Sopron város története* fejezet első, Kőszegről szóló írását Bariska István jegyzi *Tartományúriból királyi szabadváros* címmel. A tanulmány Sopron és Kőszeg kapcsolatát, annak változásait mutatja be, utóbbi szabad királyi városi rangjának elnyeréséig. Az anya- és leányvárosi viszony 1328-ra nyúlik vissza, az 1463-as zálogba adástól azonban már az alsó-ausztriai normák és minták határozták meg a Kőszeg fejlődését.

Csekő Ernő az 1907. évi gazdasági munkaházépítés akciót a dénesfalvi mezőgazdasági munkások Darányi Ignác földművelésügyi miniszterhez írott levelén keresztül mutatja be, nemcsak Dénesfa vonatkozásában, tervrajzi illusztrációkkal kísérve. A gazdasági munkaházépítések állami támogatásáról szóló törvény kapcsán hozott megyei intézkedések keretében Sopron megyében mintegy 80 lakás építésére került sor a világháború előtti években, erről kaphatunk képet. Czoch Gábor *Sopron és a szabad királyi városok*

politikai egyeztetése az 1843/44. évi országgyűlés előtt címmel írt tanulmánya a városok országgyűlési szavazati jogának kérdését vizsgálja. Az 1825. évi országgyűlésen már a városok csupán testületileg szavaztak, a káptalanokhoz hasonlóan, ez komoly jogsérelem volt. Jelen írás Sopron erőfeszítéseit tárgyalja a városok szavazati jogának visszaszerzéséért, ezen keresztül rávilágít a városok közötti vitás pontokra is.

Dominkovitsné Szakács Anita „Szemet szemért, fogat, fogért”. Ítélezési gyakorlat a kora újkori Sopronban című tanulmánya megidézte bennem a Győrben a Mediawave konferenciák sorában megrendezett *Bűn és bűnhődés* konferenciát. A tanulmány a Wolmuth-napló által rögzített három eset kapcsán vizsgálja és mutatja be az ítélezési gyakorlatát. Rávilágít arra, hogy a gyakorlatban az elrettentés, a példastatuálás, az ünneplékenység milyen szerepet játszott, hogyan vált egy kivégzés, egy kerékbetörés központi látványossággá.

Hermann Róbert *Hősök vagy megtért bárányok?* címmel a cs. és kir. 48. gyalogezred 1848. december 16-i nagyszombati ütközetben való részvételét mutatja be, melyről eltérő leírások maradtak fenn. A magyar források és a korabeli sajtó egyaránt ünnepelte hősiességüket, de Hermann olyan ausztriai forrásokkal árnyalja a képet, melyekből megtudhatjuk, hogy vitézségük távolról sem volt annyira sikeres.

H. Németh István *Sopron igazgatástörténetéhez* fűz fontos, a gazdálkodást érintő részleteket, a városgazdai tisztség bevezetéséről írt tanulmányában. Sopron közigazgatásáról kiemelhetjük Házi és Tirnitz munkáit, melyet Szakács Anita és Dominkovits Péter is folytatott. H. Németh a városok igazgatásának kereteibe helyezi a gazdálkodás modernizálásának kérdését, és kiemeli, hogy a 18. században több alkalommal törekedtek igazgatási reformra.

Katona Csaba egy korai sörgyár-alapításról számol be *Morva és bajor tőke és tudás, adatok a soproni sörgyár alapításához és működésének első évtizedeihez* címmel. A gazdag forrásbázisra támaszkodó írás az Első Soproni Serfözde és Malátagyár Részvénytársaság alakulását és működését vizsgálja, amelyben bár a termelés 1918 áprilisában megszűnt, a gyár ugyanakkor előzménye volt a Nyugat-Magyarországi Serfözde és Malátagyár Soproni telepének, amely 1922 után is sikeresen működött.

Kelemen Dávid *Iskolamesterek és kántortanítók Sopronkövesden az 17. századtól a 20. század közepéig* című írása egy készülő községtörténeti monográfia előtanulmánya. Az iskolamesterek tevékenysége a tanításon túl kiterjedhetett a kántorkodásra, a sekrestyés, a harangozó, de még a jegyzői tevékenységre is. A tanulmány a község 22 tanítójának életútját, társadalmi mobilitásukat mutatja be, akik közül hárman nemesi származásúak voltak, s Völcsejéről származtak.

Kelemen István *A nagycenki hitbizomány megosztása* című tanulmánya a Széchenyi Béla halálát követően kialakult jogutódlási vitát mutatja be. Széchenyi Ödön utódlási jogát a másik két hitbizományi ág birtokosai megtámadták, s ezzel egy több évtizedes jogvita kezdődött. A tanulmány ismerteti a nagycenki hitbizományhoz tartozó ingatlanokat, és ingóságokat (a könyvtár 3843 kötetet tett ki), kitér a jogszabályi változásokra is, melyet a közös hitbizomány miatt hoztak. A jogtörténeti kuriózum izgalmas olvasmány.

Kenyeres István *A soproni harmincadosok és ellenőrök a 16–17. században* címmel írt tanulmány bevezetőjében hangsúlyozza, hogy a kérdés vizsgálata szorosán kapcsolódik a kora újkori értelmiség és hivatalnoki réteg kutatásához. A tanulmány közli a soproni harmincad harmincadosainak és ellenőreinek adatsorát is 1529 és 1724 között, bemutatja a harmincad intézményének fejlődését, régiós szerepét. A karrierek bemutatása érdekes eredményt hozott, mert a harmincad tisztviselőinek harmada soproni polgár volt, többen pedig városi tisztségviselőkké váltak.

Perger Gyula egy – eddig csak irodalomtörténeti szempontból elemzett – forráscsoportot hoz be a főúri biográfiák árnyalására. Véleménye szerint a 18. századi főúri kultúra részletesebb megismerését is lehetővé teszik a halotti beszédek. Annak ellenére, hogy ezek idealizált személyiségrajzok, amelyek zsinórmértékül szolgáltak az utódok számára is, hiteles történeti adataikkal túlmutatnak az irodalomtörténeti szempontú elemzéseken. A szerző Szécsenyi Antal 1767-es és Szécsenyi Zsigmond 1769-es halotti beszédét értékeli és ad közre belőlük olyan részleteket, amelyek kiegészítik a két Szécsenyi lezártnak hitt életrajzát.

Polgár Tamás *Az 1931. évi Sopron megyei választásokról* írt: a választókerületi események és eredmények bemutatása mellett az írás részletesen elemzi a sokarcú megye vallási, nemzetiségi viszonyait és az egyes térségek eltérő szociális hátterét, amelyek kihatottak a választási kampányra és az eredményekre egyaránt. Suslik Ádám *Az elcsatolt Nyugat-Magyarország tisztviselőinek reaktiválása a csonka Sopron vármegyében* című tanulmánya a címen túlmutatva tárgyalja Sopron megye I. világháborút követő helyzetét, bemutatja az elszakadási törekvéseket, majd országos kitekintésbe helyezi és vizsgálja a Nyugat-magyarországi menekült tisztviselők helyzetét. A sorrendet megbontva itt tennék említést Ujváry Gábor *Határeset* című tanulmányáról is, amely az 1918 novemberében bejelentett területi igényektől 1919 májusán át mutatja be a határok változását és a területek megmaradásáért folytatott küzdelmet, rámutatva, hogy egyedül ez a régió volt, ahol nem a területek visszaszerzése, hanem megtartása volt a fő cél.

Szabó Csaba a Soproni Szent Orsolya-rend háztörténetét dolgozta fel, külön vizsgálva a Tanácsköztársaság eseményeivel kapcsolatos bejegyzéseket. A *historia domus* 1914 júniusától 1925 novemberéig íródott, az ismeretlen szerző egykorú feljegyzéseket, sajtóanyagot, más személyektől kapott információkat is felhasználta a napló írásához, amelyek hitelessége nem került ellenőrzésre, emiatt a szerző szerint erős forráskritikára szorul a napló. A tanulmány közli a soproni és a budapesti rendház rendtagjainak személyi lapjait is, ami társadalomtörténeti szempontból külön érdekesség.

Félix Tobler a Hirschler családról értekezik tanulmányában: a család több generációját mutatja be, bepillantunk a családi viszonyokba, lakompaki (Lackenbach) zsidó hitközségben vitt szerepükbe, emellett az uradalomban jelentős szerepet vívott ki kereskedői tevékenységével a család. A szerző más szálat is nyomon követ, tevékenységük ugyanis kiterjedt az Esterházy prefektúrára, s az ehhez tartozó uradalmak is a család működési területévé váltak.

Tóth Árpád *Sopronból Pozsonyba* című írása a két város kapcsolatát vizsgálja a polgárcsaládok migrációjának vonatkozásában, alapvetően az 1750 és 1850 közötti időszakban. A szerző többek között megjegyzi, hogy a 19. század első felében a polgárfelvétel gyakorlatában egyfajta bezárkózás figyelhető meg, emellett megállapítható, hogy a magasabb státuszú személyek vándoroltak a koronázóvárosba.

A kötetnek *A megyei és városi tisztségviselők* címet viselő tartalmi egységében Áldozó István egy iratátvétel kapcsán Csikvándi Ernő Győr-Moson-Pozsony k. e. e. vármegyék egyik országgyűlési képviselőjének életútját adja közre. Ugyancsak egy iratátvétel kapcsán ismerhetjük meg Polniczky Lipót - az említett vármegye főispánja és Győr város főispánja - életét, valamint irathagyatékát Dancsecz Mónika és Tatai Zsuzsanna jóvoltából. Bana József és Márfi Attila írásai is Győrhöz kapcsolódnak. Bana a két világháború között tevékenykedő Farkas Mátyás polgármester életútját ismerteti forrásokkal kiegészítve; Márfi, aki a győri színészettel korábban is sokat foglalkozott, Angyal Armand rendőrfőkapitány színműveiről és zeneműveiről értekezik. Bank Barbara Hőgyész Pál életútját kíséri végig tanulmányában. Hőgyész 1937-től a nyilas időkig volt Sopron megye és város főispánja.

Molnár András írása kiszakad a fenti keretből és Deák Antal Zala vármegyei karrier-történetét mutatja be a 19. század első feléből. Deák a családi hagyományokat folytatva vállalt közeleti tevékenységet. Söptei Imre a Cenken született Ertl János kőszegi városbíró életpályáját írja le, kiemelve gazdasági területen végzett újításait, egyúttal utal soproni kapcsolataira, többek között a Kőszegi Takarékpénztár megalakítása kapcsán, melynek elnöke lett a városbíró. Valamennyi írást alapos forrásismeret és a gazdag illusztrációs anyag jellemzi.

A Társadalom- és településtörténeti esettanulmányok fejezet írásai közt Benczik Gyula, Kiss Gábor és Zágórhidi Czigány Balázs a kötet egyetlen történeti topográfiáját teszi közzé a Muravidéki Domonkos településről, amely középkori temploma miatt elsősorban művészettörténeti érdeklődésre tart számot. Az írás a település középkori történetét is bemutatja, majd Domonkosfa középkori adattárát közli.

Gözszy Zoltán: *Felkészülés és felkészítés az egyházi hivatalvállalásra a 18. század második felében* című írása a pécsi egyházmegye forrásai alapján a papság szerepvállalásainak bővülését vizsgálja. Rámutat, hogy a világi hatalom társadalmi és művelődési célokat megvalósító intézményként tekintett az egyházmegyei szemináriumra. A tanulmány a szeminaristák és Klimó György püspök levelezését elemzi. Érdekességként említhetjük, hogy a levélírás iskolai feladat volt ekkor.

Horváth Gergely Krisztián „*A parasztok legjava*” című írásában Szolzsenyicin *A Gulág szigetvilág* című műve alapján elemzi a megfojtott lehetőségek országát. Az 1950-es évek elején nálunk is valósággá vált kulákok elleni hadjáratot, a birtokos parasztság szétzúzására tett erőfeszítéseket mutatja be, amelynek a Szovjetunióban közel 15 millió áldozata lett. Kényszermunkatábor, száműzetés, a fizikai megsemmisítés volt része ennek a második polgárháborúnak, amely megtörte „az oroszok gerincét.”

Hudi József témája nem ilyen hátborzongató, a keszthelyi Festetics-kastély háború előtti évtizedének világát mutatja be a Tar Ferenc által készített interjúk alapján. A tanul-

mányból a várostól elkülönülő kastély mikrovilágába pillanthatunk be, amelyben a családtagjai egymást magázzák, az alkalmazottakat és a személyzetet pedig tegezik. Tóth G. Péter *Farkas, emberfarkas, vadember, ember* címmel a hiedelmek szemléletváltozásait követi nyomon, természetesen a Nyugat-Dunántúlon. Az írás tanúvallomások részleteit is tartalmazza, de mindezt a 18. század gondolkodói, filozófusai, valamint a bécsi iskola által szabott keretbe ágyazza.

A *Forrásközlés és elemzés* fejezet első tanulmányában Horváth József két hidegségi plébános végrendeletéről értekezik. Horváth Mihály 1758-ban, Prikoszovich Mátyás 1840-ben hunyt el, az ő végrendeletük közlését is olvashatjuk az elemzésen túl. Kádár Zsófia és Fazekas István *Bény János győri nagyprépost az 1649. évi pozsonyi országgyűlésen címmel közöl írást. A forrást megelőző tanulmány a győri káptalan képviselőjét is tárgyalja. A szerzők 24 kanonok 34 diétai kiküldetését tárták fel.*

Kóta Péter *Soproni deutrumok a gyászévtizedből* címmel a protestáns prédikátorok és szimpatizánsaik ellen folytatott perek forrásanyagát egészíti ki a vasvári káptalan által 1671 és 1674 között készített tanúvallatások fogalmazványaival. Kulcsár Krisztina *Széchenyi István ismeretlen levelei egy elpusztultnak hitt családi levéltárból* címmel a Zichy-Meskó család füleki levéltárában fennmaradt, 2020-ban a Burgenlandi Tartományi Levéltárba került Zichy Henrikhez írt négy német nyelvű levelet közli.

Martí Tibor *Gróf Esterházy László felvétele az alsó-ausztriai rendek közé 1642-ben* címmel a magyar főrendek külföldi honosításáról értekezik, írásából megtudhatjuk, hogy az elzálogosított területeken birtokkal rendelkező családok mennyire érdekeltek voltak, hogy az alsó-ausztriai rendek tartományi gyűlésein részt vehessenek, jogérvényesítő képességük legyen. Oross András az 1691. évi győri belvárosi házösszeírás alapján közöl rendkívül alapos elemzést, melyben rámutat, hogy Győr esetében a bürgererek, polgárok csak töredékét adják a káptalani mezőváros lakosságának. Az említett házösszeírás sajátossága, hogy az adott házban lakók neveit is rögzítették.

Pálffy Géza *Pozsonyból Sopronba* című írása az 1681. évi soproni királyné koronázás ceremóniaelemeit vizsgálja. A soproni példa jól mutatja, hogy az egyházi és világi elit tovább örökíti a szertartások korábbi elemeit, amikor a pozsonyi viszonyokat próbálják imitálni, többek között a helyszínek kiválasztásával és elnevezésével. Tilcsik György *gróf Batthyány Lajos dobrai, szalónaki, tótmaráci és ikervári uradalmainak 1850. évi inventáriumát* értékeli és közli a német nyelvű forrást. Tilcsik forrásközlése és elemzése azért is indokolt, mert az első felelős magyar miniszterelnök zár alá vett és utóbb elkobzott Vas vármegyei uradalmi levéltárai megsemmisültek.

Amint ez a tanulmányok áttekintéséből kiviláglik, nemcsak az ünnepelt él és alkot Sopron vonzásában, hanem a laudáló közönség is követte Dominkovitsot, hiszen a tanulmányok többsége e régió múltját tárja fel. A kötet legterjedelmesebb részét a Sopron megye és Sopron város története rész adja, a szerzők harmada e térségről ír. Ez mutatja, hogy Sopron és térségének vizsgálata kiemelt érdeklődés tárgya, amelynek természetesen oka a források gazdagsága, amelynek jelentős részét éppen a Soproni Levéltár őrzi. A tartalmi egységeket az ünnepelt műveinek bibliográfiája követi.

A 15. század, sőt talán az egész középkor magyar és osztrák történelmének legismertebb és legkalandosabb életű polgárasszonya, Helene Kottannerin (vagy magyarosan Kottanner Jánosné) új köntösben lép modern olvasói elé. Egy német és egy osztrák történész, Julia Burkhardt, a müncheni Ludwig-Maximilians-Universität professzora és Christina Lutter, a Bécsi Egyetem tanára és bölcsészkarának dékánja fogott össze erre az örömteli tudományos vállalkozásra, amelyben modern fordításban, alapos kísérő tanulmánnyal kiegészítve adják közre ezt a „későközépkori krimi”.

A legtöbb középkori szövegnek nincs korabeli címe, az utókor ruházza fel őket valamilyen tárgyilagos vagy képzeletgazdag megnevezéssel. Az Österreichische Nationalbibliothekban Cod. 2920 számon őrzött kézirat korábbi német címe „Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin” (Helene Kottannerin emlékiratai) volt, amelyet az első nyomtatott kiadást 1846-ban sajtó alá rendező, pozsonyi születésű Stefan Ladislaus Endlicher bécsi egyetemi tanár adott neki. A jelen kötet összeállítói más megoldást választottak. A cím első, egyes szám első személyű fele a személyességet, a határozottságot és a tetterre kész, a felmerülő nehézségekre mindig megoldást találó asszonyi egyéniséget mutatja be. A jó érzékkel kiválasztott „én, Helene Kottannerin” szófordulat idézet, amely nem kevesebb, mint hét alkalommal szerepel a szövegben. (Ennek megfelelően érdemes lett volna idézőjelbe tenni.) Mi sem jelzi jobban, hogy Helene nemcsak a történet főhőse, hanem elbeszélője, sőt szerzője is, még ha a kutatók véleménye meg is oszlik arról, hogy saját maga írta, tollba mondta, vagy mással fogalmaztatta meg az írást.

A kötet címének második része frappánsan összegzi Ilona asszony rendkívüli történetének legfontosabb mozzanatát: „Az udvarhölgy, aki elorozta a magyar koronát” – no nem saját indíttatásból, hanem úrnője, Erzsébet királyné, Zsigmond király leánya és Habsburg Albert király özvegye parancsára. A történet elején 1439-ben járunk. Erzsébet királyné férje, Albert, Mályusz Elemér szavaival „az első Habsburg a magyar trónon” a török elleni hadjáratba indulva váratlanul vérhasban meghal. Várandós felesége abban reménykedik, hogy két leány után harmadjára fia születik, aki megörökölheti apja trónját. Ehhez van szüksége a törvényes uralmat egyedül biztosítani képes Szent Koronára. A többit olvassák el...¹

¹ Helene Kottannerin története az itt ismertetett német változaton kívül magyar fordításban is elérhető: Mollay Károly: Kottanner Jánosné emlékirata. (A legrégebb német női memoár) (1439–1440). Soproni Szemle 19 (1965), 2. sz. 142–149; 4. sz. 323–329.; *Mollay Károly: A korona elrablása. Kottanner Jánosné emlékirata.* Budapest, 1978; szintén közli: *A korona kilenc évszázada*, szerk. Katona Tamás, Budapest, 1979, 111–152.

Az itt bemutatott kötetet jegyző két kiváló történész gyakran használja egyetemi oktatómunkájában ezt a különleges forrást. Nemcsak a nagypolitika eseményeit, hanem az udvar és az udvarhölgyek életét, a visegrádi fellegrár helyiségeinek rendjét, a királykoronázás szertartását vagy a szülés orvosi pontosságú leírását is megtalálhatjuk benne és a diákok elé tárhatjuk. Ennek során érlelődött meg bennük a gondolat, hogy a 15. századi németességgel, bajor-osztrák dialektusban írott memoárt célszerű lenne modern nyelvezettel, „németről németre” fordítva közreadni. A nyelv ugyanis annyit változott a megírása óta elmúlt több mint fél évezred során, hogy még az anyanyelvi olvasók, sőt a történész hallgatók számára is nehéz nyomon követni az eredeti szöveget.

A kötet a Magyar Királyság sorsát évszázadokra eldöntő fordulat események leírása mellett, amely a Habsburg és a Jagelló dinasztiák közti „trónok harcának” rövid, de nagy jelentőségű epizódja, két különleges okból is joggal kér helyet a németül olvasó soproniak könyvespolcán. Egyrészt a főszereplő élete első felét Sopronban töltötte. Itt született 1400 körül Peter Wolfram tehetős soproni polgár leányaként, majd a város középkori „aranykorának” neves polgármestere, Peter Gelusch, Házi Jenő interpretációjában Székeles Péter polgármester felesége lett. Történetünk idejére Székeles már elhunyt, Ilona asszony pedig 1432-ben másodszor is férjhez ment, ezúttal Hans Kottanner rangos bécsi polgárhoz, 1436-tól pedig Erzsébet királyné szolgálatába állt. Soproni helyismeretét az általa elbeszélte történetben is kamatoztatta: amikor a fehérvári koronázás után gyámjához, a későbbi III. Frigyes császárhoz Bécsújhely felé vitték a csecsemő királyt, egy hónapra, 1440. június 3. és július 3. között Sopronban talált számára szállást. Ráadásul nem is akárhol: az Előkapu tőzsomszédságában, a mai Városháza helyén állott előkelő polgárházat bocsátotta a város első szóra a menekülők rendelkezésére.

Másrészt aki mindezeket a kapcsolódási pontokat feltárta, nem más volt, mint a soproni származású kiváló nyelvész professzor, a *Soproni Szemle* korábbi főszerkesztője, Mollay Károly (1913–1997), akinek közelgő 110. születési évfordulójára is méltó meglepetés ez a könyv. Ő volt az, aki 66 évvel ezelőtt először írt a *Soproni Szemlé*ben Helene Kottannerin és szülővárosa kapcsolatáról, majd az elavult 19. századi kiadás helyett filológiai pontosságú kritikai kiadásban közzétette a szöveget, és magyar fordítását is elkészítette. A fordítást is elsőként a *Soproni Szemle* olvasói vehették kézbe két részletben 1965-ben, mielőtt önálló kötetben megjelentette, párhuzamosan az elsőként az *Arrabona* múzeumi évkönyvben közzétett eredeti német szöveggel.² A 80. születésnapjára készített interjúban arra a kérdésre, hogy melyik általa készített forráskiadvány áll a legközelebb hozzá és miért, ezt válaszolta: „Talán a Kottanner Jánosné emlékiratai, mert ebben vannak olyan aprólékos részletek, amiket csak én tudtam tisztázni. Egy német ezeket a családörténeti, ill. magyar történeti vonatkozásokat nem tudta volna felderíteni.”³

² Mollay Károly: Kottanner Jánosné és naplója. *Soproni Szemle* 11 (1957) 1–2. szám, 1–9.; *Karl Mollay*: Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin, in: *Arrabona* 7 (1965), 237–296.; *Karl Mollay* (Hg.): Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin (1439–1440) (Wiener Neudrucke 2) Wien, 1971. A fordításra ld. az 1. jegyzetet.

³ „Én most is mindennap Sopronban vagyok...” Születésnap beszélgetés Mollay Károssal. A beszélgetést készítette: G. Szende Katalin. *Soproni Szemle* 47 (1993), 296–305, itt: 304.

A jelen kötet szerzői bevezetőjükben (*Wegweiser durch das Buch*, 7–12. o.) elismerik és nagyra értékelik Mollay hozzájárulását a szöveg hozzáférhetővé tételéhez és értelmezéséhez, kiemelve nyomozói érzékét („detektivischer Spürsinn”), amellyel a más forrásokból ismert helytörténeti adatokat összekapcsolta az emlékirat utalásaival. Saját, közvetlen stílusú és gördülékeny fordításukhoz (*Der Bericht der Helene Kottannerin*, 13–56. o.) is természetesen Mollay kritikai kiadásából indultak ki, ugyanakkor terveik között szerepel egy kétnyelvű tudományos szövegkiadás elkészítése is. A kéziratban egybefüggő, tagolatlan szöveget a fordításban tartalmi egységekre osztották és ezeket hangzatos, a szöveg követését segítő alcímekkel látták el. Ezek a modern betoldások a kritikai kiadásból nyilván kimaradnak. A fordítást a forrásszöveg terjedelmének több mint kétszeresét kitevő, a történelmi háttérrel, a szereplőkkel, helyszínekkel, a politizálás és uralkodás játékszabályait, az udvari életet és a vallási vonatkozásokat bemutató, olvasmányos stílusban megírt tanulmány követi (*Wer, was, wo? Der Bericht der Helene Kottannerin in seiner Zeit*, 57–146. o.) Ennek utolsó szakaszában térnek ki a kézirat megírásának feltehető indítékaira is. A szerzők, bár egyértelmű választ a korábbi szakirodalomhoz hasonlóan ők sem adnak, hangsúlyozzák, hogy a főhősnő eltérő társadalmi (polgári, főúri, udvari) és politikai horizontok metszéspontjában, önálló cselekvésre képes autonóm személyiségként vett részt az események alakításában.

A munkát önálló kutatástörténeti fejezet teszi teljessé, amelyben a szöveg szakmai recepciójáról, a nemzetközi kutatásban eddig kivívott helyéről kapunk áttekintést, ismét kitérve egyebek mellett Mollay Károly munkásságára is (*Helene Kottannerin in der Forschung*, 146–155. o.). A tanulmány és a kutatástörténet hivatkozásait egy igen részletes, 25 oldalas, tematikus egységekre tagolt bibliográfia (156–181. o.) oldja fel és egészíti ki, ami önmagában is mutatja a szerzők alaposságát, nyitottságát, és átfogó, minden szempontra kiterjedő tájékozottságát. A szakirodalomban a német és magyar nyelvű munkák mellett angol, cseh, horvát, lengyel és szlovák nyelvű fordítások és történeti tanulmányok adatai is megtalálhatók, a korszak egészére vonatkozóan nagyon hasznos áttekintést nyújtva. A kötetet a helynevek különböző alakjait egybevető táblázat, valamint hely- és személynévmutató zárja.

Az olvasmányos német fordítás a kézre álló, elegáns kis könyvben bizonyára jóval szélesebb közönséghez eljut, mint az eddigi tudományos publikációk vagy a magyar fordítás. Talán csak idő kérdése, hogy színdarab, film vagy videojáték készüljön belőle. A bemutatott kitűnő munka azonban friss megközelítésével és tudományosan megbízható, de a nagyközönség számára is izgalmas áttekintésével önmagában is maradandó emléket állít Sopron két szülöttének, a több mint 600 éve világra jött leleményes és bátor udvarhölgynek és a 110 éve született tudós helytörténész-filológusnak.

A Rábaközi Helytörténet-kutatók Társulata gondozásában jelent meg idén Gerencsér Péter legújabb, az 1584. évi kapuvári urbáriumot feldolgozó kötete. A Társulat rendszeresen publikál a Csorna és Kapuvár közti térséget érintő néprajzi és helytörténeti vonatkozású köteteket, a szerzőnek már a második, 16–17. századi vonatkozású önálló munkáját adta ki az egyesület.

A kapuvári születésű, jelenleg a Milton Friedman Egyetemen tanító és kutató szerző nemcsak látogatóként tér vissza rendszeresen szűkebb pátriájába. Folyamatosan kutatja és teszi közzé a Rábaköz „fővárosáról” és környékéről készített, tudományosan megalapozott munkáit. Néhány éve komoly áttekintést adott a Rábaköz hadtörténetének nem éppen nyugalmas másfél évszázadáról, a török korból (Bécs kapujában. A Rábaköz hadtörténete a török korban. Csorna–Kapuvár, 2020.). Akkor a katonai események, a várépítkezések, a hadellátás és a lakosság katonai terhei által meghatározott viszonyrendszerben vizsgálta meg a terület eseménytörténetét.

Legújabb könyvében – kisebb merítéssel – szülővárosa 1584-ben készített urbáriumát, azaz a földesúr számára szolgálattal tartozók és a szolgáltatások összetételének listáját bocsátja a nagyközönség elé. 1584 elején a Nádasdyak kapuvári uradalmát, azaz nemcsak a mezővárost, hanem a hozzá sorolt, oda adózó falvakat is összeírták. Mintegy két tucat községről és Kapuvár városáról van szó, sőt jelen esetben az urbárium kiegészült még a kapuvári vár inventáriumával, azaz készleteinek összeírásával is. Az urbáriumok – ahogy a szerző is megállapítja – fontos forrásai a népszámlálások előtti hely- és országtörténeteknek. Idézve a szerzőt: „természetföldrajzi, topográfiai (helyrajzi), demográfiai (népességi), birtokigazgatási, uradalomtörténeti, agrártörténeti, társadalomtörténeti, ipartörténeti, kereskedelmi adatok sokasága hámozható ki belőlük, hasznosak a történeti statisztika, sőt az életmód-történet és a történeti táplálkozástudomány számára is.” Az adatok a tisztségviselők (bírák, tisztartók) listájának összeállításához, a földrajzi környezet, a táj változásához, a korabeli helynevek beazonosításához, a falvak nemzetiségi, foglalkozásbeli összetételéhez, a családok létszámához, kapcsolati rendszeréhez is felbecsülhetetlen információkat tartalmaznak. Hadászattal kapcsolatos ismereteket ugyancsak szerezhetünk belőlük, a mentességek utalhatnak katonáskodó rétegekre, várépítésekről, erődítési munkálatokról értesülhetünk. Az urbáriumokat időről időre elkészítették, ezek alapján lehet követni egyes falvak, régiók változásait, pusztulását, építkezését, benépesülését, foglalkozási szerkezetének átalakulását.

A kötet két nagyobb részre tagolódik. A bevezető részben a szerző részletes leírást ad az urbáriumok szerepéről általában, illetve a könyvben szereplő 1584. évről külön

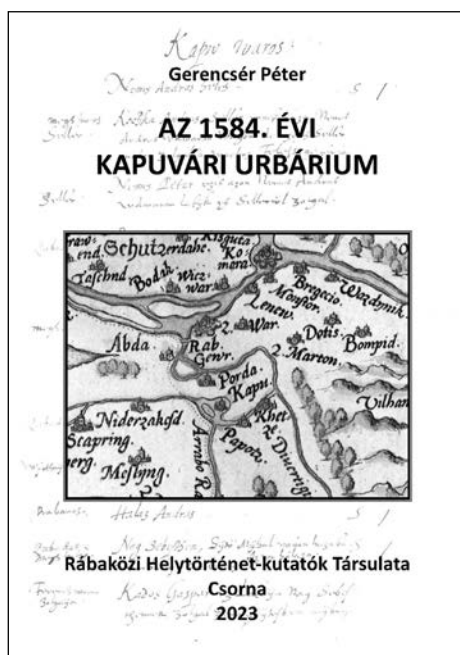
is. Itt olvashatunk az urbáriumok jelentőségéről és lejegyzésük körülményeiről, valamint azok historiográfiai háttéréről. Bepillantást nyerhetünk a kapuvári uradalom (a korabeli kifejezéssel vártartomány, tartomány) kiterjedésébe, kialakulásába és birtoklástörténetébe. Bár a szerző szabadkozik, hogy terjedelmileg nem volt lehetőség az urbárium részletesebb elemzésére, itt talán lehetett volna kissé nagyvonalúbban bánni a hellyel és némileg mélyebben, több résztudomány felől is bemutatni (még így is csak részleges betekintést nyújtva) a forrásból kihámozható adatokat. Ez azért is indokolt lenne, mert a laikus vagy műkedvelő olvasó számára útmutatást adhatott volna arra nézve, hogy milyen sokoldalú kincsesbányaként kezelhetők a fennmaradt urbáriumok.

Az viszont mindenképpen a mű erényei közé tartozik, hogy – mondjuk így – jelmagyarázatot kapunk a forráselemzéshez. A különböző jelzések, rövidítések feloldása, a gyakran latin vagy latinizált szövegrészek magyarázata elengedhetetlen ahhoz, hogy a szakmát nem hivatásszerűen művelők is eligazodjanak a kötet lapjai között. Ugyancsak pozitívan értékelhető, hogy a szerző nem ragaszkodott a korabeli betűhív közléshez, hanem a modern nyelvünk szabályai szerinti átírásban olvashatjuk a szavakat, neveket. Arra mégis ügyelt Gerencsér Péter, hogy a régies nyelv ízét ne vegye el, így a kifejezések patinás formáját megtartotta. Nem tetszeleg a mindentudás birtokosának szerepében, elismeri, ha valamely névnek a feloldását nem sikerült megoldania, ezeket minden esetben jelöli.

A lábjegyzetelése viszont visszafogott, lehetőséget biztosít a szabad szemlélődésre, a sok magyarázat nem vonja el a figyelmet a szöveg befogadásától. A szerző a forrás szövegébe szűrva az eredeti oldalszámokat (pagina) is feltünteti megkönnyítve ezzel az internetes adatbázisban fellelhető urbárium helyek beazonosítását és összehasonlítását.

A kötet második érdemi része a forrás bemutatása. Községenként – ahogy az eredeti szöveg is készült – veszi számba a vártartományt. A szolgáltatással tartozó lakosok név szerinti felsorolását követi a jogállásuk (szabados, nemes, zsellér, stb.), majd a teleknagyság (egész-, féltelek, latinul *sessio*) feltüntetése, esetleg a telekre vonatkozó kiegészítések (*deserta*, azaz puszta). Néha egyéb adatokat is olvashatunk, a telekhasználó foglalkozását (pl. korcsmáros), illetve a szolgáltatási szerződésben korábban megállapított szolgálatok összetételét és méretét („*többet nem adtak volna neki tíz köből gabonánál, pénzt egyet sem*”). Megtudhatjuk, hogy egyes személyeket katonai szolgálatuk vagy török fogság miatt mentettek fel a szolgáltatások alól, mint az eredetileg is szabados Kovács Péter bodonhelyi lakost, aki előző évben borszállítás közben esett fogságba. Másokat, mint a látásában korlátozott szili Vágó Ferencet és Varga Lukács testi hibás édesanyját a fizikai gyengeségeik miatt mentettek fel vagy legalábbis könnyítettek szolgálataikon. Ugyancsak eltekintettek a szolgáltatástól a koldusszegények esetében is.

A szerző külön tüntette fel a községek esetében az esetleges vámhelyen szedett vám összegét, a falvak összadóját, az abban foglalt szolgáltatások összetételét és mennyiségét. Így például a szilieknak Nádasdy és felesége látogatásakor a konyhára ludat, vaját, túró, tyúkot és más élelmiszert kellett adni. A vízközei helyek (pl. Sarród) elsősorban hallal szolgáltak, Hidász csikhalat, Vitnyéd pedig rákot is adott be. Sok helyen a természetbeni (vaj, túró, állat) juttatások mellett pénzt is kötelesek voltak szolgáltatni.

Ahol erősség volt található, mint Bodonhelyen vagy Kapuváron, ott a fegyverek és hadiszerek felleltározását is elvégezték. Ebből a kapuvári vár helyiségeire vonatkozóan is sok új információt szerezhetünk. Babóton salétromfőző is működött, azaz lőport is készítettek.

Érdekes helynevekről is értesülünk. Pordányban (ma Rábapordány) Nádasdy Ferencnek volt egy tilalmas kiserdeje, ezt Papnyárasnak hívták, de itt említették a Pör mezhe (Pörmező?) és Ógyöp nevű réteket is. Beled mellett a Rábán működött az Újmalom. Vitnyéden Tejföld nevű halászóvízről olvashatunk, Kapuváron pedig a Szóktetővizen lévő malomról.

A kötet legfőbb érénye az, hogy rögzíti a tizenöt éves háború elején (1594-ben) feldőlt Rábaköz utolsó békeéveinek viszonyait. Alkalmas lehet a jövőben arra, hogy a *Soproni Szemle* hasábjain Mikó Sándor közreadásában 1992-ben megjelentetett – 1597. évi kapuvári uradalmi összeírás¹ adataival összevegyjük, és ebből a változásokat, a pusztulás mértékét, jellegét meghatározzuk. A továbbiakban újabb urbáriumok, összeírások, inventáriumok bevonásával a kapuvári vártartomány akár teljes, 16–17. századi (sőt, későbbi) demográfiai, foglalkozás-, birtoklás-, környezet-, gazdaság-, társadalom- és életmód-történeti, néprajzi vonatkozásainak bemutatása is lehetővé válhat. Feltehetően teljes családtörténetek is felvázolhatók lesznek. Nemcsak az itt felsorolt tudományágak, a helytörténet vagy a nyelvtörténet művelői forgathatják haszonnal Gerencsér Péter kötetét, hanem mindazok, akiket érdekel Kapuvár és környékének világa, története, egykori viszonyai. A jelen könyv ehhez szolgáltat kiváló kiindulópontot.

¹ Mikó Sándor: Az 1597. évi kapuvári urbarium I–IV. rész. *Soproni Szemle* 46. (1992), 2. szám, 126–127.; 46. (1992), 3. szám, 213–230.; 46. (1992), 4. szám, 333–355.; 49. (1995), 3. szám, 260–269.

„»Az egyik legtörzsökösebb magyarságú, legsajátosabb magyar nyelvjárású vidék«, a Rábaköz (Pais Dezső: Magyar Nyelv 1959:317) szókincséből kap ízelítőt az olvasó ebben a munkában.” E mondat nyitotta az 1979-ben az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelent *Mihályi tájszótár*nak a szerző, Kiss Jenő által írt Előszavát. Négy évtizeddel később így indítja az immár (nem csak tájszavakkal) bővített szótárát a szerző: „A tisztelt Olvasó ebben a könyvben a rábaközi Mihályinak a tájszavait, földrajzi neveit (hely- és falurészneveit, utcaneveit, dűlőneveit, vízneveit), illetőleg család- és keresztnéveit, valamint háziállatneveit találja, maiakat és korábról adatolhatókat egyaránt.”

Tömören foglalja össze ez a felütés mindazt a gazdagságot, amit a több mint 600 oldalas kötet ígér. E 2022-ben, a Tinta Könyvkiadónál megjelent új kiadás címe: *Mihályi tájszó- és névtár*; két alcímében pedig a tárgy mellett az idődimenzió is megjelenik. Hosszú évtizedek munkáját tárja tisztelettel az Olvasó elé, vagy úgy is mondhatjuk, adja át az Olvasónak ezúttal a Széchenyi-díjas Kiss Jenő professzor, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnöke. Műve, amint azt mindjárt az elején kiemeli, tudományos céllal íródott. Az ajánlás azonban a mihályiaknak („földijeimnek”) szól, talán egy burkolt, szelíd kérésként, reményként: a mottóként választott idézetek ugyanis mind a mentésre, a megőrzésre irányulnak. S kiknek másoknak lehetne a legbecsesebb, legértékesebb a mentésre, megőrzésre könyvbe zárt hatalmas anyag, mint azoknak, akiknek mindez a sajátjuk, örökségük?

Édesanyám révén magam is mihályiként elfogult vagyok. Gyakran elővettem és lapozgattam az első *Mihályi tájszótárt* is. És éppoly szívesen veszem kézbe és böngészem az új tájszó- és névtárat. Ahhoz a közösséghez kapcsolodom a segítségével, amelyből magam is származom, és amelyből a gyermekem is mindkét szülője révén származik. A nagyszüleim, a ma már nyolcvan év fölöttiek generációja az utolsó, melynek tagjai teljes gazdagságában, egész rendszerében bírják és használják a tájnyelvet – az utolsó nyelvjárási beszélők, akiknek a nyelvjárás az anyanyelvük. A köznyelvet passzívan birtokolják: értik, de nem beszélnek. Kiss Jenő professzor könyve az ő és ősük világát őrzi és tárja föl: szavaikat, s szavaik mögött, szavaikon keresztül életmódjukat, környezetüket, gondolkodásukat. Egy tájszótár, s különösen ez a tájszótár, amely névtárral is kiegészül, erősen túlmutat önmagán; nyelvészeti szakkönyv – tele történelemmel, néprajzzal, művelődéstörténettel.

Az Előszót a kötet legterjedelmesebb része, az Új mihályi tájszótár követi. Ezt *A tájszavak*, valamint *A tájszótár* című rövid fejezetek vezetik be, melyek fogalmi tisztázáson túl technikai segítséget is adnak a szótár használatához.

A majd' négyszáz oldalas szószedet a tájszótár önmagából fakadó, vagyis nyelvészeti értékein túl tele van néprajzi, művelődéstörténeti, helytörténeti adalékokkal. A 'bábaaszony' szócikkből például kiderül, ki volt az utolsó mihályi bába, és az is, hogy mikor szűnt meg a faluban a bábaság intézménye. A 'bohócjárás' címszó alatt részletes ismertetést olvashatunk erről a ma is élő, húshagyókeddi alakoskodó népszokásról; míg a 'tojás' szónál egy húsvéti játék leírását találjuk.

A tájszótárt különböző szólisták követik, melyek segítik mind a kutatókat, mind a tájszótárat csupán kedvvel, érdeklődve lapozókat, de a szótár oktatási felhasználási lehetőségeihez is hozzájárulnak. A szerző lajstromba szedte a tájszavak jelentését, jelentéstartományát, így segítve a tájékozódást; de készített listát például azon szócikkekről is, melyekben néprajzi vonatkozású adat, leírás, megjegyzés található.

A kötet második fele *A tulajdonnevek* címet kapta. Felbecsülhetetlenül értékes adathalmazt ad közre rendszerezve, elemezve e részben Kiss Jenő. Elhelyezi szülőfaluját a földrajzi térben: bemutatja a tájegységet, ismerteti a vízrajzot, és tájékoztat a szomszédos kihalt településekről is. Így közelít a szeretett falu felé térben és időben, és megérkezvén részletesen ír a falunévről, ismerteti a kastély történetét (megtudjuk azt is, valóban járt-e Mihályiban a Szent Korona), majd sorra veszi a falurészeket, az utcákat, középületeket, végül pedig képzeletbeli sétára hívja az Olvasót a külterületen ez a nagy tudású, szerény idegenvezető.

A kötet végén található, személy- és állatneveket ismertető fejezetek ismét alapos és igen érdekes listákat tartalmaznak, névtörténeti időutazásra invitálva. A 12. század végéről származnak az első adatok 52 mihályi lakos nevééről. E nevek eredetét és jelentését is kutatta a szerző. Részletes felsorolásokat találunk aztán 1690-től harmincévenkénti bontásban a mihályiak keresztneveiről, katolikus és evangélikus keresztelési anyakönyvekből nyert adatok alapján. Egészen friss, 2017-es jegyzékkel zárul a keresztnévi adattár. Innen a névcsőfólok vezetnek át a családneveket bemutató listákhoz, melyek a 15. századtól napjainkig (szintén 2017-ig) tartalmazzák a mihályi adatokat. A névtárat igazi kuriózumként az állatnevek áttekintése zárja. A változás, mely az 1981-es és a 2019-es felmérések között beállt, általános, bármely magyar falut jellemezhetne. „Az újabb fölmérés szerény hozadéka” a professzor szerint az állattartásban bekövetkezett drámai változást nyelvi síkon éri tetten.

A kötet végén található melléletekben a szerző közli forrásait, beszámol az adatgyűjtésről, bemutatja adatközlőit, valamint vázlatosan összefoglalja Mihályi történetét. A tekintélyes, kilenc oldalas irodalomjegyzék szintén az elvégzett munka nagyságát és nagyszerűségét tanúsítja mindamellet, hogy segíti a további tájékozódást.

A Mihályi tájszó- és névtár egy falu enciklopédiája, mely nyelvész érdeklődésből született, egy nyelvészprofesszortól. Azonban ahogy a szerző is vallja, a nyelvben benne van az egész élet, a gondolkodás és a történelem. Mindez ott van e különleges könyvben, mely természetesen nem csak mihályiaknak szól; és nem csak nyelvészeknek. Bárki, aki fellelő, minden bizonnyal talál benne ismereteket és inspirációt mind saját maga számára, mind közösségére vonatkozóan. A jó helytörténeti munka mindenkit saját közössége felé fordít – felelősséggel, kíváncsisággal. Kiss Jenő professzor új kötete is ezt teszi, szép példát felmutatva, végtelen tisztelettel, szeretettel és hálával fordulva a szülőfalu felé.

Vámos Miklós *Apák könyve* című kötetében az ősei után kutató főhőst az egyik megyei levéltárban „a vártnál szívélyesebben” fogadták. Ez jutott eszembe, amikor 2023 augusztusában egy hungarológusokból álló csoportnak tartottam iratbemutatót a Bécsi kapu téren. Amellett, hogy meg kívántam felelni a szépirodalom által támasztott elvárásoknak, azzal is tisztában voltam, hogy – Pauler Gyula nyomdokain – az iratokhoz „valami nexust kellene kimutatni”. Elsőként felidéztem nekik, hogy a múlt század nyolcvanas éveiben hétvégi pártiskolai kurzuson vettek részt Sopronban az osztrák kommunisták. A hely szelleme aztán annyira áthatotta őket, hogy a jelentés szerint „a politikai továbbképzés és a könnyebb (alkohollal összefüggő) rendezvények aránya kedvezőtlenül eltolódott” és a társaság inkább a Balfi utcai Poncichter borozó felé vette az irányt.

Persze, ennél veretesebb gondolatok is eszembe jutottak. Az 1945 előtti Külügyminisztériumi Levéltár referenseként például az, hogy hány soproni születésű vagy kötődésű diplomata formálta meghatározó módon a két világháború közötti magyar diplomáciai törekvéseket, illetve magát a vonalvezetést. Kánya Kálmán külügyminiszter, a Dísz téri boszorkánykonyha egyik legtapasztaltabb tagja, akinek pályarajzát Tóth Imre 2016-ban publikálta, 1936. március 2-án Sir Geoffrey Knox budapesti angol követ előtt idézte német nyelven Kaunitz államkancellár mondását: „A politikában nem a kívánatosra, hanem az elérhetőre kell törekedni.” Ugyancsak a kezdetektől az első vonalban küzdött a magyar érdekek hatékony képviseletéért Ullein-Reviczky Antal, akinek – bécsi magyar követségi alkonzulként – 1921-ben fontos szerepe volt Sopron megtartásában, és aki még a múlt század negyvenes éveiben is a soproni példa fontosságát hangsúlyozta a külügyi dokumentumokban. Nem feledkezhetünk meg a pinkafői születésű Traeger Ernőről sem, aki német-osztrák származása ellenére magyarnak vallotta magát, és az osztrák–magyar háttérmegállapító bizottság titkáraként szerzett múlhatatlan érdemeket, az Anschluss után pedig minisztériumi tisztviselőként Ödön von Horváth Budapestre menekülésében is közreműködött. (Traeger életpályája, főleg annak második világháborús és 1945 utáni, kevésbé ismert állomásai is megérdemelnének, akár magyar–osztrák szakmai együttműködésben, egy emlékkötetet.)

Ugyanakkor számosan voltak olyanok, akik a tudomány elefántcsonttornyában is a közzért és szűkebb pátriájukért fáradhatatlanul cselekvő emberek maradtak. Közéjük tartozott Thirring Gusztáv (1861–1941), a két világháború közötti Sopron magas színvonalú szellemi életének nemzetközi szinten is leginkább elismert tagja, a város díszpolgára is.

2021-ben a neves statisztikus, demográfus és földrajztudós születésének és halálának kerek évfordulójára emlékeztek tisztelői. Amikor a népszavazás centenáriuma a Nyugat-magyarországi Liga elnökeként a Budapesten élő soproniak megszervezésével foglalkozó Thirring tevékenységének levéltárakban fennmaradt nyomait kutattam, szembesültem Vámos Miklós levéltárosának intelmével: „az iratok mindig hiányosak”. A Központi Statisztikai Hivatal Kézirattára és a Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára sem lendítette előre a kutatás megrekedni látszó szekerét. Minden bizonnyal hasonló, de ennél részben kellemesebb gondokkal is szembesült a recenzeált kötet szerkesztője, Dominkovits Péter is, aki egy, a városhoz kötődő tudományos és közéleti életút bemutatásával és forrásainak – a lehetőségekhez és a különböző adottságokhoz és időbeli korlátokhoz mérten átfogó – feltárásával saját jeles évfordulóját is méltóképpen ünnepelte.

Emlékkönyvet egy nevezetes esemény vagy híres személyiség valamilyen kerek évfordulója alkalmából szokás kiadni, elsősorban visszaemlékezések és tanulmányok közlésével. A különböző helyi aktualitásokat éber szemmel követő, jelentős publikációs tevékenységet folytató soproni levéltár igazgatója egy rövid életrajzi vázlat után a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárában őrzött családi levéltárból ad közre tartalmas válogatást, illetve saját szavaival „összegző jellegű áttekintést”, rámutatva a további kutatások és feldolgozások szükségességére. Valóban izgalmas lenne megjelentetni Thirringnek Márki Sándor történéssel vagy Házi Jenő egykori soproni főlevéltárossal folytatott gazdag, mintegy két évtizedes levelezését, és a historiográfiai rész is bővíthető lenne, de ez szétfeszítette volna a jelen, a megszokott szakmai és technikai csapat által összeállított igényes, félezer hivatkozással és értékes illusztrációkkal ellátott kötet kereteit, amelynek a függelékében életrajzi vonatkozású és Thirring politikai tevékenységével kapcsolatos dokumentumok mellett az akadémikus szerteágazó levelezéséből is olvashatunk néhányat.

A Thirring név először negyyszáz esztendővel ezelőtt, 1623. január 30-án jelent meg a soproni polgárkönyvekben. A nemzetség „nem egy olyan férfiút adott a hazának, kik az átlagon messze felülemelkedve, hivatali pályájuk felfelé ívelése, vagy tudományos munkásságuk folytán országos jelentőségre tettek szert” – írta 1934-ben a németajkú családjára büszke Thirring Gusztáv, aki szülei emléke előtt adózva mintegy hároméves, családi feljegyzések mellett az evangélikus anyakönyvekre is kiterjedő adatgyűjtés után elkészítette a Thirringek leszármazását és múltját feltáró, professzionális demográfusi és statisztikusi mivoltát fényesen igazoló munkáját. Ugyancsak „az ősök iránti kegyelet és hála” vezette akkor, amikor „már közel a sír szájához” folytatta a családi feljegyzéseket, amelyeket édesapja, Thirring Lajos kezdett el írni 1847-ben. A recenzensnek ismét csak az *Apák könyve*, illetve Czuczor nagypapának a leányától kapott vászon borítású emlékkönyvbe írott feljegyzései jutnak eszébe. Örömteli, hogy *Ludwig Thirring különböző feljegyzéseinek könyve* máig fennmaradt.

Thirring a soproni evangélikus líceumban lett „német fiúból izzó magyar férfi”. 1882-ben, egyetemi hallgatóként Sopron megye természeti viszonyairól írt nagyszabású dolgozatával a Magyar Földrajzi Társaság által kiírt pályázaton szerepelt sikeresen, halála előtt nem sokkal készült el a *Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től napjainkig* című kötete,

amelynek megjelenését már nem érthette meg. Az 1848. évi soproni népszámlálásról készített tanulmányát sem tudta már teljesen befejezni – olvasható Heimler Károly nekrológiájában a *Soproni Szemle* hasábjain. Teljességgel természetes, hogy szülővárosa – többek között a díszpolgári cím adományozásával – a mai napig fiának vallja. Ugyanakkor sajnálatos tény, hogy 1921 mozgalmas napjaiban játszott szerepének, a Budapesten élő, szavazásra jogosultak összeírásának és megszervezésének dokumentáltsága meglehetősen alacsony szintű. (A kötetben közölt családtörténeti feljegyzéseknek ezekre a hónapokra vonatkozó időrendje is gyakran megbicsaklik, bár előfordulhat, hogy ez a számos új adalékkal szolgáló anyagot a későbbiekben rendező, ugyancsak statisztikus, egyetemi tanár fiának, Thirring Lajosnak a számlájára írható.) Máig nagyon keveset tudunk Thirringnek a Területvédő Liga nyugat-magyarországi osztályának élén 1920 ősztől végzett propagandatevékenységéről, a Thurner Mihály polgármesterrel folytatott egyeztetéseiről, és az is feltűnő, hogy a KSH Irattárában őrzött irathagyatékból gyakorlatilag hiányzik az 1921 ősztől kezdődő, a népszavazás elő- és utóéletének alaposabb megismerését lehetővé tevő időszak forrásanyaga.

Azt viszont – a kötet erre vonatkozó lábjegyzetének információjával szemben – lehet tudni, ki volt Thirring Gusztáv 1921. november 22-i és 29-i leveleinek soproni címzettje. Az elsőben a népszavazásban részt vevő budapestiek lajstromainak összesítéséről és a referendum lebonyolításáról van szó, a másodikban az osztrák agitáció megakadályozásának és a helyi lakossági akarat kinyilvánításának szükségessége kerül terítékre. „Álljatok a sarkatokra, ha már a kormányunk így p[ipo]gya” – szólítja fel Thirring levélpartnerét, Thurner Mihályt, akit (legalábbis az első levél vonatkozásában) egy 1998-as, a polgármester emléke előtt tisztelgő, Turbuly Éva által szerkesztett soproni levéltári kiadvány már beazonosított. (A jegyzékeknek a népszavazási listákba való bedolgozásáért Schindler András alpolgármester felelt, de nem valószínű, hogy ő volt Thirring hivatalos soproni kapcsolata.) Ha nincs is a boríték nélküli levélben, vagy annak külzetén címzés, a levelek tartalma alapján egyértelműen megállapítható, de legalábbis joggal feltételezhető annak címzettje. Azt pedig csupán a hivatkozások terén tapasztalt akribia mondatja a recenziussal, hogy 1922. január 1-jén a soproni színházban Lukácsy Sándor (1835–1907) népszínművét, a *Vereshajút* adták. Ez volt a bánáti származású Lukácsy, a Népszínház egykori főrendezőjének egyetlen sikeres, korábban Ady Endre által is szolidan méltatott színdarabja, amelyet németre is lefordítottak. (A díszelőadás minden bizonnyal magyar nyelven zajlott.)

Amikor a népszavazás centenáriuma tiszteletére rendezett szakmai megemlékezésre készültem, elsőként – a soproni temetőben nyugvó egykori jelentős, történelemformáló személyiségek sírjának felkeresése mellett – a Dobogókő északi oldalán található andezit tornyok közül kiemelkedő Thirring-szikla felé vettem az irányt. A hazai turizmus úttörője ezen a platón minden bizonnyal a soproni hegyek felséges világát vélte újra felfedezni, azt a világot, amely annyi „gyönyörrel, tiszta örömmel és lelki megújhódással jutalmazza” azokat, akik nyitottak ennek befogadására. Aztán következtek a különböző levéltárak és irattárak. Bárhol is jártam, részben Thirring nyomában, abban biztos lehettem, hogy Dominkovits Péter már ismeri az adott forrásbázist. Egyetlen helyre nem jutottam el, a talán leggazdagabb vidéki archívumba, amelynek főlevéltárosa ismét mind megjelenésében, mind tartalmában rendkívül színvonalas kiadványt tett le az asztalra.

- Borsodi Heni** néprajz–magyar nyelv és irodalom szakos bölcész, újságíró, szerkesztő,
borsodiheni@gmail.com
- Borsos Árpád** geográfus, társadalomkutató, Budapest, borsosl@t-online.hu
- Csurgai Horváth József** történész–levéltáros, igazgató, Város Levéltár és Kutatóintézet,
Székesfehérvár; főiskolai tanár, Kodolányi János Egyetem, Nemzetközi Tanulmányok és Történelem Tanszék, csurgai@albaarchivum.hu
- Demeter Gábor** tudományos főmunkatárs, Magyar Kutatási Hálózat (HUN-REN)
Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete, 1097 Budapest,
Tóth Kálmán u. 4., demeter.gabor@abtk.hu
- Fiziker Róbert** történész, főlevéltáros, MNL Országos Levéltára, 1014 Budapest, Bécsi
kapu tér 2-4. fiziker.robert@mnl.gov.hu
- Jankó Ferenc** geográfus, egyetemi docens, ELTE TTK Társadalom- és Gazdaságföldrajzi
Tanszék és Soproni Egyetem Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar, Ökológiai
Gazdaságtani Intézet, frk.geo@gmail.com
- Kiss Melinda** művészettörténész, digitális médiakommunikáció szakember,
kiss.melinda@gmail.com
- Lakatos Bálint** történész, tudományos főmunkatárs, Magyar Kutatási Hálózat
(HUN-REN)–Magyar Nemzeti Levéltár–Szegedi Tudományegyetem Magyar
Medievisztikai Kutatócsoport, claustrarius@gmail.com
- P. Szabó Béla** jogtörténész, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi
Kar Jogtörténeti Tanszék, szabo.bela@law.unideb.hu
- Szende Katalin** történész, egyetemi tanár, Közép-európai Egyetem Középkortudományi
Tanszék, szendek@ceu.edu
- Szibler Gábor** történész–muzeológus, Nadasdy Kulturális Központ, 9600 Sárvár, Várke-
rület 1., szibler.gabor@nadasdymuzeum.hu
- Ugry Bálint** művészettörténész, tudományos munkatárs, Magyar Kutatási Hálózat
(HUN-REN) Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézete, ,
1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., ugry.balint@abtk.hu
- Vörös Ákos** nyelvtanár, Soproni Egyetem Erdőmérnöki Kar, voros.akos@uni-sopron.hu

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau 2023/3

IN MEMORIAM GÉZA GALAVICS

BÁLINT UGRY: Zum Gedenken an den Kunsthistoriker Géza Galavics	259
MELINDA KISS: Renaissance und Barock in Ungarn. Kunsthistorische Studien zu Ehren von Géza Galavics I-II. Budapest, 2021.	275

STUDIEN

BÁLINT LAKATOS: Répcefő–Schwendgraben. Eine unbekannte Urkunde aus dem Jahre 1401. Quellenpublikation	284
BÉLA P. SZABÓ: Bisher unbekannte Politica-Disputationen von Soproner Wanderstudenten an der Universität Tübingen in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts ..	295
GÁBOR DEMETER – FERENC JANKÓ: Die Vorgeschichte des Burgenlandes in Schrift und Karte	321

PORTRÄTS

ÁRPÁD BORSOS: Sopron und die Familie Gerstlauer	343
ÁKOS VÖRÖS: Das Grab des Grafen Ottó Zichy von Vásonkeő als Teil des Nationalen Friedhofes	355

BÜCHERSCHAU

JÓZSEF CSURGAI HORVÁTH: Der Reiz Soprons. Festschrift zum 60. Geburtstag von Péter Dominkovits. Red. Róbert Fiziker – Dávid Kelemen. Budapest – Sopron, 2022.	361
KATALIN SZENDE: Julia Burkhardt – Christina Lutter: Ich, Helene Kottannerin. Die Kammerfrau, die Ungarns Krone stahl. Darmstadt, 2023.	368
GÁBOR SZIBLER: Péter Gerencsér: Das Kapuvärer Urbar von 1584. Csorna, 2023. ...	371
HENI BORSODI: Jenő Kiss: Dialekt- und Namensregister von Mihályi. Budapest, 2022.	374
RÓBERT FIZIKER: Gusztáv Thirring-Gedenkbuch (1861–1941). Red.: Péter Dominkovits. Sopron, 2022.	376